

**Листи
ОЛЕКСАНДРА
КОНИСЬКОГО
до ІЛЛІ ШРАГА**

Чернівців – 2011

УДК 94 (477.51) “18” (0,44)

ББК ТЗ (4 Укр-4ЧЕР) 5

Л 63

Упорядники: Т. П. Демченко, кандидат історичних наук,
доцент.
О. О. Мисюра, кандидат історичних наук,
доцент.

Рецензенти: В. М. Половець, доктор історичних наук,
професор.
А. М. Острянюк, кандидат історичних наук,
доцент.

Л 63 Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага:
Наукове видання / Упорядкування; передмова,
примітки Т. П. Демченко, О. О. Мисюри. – Чернігів:
Просвіта, 2011. – 210 с.

Книга являє собою наукове видання листів
О. Кониського (1836 – 1900) до І. Шрага (1847 – 1919),
написаних у 90-х рр. XIX ст. У них відображено маловідомі
подроблиці особистого та громадського життя О. Кониського,
міститься чимало цінної інформації про український
національно-визвольний рух кінця XIX ст.

Розрахована на науковців, викладачів, краєзнавців,
широке коло читачів.

УДК 94 (477.51) “18” (0,44)

ББК ТЗ (4 Укр-4ЧЕР) 5

SBN 978-966-7743-65-9

© Демченко Т. П.,
Мисюра. О. О., 2011

**Кониський О. Я.
(1836 – 1900)**

ЗМІСТ

Демченко Т., Мисюра О.

Вступне слово	6
Листи О. Кониського до І. Шрага	25
Лист 1.....	27
Лист 2.....	30
Лист 3.....	33
Лист 4.....	36
Лист 5.....	39
Лист 6.....	42
Лист 7.....	45
Лист 8.....	48
Лист 9.....	50
Лист 10.....	53
Лист 11.....	54
Лист 12.....	56
Лист 13.....	60
Лист 14.....	62
Лист 15.....	65
Лист 16.....	69
Лист 17.....	73
Лист 18.....	77
Лист 19.....	81
Лист 20.....	84
Лист 21.....	87
Лист 22.....	89
Лист 23.....	92
Лист 24.....	95
Лист 25.....	98
Лист 26.....	100
Лист 27.....	103
Лист 28.....	105
Лист 29.....	108
Лист 30.....	109
Лист 31.....	111
Лист 32.....	114

Лист 33.....	115
Лист 34.....	118
Лист 35.....	123
Лист 36.....	128
Лист 37.....	131
Лист 38.....	135
Лист 39.....	138
Лист 40.....	144
Лист 41.....	146
Лист 42.....	148
Лист 43.....	149
Лист 44.....	151
Лист 45.....	154
Лист 46.....	156
Лист 47.....	158
Лист 48.....	160
Лист 49.....	163
Лист 50.....	164
Лист 51.....	167
Лист 52.....	169
Лист 53.....	172
Лист 54.....	174
Лист 55.....	176
Лист 56.....	178
Анотований іменний покажчик.....	180

ВСТУПНЕ СЛОВО***Засліпли очі розначем душі.***
Ліна Костенко. «Берестечко»

Поважна дата – 175-та річниця, котра відділяє нас від часу народження Олександра Кониського, – добра нагода звернутися до життєвого шляху та творчості цієї видатної постаті українського національно-визвольного руху, помітного представника народницького напрямку красеного письменства, енергійного громадського діяча, мецената, вихователя молоді, палкого патріота, людини, яка не могла й не хотіла бути байдужою до долі своєї Батьківщини, мови, культури й людської гідності рідного народу. Невгамовність цієї непересічної натури впадала в око всім: соратникам, друзям, ворогам, стороннім людям і викликала різне ставлення до О. Кониського як до людини. У листах до І. Шрага, які подаються нижче, він багато скаржився на своє оточення – родинне, громадівське, громадське.

Аналіз літератури дійсно дає деякі підстави для твердження, що роль О. Кониського у розвитку національно-визвольного руху повною мірою була усвідомлена вже по його смерті. У некрологах чітко прослідковується думка про певну недооцінку справ і головне самої присутності в житті Києва й України цієї постаті, місце якої так ніхто й не посів. І річ не в тім, що за О. Кониським щиро жалкують представники молоді, до виховання, чи краще сказати, вишколу яких в численних гуртках він доклав так багато зусиль. Так, М. Грушевський писав: «Громадський дух в нім був незвичайно розвинений. Він мав незвичайно широкі відносини, старанно розширяв їх повсякчас далі й піддержував, використовуючи їх для ширення української ідеї й національного руху. Енергія його на сім полі була незвичайна. Його покій був клубом, де до пізньої ночі, майже без перерви, товклися земляки. З неprisутніми вів він величезну кореспонденцію. Дар ініціативи був в нім незвичайно розвинений; він вічно щось планував,

зав'язував, стягав людей»¹. С. Єфремов у спогадах початку 20-х рр. чітко визначив роль О. Кониського у прилученні молоді до українського руху, що попервах виглядало в очах його юного оточення певним дивацтвом, а згодом стало усвідомлюватися як реалізація високої місії. Під час перших відвідин, які припадають на 1894 р., перед юнаком постала «наскрізь громадська людина, яка найкраще почувала себе в гурті, на людях, яка легко сходилась з людьми, хоча легко і розходилася, коли виявлялися якісь суперечності, яка вміла любити, але й вміла ненавидіти і вже, здається, не прощала образ і навіть інколи незгоди в поглядах. Тим-то контингент одвідувачів Кониського мінявся досить хутко...»². Так відчували люди, котрі на все життя зберегли найкращі спогади про свого наставника.

Проте і в таборі його опонентів лунали об'єктивні оцінки. О. Кониський, як впливає із оприлюднених нижче листів і значної кількості інших джерел, непримиренний суперечник І. Франка за життя, по відході отримав від видатного письменника розлогий біографічний нарис, який розпочинається чітко сформульованою вказівкою на роль небіжчика в історії України: «Повних 40 років працював він на ниві нашого рідного слова, будив сонних і письмом і словом, боровся з найрізнішими противностями, терпів переслідування від російського уряду і докори від власних земляків, та до самої смерті не переставав дбати про одне велике діло – про просвіту рідного народу і про вменшення на світі здириства, кривди та неволі людської»³.

Отже, 175 років минає від дня народження О. Кониського і майже 111 років від часу його смерті. Упродовж понад століття ставлення до нього з боку влади, громадських та літературних кіл було різним. Але важливішим моментом нам видається та обставина, що інтерес до О. Кониського ніколи не зникав повністю. Навпаки, в середовищі українського громадянства поставали зацікавлення різними аспектами його багатогранної діяльності.

У 10-ту річницю його смерті з'явилися дві публікації у нечисленних україномовних виданнях Наддніпрянської України. М. Грушевський писав: «Коли в Росії впали

заборони на українське слово, Кониський став писати найбільше в Галичині і взагалі був один з тих, хто найбільше потрудився коло великого діла [...] зробити Галичину опорою народного життя для всієї України...»⁴. С. Єфремов зазначив: «Власне з Кониського треба почати історію тісного єднання двох кордонами порізнених частин України. Коли перші зв'язки і бували; тільки спорадичні й між окремими людьми... Кониський як ніхто в 60-х роках розумів вагу Галичини для відродження цілої України як резервуара, в якому повинні збиратися і переховуватися до кращих часів культурні вартости на користь цілого»⁵. Як бачимо, на перший план тут висуваються ідеї соборності, які плекав О. Кониський.

Після поразки Української революції ставлення до діяча в радянській Україні визначалося насамперед ідеологічними настановами та упередженням щодо «буржуазних націоналістів», представником яких нібито був письменник. В умовах Розстріляного Відродження С. Єфремов доклав чимало зусиль, щоб донести до читача бодай оповідання О. Кониського з народного побуту. До збірки він намагався додати біографічний нарис, написаний ще у 1918 р. У щоденниковому записі від 19 лютого 1927 р. читаємо з цього приводу: «Марксистського підходу», звісно, в статті нема – і це може спричинитись до того, що й її цензура не пустить. Совітська цензура куди причепливіша і, треба правду сказати, – дурніша за царську. Вона встановлює не тільки, чого не повинно писати, а й те, що *треба* писати. [...] Побачимо, що то вийде з цієї спроби легалізувати тепер такого письменника як Кониський»⁶. У радянські ідейні постулати постать останнього ніяк не вписувалася, попри те, що в своїй літературній творчості він був переконливим представником народницього напрямку.

У нерадянській Україні О. Кониського продовжували вивчати, шанувати, і в процесі повнішого входження письменника і громадського діяча в культурний простір українства все яскравіше окреслювалася його роль, поставали обриси тієї ніші, котра по його відході так і залишилася пустою. З нагоди 25-ї річниці від часу смерті

О. Кониського В. Біднов підготував спогади про письменника, виразно назвавши їх «Забутий діяч». Автор закидав українському громадянству, що воно забуло людину, котра належить до «видатних старих працівників нашого національного відродження». Натомість він відтворив сторінку своєї біографії, коли, дякуючи Кониському прилучився до семінарської громади, заснованої із учнів духовної семінарії. Було це у 1898 р., коли письменник вже тяжко хворів ⁷.

Не варто, звичайно, перебільшувати вплив О. Кониського на формування молодого покоління української інтелігенції. Було чимало й таких, хто зло жартував з фізичних вад письменника, розпускав про нього плітки, поширював дотепні, але злі анекдоти. Були й розходження принципів – на ідейній основі. Скажімо, вся родина Косачів недоброзичливо ставилася до О. Кониського, а витoki конфлікту радше всього лежали в протистоянні ідейних засад, сповідуваних останнім, поглядам М. Драгоманова. Конфлікт розгортався вздовж вісі федералізм – націоналізм. О. Кониського трактували як провідника, через якого ішли з Галичини в Україну «формальний націоналізм», «темнота думок» «безпринципна емпіристика львівських народолюбів» ⁸. Для Лесі Українки О. Кониський був «циклопом», зловісною постаттю... і тільки. У листі до М. Драгоманова від 5 січня 1894 р. вона писала: «Від циклопічної [Кониський – О. Косач-Кривинюк] будови падає все-таки досить велика і темна тінь і вона покриває частину нашої Плеяди, проти сеї тіні треба боротись тим з нас, що не покриті нею» ⁹. Тим разючіші зміни, які відбулися згодом у ставленні до головних дійових осіб драми, що розгортається перед нами на сторінках епістолярію О. Кониського.

У 1936 р., коли відзначався столітній ювілей «забутого діяча», В. Дорошенко писав у галицькому місячнику: «Взагалі Кониський близько брав до серця справи української Галичини, він надавав велике значіння успішному розвитку її для українського національного руху на Наддніпрянщині. І з цього погляду його можна порівняти з Драгомановим, а опісля з Грушевським. Зв'язки

Наддніпряни з Галичиною бували й перед ним, але Кониський зробив ці зв'язки постійними й систематичними, а через те й міцними. Щоб підтримувати ці зв'язки, Кониський не жалував свого труду ні засобів»¹⁰. Як бачимо, ці оцінки дуже близькі до згадуваних вище висновків М. Грушевського та С. Єфремова. Проте з'являються ще більш несподівані підходи. М. Мухин згадував, що на початку 30-х рр. М. Славінський підготував для «позаочного навчання» Українського Технічно-Господарського інституту підручник з історії України, який завершив «оригінальною порадою»: «нам слід шанувати трьох найбільших українців – Володимира Антоновича, Олександра Кониського та Михайла Драгоманова». Мемуарист припускає, що така честь випала герою нашої розвідки, бо О. Лотоцький відкрив М. Славінському очі на значення «впливів Ол. Кониського на київські духовні кола, з чого згодом постав могутній український церковний автокефальний рух». У цих же мемуарах є згадка про те, що М. Славінський любив повторювати: «А я замолоду не міг зрозуміти, навіщо ж Кониський вічно вовтузиться з попами»¹¹.

Діяльність того кола діячів, до якого належав київський письменник, забезпечила появу потужного правого руху у 20 – 30-х рр. В. Дорошенко у статті до 55-ї річниці від часу смерті О. Кониського прямо вказує на це: «У Києві Кониський очолював, сказати б по-теперішньому, націоналістичний табір, що протиставлявся радикальному, духовим батьком якого вважався М. Драгоманів. Ці табори вели між собою завзяту боротьбу, яка виявлялася нераз у різких полемічних статтях, поміщуваних у галицьких та буковинських українських часописах. Колись ця полеміка хвилювала обидві сторони, які закидали один одному різні гріхи: одні – космополітизм, другі – назадництво. Тепер усі ці розходження видаються нам маловажними. Кінець-кінців обидва табори змагали до одного – всебічного визволення рідного народу»¹². Таким чином, українські автори, котрі волею історії опинилися у вигнанні, насамперед цінували в О. Кониському фундатора націоналізму. Такий підхід все-таки певною мірою звужував цільний, хоча й суперечливий

комплекс переконань, поглядів, поривань і, головне, практичної діяльності, характерних для цієї постаті.

Щоправда, вже й тоді віддавали належне й іншим напрямкам розмаїтої роботи невтомного діяча. Так, друкований орган канадських українців відзначив його заслуги як засновника НТШ та автора поезії «Боже Великий Єдиний». Автор публікації слушно зауважує, що «наслідки його велетенської муравлиної праці на народній ниві позначились пізніше», і одним із суттєвих досягнень вважає заснування НТШ, «яке розмахом своєї діяльності і глибиною досліджуваних тем стало справжньою Академією бездержавної української нації»¹³.

Довгий час, як відомо, еволюціонізм, теорія і практика «малих справ», притаманні ліберально-демократичному крилу національного руху, трактувалися як консерватизм, назадництво, безперспективний і безкрилий прагматизм. Деякі сучасні автори, навпаки, високо цінують підходи й переконання, котрі сповідував і О. Кониський. Так, приваблює переконливістю аргументації висновок С. Іваницької стосовно наслідків різноманітної роботи української ліберально-демократичної еліти: «змальовуючи в своїй уяві контури «українського проекту», ці люди у своєму поступуванні керувались раціональними міркуваннями, сповідуючи тактику «малих справ» у ім'я «великої мети», не переступаючи через «межі можливого», не впадаючи в утопії чи антиутопії. Просто, відповідально й совісно своє «діло робили». Кожен – на своєму місці, у межах сил, таланту, здоров'я та літ, одмірених долею... Словом, «творили» всі сфери української модерної культури, включаючи культуру політичну, в ім'я нації, що народжувалась»¹⁴.

Необхідно також зазначити, що усі без винятку автори вказували на видатне значення праць О. Кониського в галузі шевченкознавства, визнаючи його засновником цього дослідницького напрямку літературознавства. М. Грушевський писав, що «головною його працею лишилася велика студія про Шевченка», яка «певно довго ще буде підставовою працею про Шевченка»¹⁵. Можна багато сказати і про белетристику та поезію нашого героя.

С. Єфремов уважав його одним із «визнаних майстрів художньої прози»¹⁶, хоча інші автори стверджували, що Кониський «навіть у белетристиці й поезії звертає увагу головно на зміст, а не форму», «виступає в них як адвокат своєї батьківщини, як палкий агітатор і пропагандист»¹⁷. До речі, вже в наші дні відомий літературознавець В. Панченко звернувся до аналізу так званої «ідеологічної» повісті останніх десятиріч XIX ст., трактуючи її як предтечу літератури соціалістичного реалізму. Серед письменників-авторів дослідник назвав Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, О. Кониського, а з-поміж творів останнього повісті «Семен Жук і його родичі» (1875 р.), «Юрій Горovenко» (1883 р.) та ін. Виокремлені ознаки визначеного типу чітко характеризують зокрема й творчий доробок Кониського¹⁸, але для нас, безумовно, важливіша та обставина, що він трактується як поважне явище української літератури. Крім того, привертає увагу та обставина, що О. Кониський, як би тепер не оцінювалася його літературна спадщина, все ж щасливо уник пастки, контури якої чітко позначив Є. Маланюк: «В примітивній свідомості спростачених та згоголізованих» поколінь саме ймення «Україна» стало синонімом якоїсь бездержавної, безієрархічної, безструктурної і, остаточно, безформенної Аркадії, – де тихі води і ясні зорі, де вічно співає соловейко, без перерви квітнуть вишневі садки, а в них у холодку людність перманентно відпочиває по борщах і варениках, і в затишку мальовничі козаченьки невтомно кохають так само мальовничих дівчат...». «Якесь полтавсько-подільське Таїті!» – саркастично підсумовує поет¹⁹. Навпаки, досить часто описи лагідної української природи слугують у О. Кониського контрастом із зображенням убогості мешканців сіл, їхньої покривдженості, приниженості й забитості.

Мабуть, найкраще значення життя й творчого доробку О. Кониського сформулював один із його вихованців. О. Лотоцький справедливо відзначив: «Можна любити Україну так, як її любив Кониський, – більше, як він, любити не можна. Він не жив, він горів тою любов'ю, увесь вік свій, не покладаючи рук, в поті чола працював на користь єдине дорогого йому діла, працював здебільшого – з тяжким

бодем в душі, під тягарем трудних обставин, під ворожими замахами «чужих» і «своїх»²⁰. До цих слів додати щось важко, проте варто відзначити, що в останні десятиліття ХХ ст. відбулися відчутні зміни у трактуванні спадщини та й життєвого шляху Кониського. Із автора оповідань про тяжку народну долю, зятятого націоналіста й безкомпромісного противника соціалістичних ідей він став трактуватися як представник тієї нечисленної національно свідомої української інтелігенції, спільними, і часто жертвовними, зусиллями якої закладалися підвалини і національно-визвольного руху, й українських партій, і самої нації.

Навряд чи можна вважати випадковістю той факт, що в коло інтелектуальної національної еліти майже наново увів О. Кониського онук В. Антоновича – Марко. Три публікації в «Українському історичному» 60 – початку 70-х рр. засвідчили інтерес до листування О. Кониського, його спогадів²¹. Так, автор відзначив наукову цінність епістолярної спадщини та споминів письменника, наголосивши на деяких важливих для нас рисах його особистості: «О. Кониський зберіг добру пам'ять до кінця життя», відтак «дані Кониського завжди заслуговують довір'я, хоч він підпадав різним настроям і жваво переживаючи сучасне, часом, надто свіжо і гостро реагував»²². У подальшому ця робота продовжилася. Так, привертає увагу аналіз взаємовідносин Кониського з М. Грушевським²³. Вчений наголосив: «До свого виїзду з Києва (осінь 1894 р.) М. Грушевський був ідейно і організаційно якнайтісніше пов'язаний з В. Антоновичем і О. Кониським. Перший був його керівником у науковій, другий у громадській праці. Цей розподіл був напевно узгоджений, а ціла трійця мала величезний вплив на українське життя у Києві (хоч там існували також інші осередки), а в багатьох питаннях і по цілій українській території, включаючи Галичину»²⁴. У 1976 р. М. Антонович підготував доповідь на тему: «С. О. Єфремов і київський гурток молоді О. Кониського» на конференцію УВАН у США з нагоди 100-річчя від дня народження академіка С. Єфремова²⁵. Згодом з'явилося дослідження цього ж історика для збірника «125 років київської української

академічної традиції». Оскільки М. Антонович виступив і редактором збірника, то, очевидно, велика розвідка про О. Кониського з'явилася не випадково. Вчений добре знає, що його герой не мав навіть «формальної освіти», тож до корифеїв академічного світу він зарахував його як фактичного засновника шевченкознавства²⁶. У розвідці чимало місця приділено практичній діяльності О. Кониського, відчувається симпатія до непогамовного діяча, привертає увагу висновок: письменник «свою наукову діяльність уважав громадською працею і громадським обов'язком»²⁷. Праці М. Антоновича можна оцінити як значний внесок у вивчення біографії та доробку українського діяча.

У незалежній Україні вийшло декілька публікацій²⁸, захищені дві кандидатські дисертації²⁹, нам відома одна монографія, присвячена цій постаті³⁰. Автори загалом в рамках, уже означених попередниками-кониськознавцями, спрямували свій дослідницький інтерес на відтворення життєвого шляху громадського діяча, зробили цікаві спроби проаналізувати в контексті підходів сучасної історичної науки ідейно-політичні переконання, головні напрямки практичної діяльності, з'ясувати його місце і роль у розвитку українського національно-визвольного руху взагалі та виокремити значення діяльності цієї видатної постаті для націєтворчих процесів в Україні. В ході системної роботи над опрацюванням документів особового походження письменника-публіциста проявився інтерес і до його епістолярної спадщини, яка до сьогодні оприлюднена тільки частково. Принаймні нам відомі тільки два випадки за останнє десятиліття наукового впровадження листів О. Кониського³¹. Між тим, не втрачає своєї актуальності висловлена 10 років тому думка М. Коцюбинської щодо ролі епістолярію в духовному житті України: «В історії української культури епістолярний вид висловлювання мав особливе значення з огляду на характер її розвитку, на колоніальне й напівколоніальне минуле України, на мовні й інші заборони, брак умов для вільного обміну думками. В листах українських діячів порушувався надзвичайно широкий спектр суспільно-політичних проблем (подекуди відтісняючи на задній план моменти особисті), адже бракувало трибуни для висловлення і вільного обговорення їх»³².

На жаль, ще й нині відсутнє зібрання творів О. Кониського, вкрай бракує його наукової біографії, досліджень, у яких би комплексно вивчалися різні аспекти його багатогранної практичної діяльності та зв'язки з тим чи іншим краєм України.

Ми вважаємо на порі оприлюднення кодексу листів О. Кониського до І. Шрага. Це послання до земляків – через Шрага О. Кониський спілкувався з чернігівськими «громадянами», що переконливо засвідчує зміст пропонованого епістолярію, а також з любов'ю його серцю Чернігівщиною. Знову ж таки у рідному краї письменника зворушують не так привабливі краєвиди, як люди. «Чернігівщина дала нам Кулішів, Білозерських, Шишацького, Тулуба, Кузьменка, Огієвського, Носа, Лазаревських, Чалого, Вовчка, Волкова (Федора Кондратовича), Забілу, Троцин, Юркевича, Цвіта і т.д. і т.д. Не дивуйтесь ж моїм гордошам, з якими мушу сказати, що й мене грішного сплodiла і вигодовала Чернігівщина»³³. До речі, в листах О. Кониський ніде прямо не згадує про свої почуття, але його прискіпливий інтерес до, на перший погляд, незначних подробиць чернігівського побутування, прагнення саме тут прилаштувати любих його серцю «хлопців», запрошення до Києва на різні важливі українські урочистості краще за будь-які слова показують міру залюбленості в придеснянський край. Варто звернути увагу ще на одну рису: всі мешканці Чернігова, котрі так чи інакше цікавили Адресанта, кому він давав доручення, писав цидулки, сварив, на кого ображався і все-таки переймався долею і вболівав душею, згодом були потрактовані як члени осередку українського руху і, мабуть, можна й ширше сказати, національного життя в губернському центрі. С. Єфремов прямо зазначив: «На початку 90-х років Чернігів робиться визначним центром і в українському рухові, бо доля звела тут таких людей, як Грінченки, Русови, Коцюбинський, Чернявський, Самійленко і ин.» Визнаним лідером цього гурту став І. Шраг³⁴. У листах О. Кониського виразно спостерігаються спроби керувати, спрямовувати зусилля чернігівських діячів у потрібне рiчище, контролювати їх. Само собою, це не всім подобалося. До речі, у листах він значно різкіший у своїх

оцінках і присудах. Так, у «Зорі» він писав про П. Куліша, що це «особа історична і осуджувати і ціновати його правдиво можна не інакше, як звівши до купи певні факти усієї його 50-літньої роботи»³⁵. І навіть праця останнього про «Возсоединение...» не викликала надто болючої реакції. Під час особистої зустрічі О. Кониський уникав зачіпати цю тему, слухно зауваживши: «Певна річ, що його історична освіта переважає мою... Певен я і в тому, що Кулішевих думок, висловлених в його «Возсоединении» вже ніхто з голови його не виб'є...»³⁶.

З часом взаємні образи і докори втратили свою актуальність, натомість постала об'єктивна необхідність трактувати епістолярій як важливе джерело історії руху, історії ідей і, зрештою, краєзнавства. Здається, у пропонуванних листах перед нами розкривається роль діячів «другого» і «третього» планів. Справді, що ми знаємо про брата і сестер Андрієвських, Іоїля Руденка, Михайла Гаврилова, Андрія Кучинського? Тривале перебування у Чернігові значно відоміших – подружжя Грінченків, Володимира Самійленка, Олександра Тищинського, Михайла Жука, Андрія Шелухина – висвітлені явно недостатньо. Наукову розвідку про одного з фундаторів Чернігівської громади Олександра Тищинського В. Дудко завершив словами: «Його чернігівські роки потребують спеціального документованого висвітлення»³⁷. Це побажання стосується досить багатьох осіб, складання наукових біографічних довідок про яких мало далеко б не міццеве значення.

Практично всі теми й проблеми, які хвилювали О. Кониського, знайшли своє відображення на сторінках його листів. Те, що саме громадськими інтересами найбільше переймався хворий письменник, показують проаналізовані на початку передмови спогади і розвідки про письменника, автори яких спілкувалися з ним особисто. Серед його турбот – на чільному місці підготовка життєпису Т. Шевченка. Про побожне ставлення до спадщини поета і глибоке знання її свідчать численні цитати, якими рясніють сторінки епістолярію.

Звичайно, в листах багато нарікань на хворобу, але це зрозуміло. М. Антонович писав прямо: «Насправді О. Я. Кониський хворів сливе безперестанку від 1890-го

року. У 1897 році він був уже фактично інвалідом»³⁸. Давався взнаки і перманентний конфлікт із власною сім'єю. Деяких адресатів хворого знервованого письменника, можливо, дратували його розлогі міркування, не завжди доречні нападки на однодумців, скарги, навіть описи погоди. М. Коцюбинський писав дружині у листі від 1 листопада 1896 р., що лист Перебенді «штучний, я б такого не зумів би написати, ба й переказати не можу, бо на 3-х сторінках знайшов лише одну новину: погода в Києві досить добра!...»³⁹. І. Шраг знаходив час для листування із земляком, про це свідчать позначки на тексті листів О. Кониського, хоча сам не любив писати довгих листів; його частково опублікований епістолярій містить в основному інформацію. Щоправда, І. Шраг не був ані письменником, ані вченим.

90-ті рр. – не найкращий час у недовгому житті О. Кониського. На початку цього фатального десятиріччя він почував себе ще порівняно непогано, перебування в Криму теж допомагало при нападах астми. Можливо, цим пояснюється і значна кількість листів 1893 – 1896 рр. З часом хвороба набула незворотного характеру. О. Лотоцький писав, що лікував недужого тоді молодий лікар О. Черняхівський, але лікування перестало діяти: у 1898 – 1899 рр. стан пацієнта був аж надто тяжким⁴⁰. Навряд чи варто дивуватися, що хворий пише про свої болячки. Викликає подив зовсім інше: його цікавлять новини політичного, культурного, літературного планів, а насамперед ті трансформації, добрі чи не дуже зміни, що відбуваються в епіцентрі українського життя. Це точка опори, яка тримає Кониського на поверхні, викликаючи то бурхливу радість і схвалення, то, значно частіше, обурення, злість, нерозуміння позицій. Можна припустити, що його листування з Шрагом у 1897 – 1898 рр. припинилося не тільки через тяжкий стан здоров'я Адресанта, але й образу, бо І. Шраг у конфлікті М. Старицького й Б. Грінченка підтримав останнього, хоча в душі, мабуть, і розумів шкідливість вчинку Б. Грінченка для української справи. Ймовірно, не пройшла даремно й образа, викликана небажанням громадівців обрати Кониського до керівництва Безпартійної Загальної Української організації. Усі автори

сходяться на тому, що ідея скликання з'їзду походила від О. Кониського, він же підготував і проект програми та статуту. Вважається, що засідання з'їзду проходили у серпні 1897 р. на квартирах В. Антоновича, М. Лисенка, Л. Старицької-Черняхівської⁴¹. Остання ж у своїх спогадах про М. Лисенка чітко вказала, що «перший день з'їзду відбувся в господі О. Я. Кониського». Стіл був накритий на 50 гостей, зовні все мало виглядати ніби їх запрошено на день народження господаря⁴². Цей опис, до речі, дає можливість конкретизувати початок з'їзду, бо день народження О. Кониського припадає на 18 серпня (за ст. ст.)

Отже, ступінь заангажованості цього діяча у підготовці та безпосередньому проведенні з'їзду, на якому було досягнуто об'єднання громадівських осередків, виглядає значно поважнішим, тому-то образа стала сильнішою... Є. Чикаленко вважав, що Кониський потерпав «через свою несимпатичну вдачу». «Оцим найбільше й треба пояснити те, що Кониського – ініціатора і фундатора Загальної організації – не вибрано не тільки в почесні, а навіть і в звичайні члени ради, [...]. Цим нанесено Кониському таку образу, якої він не міг забути до самої своєї смерти, а може це й прискорило його смерть...»⁴³.

Сліди перманентного конфлікту, який виходив далеко за межі київського оточення, виразно проступають і в нижчеподаних листах, проте не будемо акцентувати увагу на них. О. Кониський був не єдиним серед чільних діячів українського національного руху, хто відзначався важким характером, незлагідною вдачею, невмінням прощати соратникам дрібні, а, можливо, й великі образи. Але ці риси, якщо й завдавали їхнім власникам чимало особистих неприємностей, не повинні були впливати на спільну справу... На жаль, в реальному житті, часто траплялося навпаки. Тому, мабуть, і підкреслив М. Антонович: «З противників Кониського дуже мало було таких, які вміли підійнятися до об'єктивної оцінки його, як напр[иклад] І. Франко...»⁴⁴.

І. Шраг, котрого його соратники характеризували як людину переконану, ініціативну, енергійну, доброго організатора, й, головне, наділену «лагідною вдачею» і дорогоцінною властивістю «мирить гострі суперечки»⁴⁵,

найбільше підходив до листування з такою контроверсійною постаттю, як О. Кониський, котра, до того ж, потерпала від тяжкої хвороби... Хоча листи-відповіді Шрага майже не збереглися⁴⁶, але можна припустити, що ініціатором відновлення якщо й не листування, то дружніх відносин став теж він.

Хоча зміст пропонованого нижче епістолярію О. Кониського і може неприємно вразити своїм розпачем, сумними прогнозами, але відмовити їхньому Авторові у дарі передбачення буде важко. Здається, що гіркі рядки, якими завершується його цикл «З скорбних пісень», написані про нас, сьогоднішніх:

«Ви підупали, земляки!
Так підупали, що й не знаю –
Чи є ще це в якому краю
Такі плюгавії раби!

В очах з полудою, в ярмі
Халяву лижете у ката,
Свого лякаєтеся брата
Гукаючи: «Распни! Распни!»⁴⁷

Проблеми, котрі так глибоко хвилювали громадського діяча, на жаль, не втратили своєї актуальності й донині, як не втрачають своєї прямо таки кричущої злободенності гіркі спостереження Є. Сверстюка, зафіксовані ще у 1970 р.: «Але пам'ятаймо, що нам історія просто на чолі записала всю обережність, пасивність, перечікування і лінь предків, і кожне нове покоління від колиски розплачується за це своєю долею і честю і заново визбирує духовну спадщину наших донкіхотів серед намулу спадщини рабів»⁴⁸, або висновки щодо стану культурного розвитку, зроблені О. Пахльовською двадцять років по тому: «Об'єктивна неможливість мати власний культурний спадок, який дає змогу послідовної вибудови історичної пам'яті та еволюції національної свідомості, розкраденість цього спадку завдяки невиліковній імперській клептоманії як на геополітичному, так і на культурному рівні, призвела до деформації уявлень про національну модель культури. Постала болюча проблема «свого» і «чужого», проблема автентичності української

традиції, яка виявляє свою конфліктність на всіх рівнях національної свідомості, і, зокрема дуже виразно – на психологічному. Одночасно з цим постійні переслідування, а особливо приниження, диктат імперських догм і нав'язуваних іншонаціональних моделей породив у свою чергу в українській культурі відповідний догматизм і потребу авторитету, підтвердження права на існування з боку «старшого брата», орієнтацію на його культурні зразки, що стало вже генетичною патологією, деструктивним механізмом для психологічного самовідтворення нації. Наслідком цього є також і абсолютизація власної традиції як відчайдушний спосіб захисту загроженої культури – це тоді як в умовах нормального розвитку традиція завжди являє собою розкутий і спроможний до змін еластичний механізм самозбагачення, розвитку і неперервного тривання національної культури в часі»⁴⁹.

Прошло ще 20 років, а загрози самому існуванню українства аж ніяк не зменшилися. Відтак оприлюднення листів О. Кониського, сподіваємося, викличе не тільки академічний інтерес.

Тексти листів, що публікуються нижче, скопійовані з оригіналів, які зберігаються в особовому фонді Іллі Шрага Відділу фондів Чернігівського історичного музею імені В. Тарновського. В описі колекції зафіксовано 57 листів, але один із них, підписаний О. К., явно не належить О. Кониському, бо в ньому йдеться про події початку ХХ ст., та й почерк інший. Листи ніколи не друкувалися повністю. Окремі сюжети з них використані у монографіях, присвячених О. Кониському та І. Шрагу⁵⁰. При підготовці до друку виникла проблема, пов'язана з тим, що тільки частина листів датовані автором. При підготовці до друку решти виставлялися приблизні дати написання на основі позначок адресата та аналізу змісту.

До тексту листів не внесено жодних виправлень, доповнень чи змін, за винятком приведення у відповідність із сучасним правописом деяких характерних для письма О. Кониського особливостей, зокрема, пунктуації. Збережено авторське написання по батькові І. Шрага – «Людвикович» – незмінне упродовж усього листування, а

от написання ім'я останнього постійно вар'ювалося, тому було використано сучасну форму імені адресата – «Ілля». Автор підкреслював назви творів і видань. У книзі збережено цю особливість, але вони взяті в лапки.

Окрім того, застосовано загальноприйняті правила транслітерації: «и» замінено на «і»; «і» відповідно на «ї»; «е» – «є», «йо» (у слові «знайомий»), «ьо» (у слові «усього») Частка «ся» скрізь поєднується із відповідним дієсловом. Слова типу «питання», передані в оригіналі як «питанє», замінені сучасною формою написання. Деякі слова у відповідності з сучасним правописом написані спільно або, навпаки, роздільно чи через дефіс (наприклад, «ніяк»). У деяких словах знято м'який знак (лікар, пускає).

Скорочення, крім загальноновживаних, розшифровані у квадратних дужках; так же позначені й непрочитані слова. Російські вислови, назви та імена передані мовою оригіналу.

Авторські дати виставлено на місці їхнього написання (воно у О. Кониського не було усталеним), а також у правому верхньому кутку листа. Назви місяців подані згідно сучасного правопису, хоч із збереженням тогочасних особливостей (березіль замість березня). Дати, виставлені упорядниками, виділені жирним шрифтом, а ті, що встановлені неточно, на підставі аналізу змісту чи позначок І. Шрага, зазначені у примітках. Усі написи, зроблені рукою, ймовірно, адресата, передаються курсивом і знаходяться у правому верхньому кутку тексту. У такий спосіб, із зазначенням у примітках, передаються і написи, зроблені олівцем, які, можливо, належать співробітникам музею, котрі упорядковували листи при складанні вищеназваного фонду.

Листи розташовані у хронологічному порядку, хоча у багатьох випадках дата проставлена приблизно, нумерація наша.

¹ Грушевський М. Олександр Кониський. 18 (30) / VIII 1836 – 29 / XI (11 / XII) 1900 // Грушевський М. Твори у 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори» (1894 – 1907). – С. 232.

² Єфремов С. Про дні минулі [Спогади] / Підгот. тексту і комент. В. Плачинди // Молода нація: Альманах. – 2003. – № 2 (27). – С. 132.

³ Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського // Будівничий Української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упор. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 312.

⁴ Грушевський М. Олександр Кониський // Село. – 1910. – № 47. – С. 1.

⁵ Єфремов С. Трудівник передсвітанкової доби: На 10-ті роковини смерті Олександра Кониського († 29 ноября, року 1900) // Рада. – 1910. – 30 ноября (13 грудня). – С. 2.

⁶ Єфремов С. Щоденники 1923 – 1929. – К., 1997. – С. 468.

⁷ Біднов В. Забутий діяч (Памяти О. Кониського) // Літературно-Науковий Вістник. – 1925. – Т. LXXXVII. – Кн. VII–VIII. – С. 294 – 295.

⁸ Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / Упоряд. А. Жуковський. – К., 1994. – С. 261.

⁹ Косач-Кривинюк О. Леся Українка: Хронологія життя і творчости. – Нью-Йорк, 1970. – С. 233.

¹⁰ Дорошенко В. Олександр Кониський (3 нагоди століття народин) // Життя і знання: Ілюстрований популярно-науковий журнал-місячник. – Львів, 1936. – Ч. 7–8. – С. 194.

¹¹ Гридень К. (Мухин М.) З недавнього минулого: Матеріяли до життєпису Олени Теліги // Вежі: Журнал культури. – Мюнхен, 1948. – Ч. 2. – Зошит 1. – С. 32 – 33.

¹² Дорошенко В. Герой національної праці // Календар-альманах «Відродження» на 1955 рік. – Буенос-Айрес, [1954]. – С. 103.

¹³ Левадний І. Засновник НТШ і автор поезії «Боже Великий Єдиний» // Гомін України: Література, мистецтво: місячний додаток «Гомону України». – 1960. – 10 грудня (№ 12). – С. 4.

¹⁴ Іваницька С. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець XIX – початок XX століття). – Запоріжжя, 2011. – С. 13 – 14.

¹⁵ Грушевський М. Олександр Кониський. 18 (30) / VIII 1836 – 29 / XI (11 / XII) 1900... – С. 231 – 232.

¹⁶ Єфремов С. Вибране: статті, наукові розвідки, монографії / Упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. – К., 2002. – С. 661.

¹⁷ Дорошенко В. Герой національної праці... – С. 105.

¹⁸ Панченко В. Ідеологічна повість II половини XIX ст. і генеза соцреалізму // Слово і час. – 2011. – № 2. – С. 60 – 61.

¹⁹ Маланюк Є. До проблеми культурного процесу // Маланюк Є. Книга спостережень. – Торонто, 1966. – Т. II. – С. 258.

²⁰ Лотоцький О. Сторінки минулого // Праці Українського наукового інституту. – Варшава, 1932. – Т. VI. – Ч. 1. – С. 176.

²¹ Антонович М. Неопублікований лист О. Я. Кониського // Український історик. – 1965. – Ч. 2 (5–6). – С. 72 – 76; Його ж. П. О. Куліш і О. Я. Кониський // Там само. – 1970. – Ч. 1–3 (25–27). – С. 38 – 53. Його ж. Дві замітки до життєпису О. Я. Кониського // Там само. – 1971. – Ч. 1–2 (29–30). – С. 89 – 94.

²² Антонович М. Дві замітки до життєпису... – С. 93.

²³ Антонович М. О. Кониський і М. Грушевський // Український історик. – 1984. – Ч. 1–4 (81–84). – С. 48 – 63.

²⁴ Там само. – С. 51.

²⁵ Дражевська Л. Всеукраїнська Вільна Академія Наук у США вшанувала пам'ять академіка Сергія Єфремова // Українські Вісті (Нью-Ульм, штат Міннесота, США). – 1976. – 20 червня.

²⁶ Антонович М. Олександр Кониський // 125 років київської української академічної традиції 1861 – 1986: Збірник / Ред. М. Антонович. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1993. – С. 181.

²⁷ Там само. – С. 194.

²⁸ Демченко Т., Кулінська С. «Надзвичайно характерна постать» на тлі «досвітньої доби» (штрихи до життєпису О. Кониського) // Сіверянський літопис. – 2000. – № 6. – С. 93 – 101; Мисюра О. Постать Олександра Кониського в українському національно-визвольному русі // Сіверянський літопис. – 2004. – № 1. – С. 37 – 47; Його ж. Участь О. Кониського в утворенні Наукового товариства імені Т. Шевченка // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції. – Чернігів, 2005. – Вип. VII. – С. 115 – 130; Його ж. Формування світогляду О. Кониського // Сіверянський літопис. – 2007. – № 4. – С. 104 – 112; Дяченко О. Я. Кониський і проблема української соборності // Україна соборна. – 2005. – Вип. 3. – С. 64 – 72; Її ж. Українські народолюбці Олександр Кониський і Дмитро Пильчиков: парадокси взаємовідносин // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – 2007. – № 6. – С. 16 – 21; Її ж. О. Я. Кониський та М. П. Драгоманов: зіткнення ідейних позицій // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постагі: Зб. наук. праць / Наук. ред. Світленко С. І. та ін. – Дніпропетровськ, 2007. – Вип. 5. – С. 167 – 175 та ін.

²⁹ Див.: Мисюра О. О. Олександр Кониський у громадсько-політичному і культурно-освітньому житті України (друга половина XIX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» – Харків, 2005. – 19 с.; Дяченко О. В. Олександр Якович Кониський і процес українського націотворення другої половини XIX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» – Дніпропетровськ, 2005. – 23 с.

³⁰ Мисюра О. О. Кониський Олександр Якович (1836 – 1900 рр.). – Чернігів, 2008. – 200 с.

³¹ Листи до Михайла Коцюбинського / Упоряд. та комент. В. Мазного. – Ніжин, 2002. – Т. III: Карманський – Мочульський. – С. 80 – 100; Александрова Г. «... В добрий час почнемо листуватися»: Листи Олександра Кониського до Ганни Берло // Дивослово. – 2006. – № 12. – С. 52 – 60.

³² Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне»: Роздуми про епістолярну творчість. – К., 2001. – С. 11.

- ³³ Кониський О. З літньої подорожі по Чернигівщині // Зоря. – 1890. – № 20. – С. 315.
- ³⁴ Єфремов С. Некролог людині-гармонії: Памяти І. Шрага († 11 квітня 1919 р.) // Книгарь. – 1919. – Ч. 21 (травень). – С. 1426.
- ³⁵ Кониський О. З літньої подорожі по Чернигівщині // Зоря. – 1890. – № 21. – С. 329.
- ³⁶ Там само.
- ³⁷ Дудко В. «Ранній» Тищинський: сторінки життя і творчості // Сіверянський літопис. – 2006. – № 6. – С. 80.
- ³⁸ Антонович М. Неопублікований лист О. Я. Кониського... – С. 73.
- ³⁹ Я так поріднився з тобою: Листи М. Коцюбинського до дружини / Упоряд. О. Єрмоленко, Н. Коцюбинська, Г. Степанець. – К., 2007. – С. 65.
- ⁴⁰ Лотоцький О. Назв. праця. – С. 177.
- ⁴¹ Голобуцький О., Кулик В. Історія українського політичного руху (II пол. XIX ст. – 1917 р.) // Академія: Гуманітарний альманах. – [Б. м. і б. р.]. – С. 52.
- ⁴² Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори: Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари. – К., 2000. – С. 775 – 776.
- ⁴³ Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907). – Нью-Йорк, 1955. – С. 244 – 245.
- ⁴⁴ Антонович М. Олександр Кониський... – С. 188.
- ⁴⁵ Єфремов С. Некролог людині-гармонії... – С. 1426 – 1427.
- ⁴⁶ Із листів І. Шрага, які зберігаються в особовому фонді О. Кониського у Відділі рукопису Інституту літератури ім. Т. Шевченка Національної Академії наук України, тільки два написані рукою І. Шрага: один датовано 10 жовтня 1900 р., а інший – 25 лютого (10 березня) 1910 р. Він надісланий до керівництва НТШ у зв'язку із завершенням судового процесу щодо визнання заповіту О. Кониського // Відділ рукопису інституту літератури ім. Т. Шевченка НАНУ, ф. 77, № 120, арк. 1.
- ⁴⁷ Кониський О. Оповідання. Повесть. Поетичні твори / Упоряд. і прим. М. Л. Гончарука; Вступ. сл. М. Є. Сиваченко. – К., 1990. – С. 552.
- ⁴⁸ Сверстюк Є. Собор у риштованні / Передм. М. Антоновича. – Париж; Балтимор, 1970. – С. 21.
- ⁴⁹ Пахльовська О. Ave, Europa!: Статті, доповіді, публіцистика (1989 – 2008). – К., 2008. – С. 78 – 79.
- ⁵⁰ Мисюра О. О. Кониський Олександр Якович (1836 – 1900 рр.). – Чернігів, 2008. – 200 с.; Демченко Т. П. Батько Шрага: Монографія. – Чернігів, 2008. – 264 с.

**ЛИСТИ
ОЛЕКСАНДРА
КОНИСЬКОГО
ДО ІЛЛІ ШРАГА**

Кониський Олександр Якович

(30. (18.) 08. 1836 – 11. 12. (29. 11.) 1900)

Український письменник, публіцист, педагог, громадський діяч. Народився у селі Переходівка (тепер Ніжинського р-ну Чернігівської обл.). Друкуватися почав у «Черниговском листке» (1858). Брав участь у роботі Київської Громади, організовував недільні школи. Як член Київської міської ради домагався запровадження в школах української мови. Налагоджував зв'язки з українськими діячами у Галичині. У 1863 р. був висланий у Вологду, пізніше у Тотьму. Був одним із засновників Літературного товариства ім. Т. Шевченка у Львові (1873), а пізніше ініціатором перетворення його в Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Автор першої ґрунтовної біографії Шевченка «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя», яка не втратила свого значення й нині та популярної поезії «Боже Великий, Єдиний, / Нам Україну храни». Письменник користувався численними псевдонімами, найбільш живимим є Перебендя (О. Перебендя).

Шраг Ілля Людвигович

(05. 09. (23. 08.) 1847 – 11.04.1919)

Визначний український громадський діяч. Народився у містечку Седнів, поблизу Чернігова. Навчався у Санкт-Петербурзькому університеті на юридичному факультеті, завершив свою вищу освіту у Київському університеті. Присяжний повірений (адвокат) у Чернігові, земський діяч. З 1890-х рр. прилучається до українського національно-визвольного руху, член Чернігівської громади, згодом Української демократичної та радикально-демократичної партій, Товариства українських поступовців, «Просвіти». Обирався депутатом Першої державної думи Росії від Чернігівської губернії (1906). У 1917–1918 рр. представляв Чернігівщину в Українській Центральній Раді. Одна з вулиць Чернігова названа в його честь. З нагоди 160-річчя від дня народження І. Шрага (2007) було встановлено меморіальну дошку у Седневі.

Лист № 1

16 березіля 1893 [р.]
16 березня 1893 р.

25 марця

Високоповажаний Ілля Людвиковичу!

Давно вже не радів я так серцем, як учора увечері, одержавши Вашу дорогу звістку, що таки примостили Сивого ¹ та ще й так вельми добре примостили! Невимовно радий я і ще більш вдячен Вам за це! Щире спасибіг Вам і всім, хто сприяв тому: Ви спасли українському письменству великий талант; Вам подякує за се і історія, і Україна! Ще раз – спасибіг!

У п'ятницю, 19 с[ього] м[ісяця], Сивий їде до Чернигова, значить, в неділю буде у Вас і подякує і за себе, і за мене. Треба йому ще моральної опеки отаких людей, як Ви. Але про це вже побалакаємо, як побачимося. Я таки маю надію рушити до Чернигова або під кінець квітня, або насампочаток мая, щоб хоч трохи розтрусити по дорозі той сум, що набрався за зиму. Опріч недугу, занадто вразила мене смерть Вовка ². Шкода! Поховали ми його благочестивим старосвіцьким нашим чином. Земля йому пухом!

А отсе знов з цензурою приключка. «Рус[ская] Мысль» ³ хотіла пошановати пам'ять нашого генія і надрукувала в марті переклад тієї моєї історії, що була в 1 т[омі] «Записок» ⁴ «Детство и Отрочество Шевченки» ⁵. Отсе цензура й захопила її в свої культурні лабети. Хто його зна, що й вийде. Гольцев ⁶ пише до мене, що, мабуть, доведеться вирізати. От до чого дожилися: вже не тільки не можна по нашому, але й про наше!! Є одна й добра звістка. Київська адміністрація дала Садовському і Заньковецькій дозвіл на 8 спектаклів. – Узяла нас опаска, коли б Садовський не переборщив: десять літ його трупи не пускали до Києва ⁷, а за сей час українська ідея зросла так, що Садовський і оком не досягне до неї і може почати частовати публіку – горілкою да п'яницями ⁸. Сьогодні ми гуртом послали до його листа,

остерегаючи, щоб він своїми спектаклями не спричинивсь ні на зерно пошкодити чуттю національної поваги, та ж чи послухає ж? Не вгадати: він теж маленький Панько Куліш⁹.

Бувайте здорові! Перекажіть мій поклон добрим знайомим, найпаче А. Тищинському. Ще раз спасибіг.

Ваш Перебендя.

16 березія 1893 [р.]
3 Києва.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/6/603.

1. *Сивий* – В. Самійленко. О. Кониський клопотався через І. Шрага, щоб йому дали посаду в земстві.

2. *Смерть Вовка* – В. Вовк-Карачевський помер 24 лютого 1893 р.

3. *«Русская мысль»* – щомісячний науковий, літературний і політичний журнал, виходив у Москві у 1880 – 1918 рр. У 90-х рр. XIX ст. виражав інтереси ліберальної інтелігенції. З 1905 р. – орган кадетської партії.

4. *«Записки»* – «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (далі – ЗНТШ) – головне видання цього товариства. Перші чотири томи вийшли у 1892 – 1894 рр. як неперіодичні збірники за фактичною редакцією О. Кониського. У 1895 – 1913 рр. ЗНТШ редагував М. Грушевський.

5. *«Детство и Отрочество Шевченки»* – йдеться про перший розділ (нарис) монументальної праці О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя», який був опублікований у першому збірнику «Записок НТШ». У вступному слові автор хроніки зазначив, що він «бажав, щоб першим виданням зреформованого Товариства була можливо повна, докладна життєпись патрона Товариства, написана рідною його мовою» // Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / Упоряд., підгот. текстів, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. – К., 1991. – С. 24.

6. *Гольцев тише до мене* – В. Гольцев був редактором журналу «Русская мысль». Нарис О. Кониського «Детство и отрочество Т. Г. Шевченка» вміщено в третьому номері вищеназваного журналу за 1893 р.

7. *Десять літ його трупи не пускали до Києва* – оскільки таємним циркуляром від 16 жовтня 1881 р., яким вносилися доповнення до Емського указу 1876 р., право дозволяти українські вистави надавалося генерал-губернаторам, то після тріумфального виступу трупи М. Старицького у Києві (жовтень – листопад 1883 р.) київський, волинський, подільський,

тимчасово полтавський і чернігівський генерал-губернатор О. Дрентельн заборонив українські вистави на території названих губерній. Див. докладніше: Український драматичний театр: Нариси історії в двох т. / Від. ред. М. Т. Рильський. – К., 1967. – Т. 1. – С. 135.

8. *Горілкою да п'яницями* – хоча родина Косачів неприязно ставилася до О. Кониського, але в оцінці інколи надмірного етнографізму українських труп їхні погляди збігалися. Олена Пчілка писала доньці (Лесі Українці) в одному з листів 1894 – 1895 рр.: «Тим трупам треба щось думати, бо публіка починає розбирати, що Садовський і tutti quanti просто дурні, а їх смушковим шапкам публіці вже надокучило аплодувати» // Цит. за: Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1997. – С. 54.

9. *Він теж маленький Панько Куліш* – Натяк на риси характеру, притаманні П. Кулішу. Останнього О. Кониський давно і добре знав. Замолоду вони навіть були закохані в одну дівчину. Див. докладніше: Антонович М. П. О. Куліш і О. Я. Кониський // Український історик. – 1970. – Ч. 1–3 (25–27) – С. 53. У листі до М. Грушевського від 16 лютого 1897 р. О. Кониський писав про «Кулішеву психологію»: «Вона вельми «сложна» і з'ясувати її нелегко...» // Цит. за: Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: Докум.-біограф. студія. – К., 2006. – С. 195. Сам же Є. Нахлік – чи не найвідоміший представник сучасної кулішівани – зазначав у висновках до першого тому свого дослідження: «Пантелеймон Куліш одчайдушно шукав правду-істину, і не раз його духові метаморфози були несподіваними, навіть парадоксальними, з погляду буденної логіки – незбагненними. За життя це відштовхувало від нього багатьох друзів і колег, а по смерті ж, навпаки, приваблювало дослідників» // Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: Наук. монографія у двох т. – К., 2007. – Т. 1. – С. 459.

Лист № 2

2 апр[еля] 1893 [р.] з Києва.
2 квітня 1893 р.

Отв[етил] 10 апреля.

Вельмишановний Ілля Людвиковичу!

Сердечно дякую Вам за Ваш дорогий лист і за поздоровлення і прошу вибачити, що досі я не відписав до Вас і не поздоровив досі з Великоднім святом, та краще пізно, ніж ніколи, то так і я! Бачте, коли поздоровляю Вас!

У Кропивницького справді трупа розлізлась, і «сволоки»¹, його перейшли до Садовського. Обидва вони «лучше»: хоча в Кропивницького ще хоч на макове зерно є щось ідейного, а у Садовського і того катма. Одначе й Кропивницький наостанку підписався паскудно: переходить на російські ролі на тутешню сцену драмат[тичного] Тов[ариства]!² Хиба не правда, що у нас «за шмат гнилої ковбаси хоч батька-матір попроси...»³.

Тут люде написали до Садовського і Заньковецької⁴ лист; а про що – довідаєтесь з списку⁵, що посилаю до Вас. Нашвидку підписало тільки 16 чоловік, між ними 8 письменників; але нікого, як мовив один з наших «енералів»⁶ – «с общественным положением». Не скажу запевне, який вплив зробив той лист; знаю тільки, що деяких п'єс, як напр[иклад], «Як Ковбаса да Чарка»⁷, «Сорочин[ський] Ярмарок»⁸ поздймали з афішок. Та головна річ в тому, що посилаючи той лист, люде виконали свій обов'язок, а що далі з того вийде – те буде знати.

Є чутка, що Садовський звідсіль поїде до Чернигова. Так добре було коли б і черниговці вдалися до його з таким змаганням. Годі нам – байдуже дивитись, як наші трупи за гроші виводять нашого мужика на глум і «морозять хохлика». Коли і Ваші «енерали» не підпишуть, про те дарма; нехай підпише «голота», голос її матиме вагу не на сьогодні тільки.

Не скажу, коли я й зберуся до Чернигова, та чи й зберусь! І холодно, і боязко самому. Отсе після недугу став я боятись самотно їздити. Се кажуть, неминуча ознака старості.

– От до Білої Церкви і ближше, і вельми треба там переглянути архиву панську⁹, чи нема чого до життєпису Шевченка, та не зберусь, та й годі.

Бувайте здорові! Щирим серцем вітаю Вас і дякую.
Ваш Перебендя.

Давайте трейтього листу¹⁰.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/7/603.

1. «Сволоки» його – тут: кістяк, основа трупи. Сволок – балка, яка утримує стелю. У 1892 р. із складу трупи М. Кропивницького вийшло чимало акторів, у січні 1893 р. вона припинила своє існування. Сам М. Кропивницький гастролював у складі інших труп, і в 1894 р. очолив колектив молодих акторів // Український драматичний театр: Нариси історії в двох т. / Від. ред. М. Т. Рильський. – К., 1967. – Т. 1. – С. 244.

2. *Тутешня сцена драматичного Товариства* – можливо, йдеться про Київське драматичне товариство під керівництвом М. Соловцова. Вистави цієї трупи користувалися величезною популярністю у киян. С. Єфремов писав про свої враження: «Трупа у Соловцова була гарна, можна сказати – зразкова [...], на мене перші театральні вистави зробили вражіння просто незабутнє» // Єфремов С. Про дні минулі [Спогади] / Підготовка тексту В. Плачинди // Молода нація: Альманах. – 2002. – № 2. – С. 234.

3. «За шмат гнилої ковбаси хоч батька-матір попроси» – неточна цитата із Т. Шевченка. Треба: «За шмат гнилої ковбаси / У вас хоч матір попроси, / То віддасте» // Шевченко Т. П. С. // Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 2. – С. 93.

4. *Тут люде написали до Садовського і Заньковецької* – слідів цього листа відшукати не пощастило. Проте, очевидно, що до його складання доклав рук і О. Кониський. На початку 90-х рр. він писав: «п'єси з таким змістом і обставинами як більшість Квітчиних, як «По ревізії», «Як ковбаса та чарка» – давно вже час викинути з сцени. Театр – не балаган, не ярмаркова ятка, не ремесло, а храм для виховання» і далі «Коли нашу сцену припутано цензурними путами, коли наше слово закуто, коли нас примушено держати наше життя під покришкою, не показуючи його з добрих боків, так тим паче ми самі повинні бути чепурними: не догоджати чужому смаку, не виводити «хахліка на потеху». Виразки треба гоїти не тим, щоб показувати їх прилюдно, та ще на глум, на поталу. Нехай наш репертуар буде не великий, та чепурний» // Кониський О. З літньої подорожі по Чернигівщині // Зоря. – 1890. – № 20. – С. 316.

5. Текст списку у листі відсутній.

6. «Енерали» – так О. Кониський саркастично називав діячів Старої Громади, з якими був не в ладах. М. Палієнко стверджує, що розрив відбувся через різне ставлення до «галицьких справ». В. Антонович та О. Кониський підтримали народовців у їхній політиці «нової ери». Наприкінці 80-х рр. XIX ст. В. Антонович, О. Кониський і В. Вовк-Карачевський вийшли із Громади // Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України (Друга половина XIX – початок XX ст.) // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 72.

7. «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка» – водевіль М. Старицького (1872 р.)

8. «Сорочинський ярмарок» – комедія М. Старицького за сюжетом М. Гоголя на 4 дії, музика М. Гротенка (1883 р.)

9. *Переглянути архиву панську* – очевидно, О. Кониський збирався відвідати родину графів Браницьких, адже Т. Шевченко неодноразово бував у Білій Церкві, відобразив свої враження у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1856 р.). У 1845 р. він приїздив, щоб оглянути знаменитий парк «Олександрія» // Шевченківський словник: у двох томах. – К., 1976. – Т. 1. – С. 70; Козаченко В. Тарас Шевченко в Білій Церкві // Громадська думка. – 1997. – 5 березня.

10. *Давайте третійого листу* – III лист І. Шрага (Чернігівця) був надрукований у часописі «Правда» у травневому та червневому числах за 1893 р. Див.: І. Л. Шраг. Документи і матеріали / Упоряд. В. М. Шевченко та ін. – Чернігів, 1997. – С. 71–82.

Лист № 3

8 квітн[я] 1893 [р].
8 квітня 1893 р.

9 мая

Високоповажний Ілля Людвикович!

Хто до кого, – я отсе знов до Вас. Да тільки не гадайте, що я «коли мед, дак вже й ложкою». – В справі, що отсе вдаюсь до Вас, oprич принципiальної основи: скрізь, де можна, садовити наших людей», – я добачаю і практичну потребу, і вигоду для діла. Пришла сюди чутка, що Черніговська дума нова ¹ шукає собі доброї людини на секретаря і що кандидатами стають Вербжицький «Федя» ² – да Верзило ³. Міні здається, що про Федю – се, мабуть, жартують. – А Верзило на мою думку, людина зовсім не наша, і швидче ворожа нам ⁴. Тим часом д[обродій] Тимченко (щирий українець, з добрим розвитком, роботяга, письменник і жвавий до діла) шукає собі посади. Черниговці, що знають його, порадили йому вдатися й собі на секретаря. Отсе він і їде до Вас. Рекомендуючи його, яко чоловіка дотепного ⁶ на думське секретарство, я, одначе, прошу Вас, – не покладаючись на мою рекомендацію, висповідуйте його самі і, коли запевнитесь, що він добер буде і що можна йому там притулитися, дак запоможіть.

Я сподіваюсь, коли з початку мая не спроможусь приїхати, дак переслати до вас мій лист до Царя, про скасування утисків нашому слову ⁷ і задалегідь благаю Вас – перечитайте його уважно, зредагуйте, що не до чина – викиньте і взагалі зробіть свої щирі замітки і додатки. Треба постукатися в останні двері, що буде те й буде, більшого, як є, лиха не буде.

Поклоніться, будьте ласкаві, Олександрові Амфіоновичу ⁸; та бувайте живі та здорові.

Ваш Перебендя.

P.S. А чи чули що коїть Куліш? Зовсім здурів старий, навіть стратив розуміння морального! Десь «достав кошти» на видання 10 т[исяч] примірників свого «Возсоединения»!!! ⁹ Здається, вони зійшлися з Драгоман[овим] на стежці «єдиної

культури»¹⁰ і, кажуть, Др[агомано]в допоміг йому видати в Женеві¹¹ його пасквильний і злочинний «Дзвін»!!¹²

8 квітня 1893.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/21/603.

1. *Чернігівська дума нова* – 11 червня 1892 р. було ухвалено нове Міське Положення (Городовое положение), згідно з яким ще більше обмежувалися виборчі права міського населення.

2. *Вержибицький Федя* – див.: Ф. Вержибицький-Антіох.

3. *Верзило* – див.: А. Верзилов. У 1893 р. він отримав посаду міського секретаря у Чернігові.

4. *Ішвидче ворожа нам* – оцінка О. Кониського не справедлива: А. Верзилов став одним із найактивніших діячів українського національно-визвольного руху у Чернігові, залишив цікаві спогади про Чернігівську громаду та місцевих істориків. Див.: Грінченкова М. і Верзилів А. Чернігівська Українська Громада: Спогади // Чернигів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали / Під ред. М. Грушевського. – К., 1928. – С. 463 – 487; Верзилів А. Мої спогади про чернігівських археологів / Вступне слово М. Антоновича // Український історик. – 1991. – Ч. 1-2. – С. 150 – 167. Про особу А. Верзилова див.: Курас Г. А. Верзилов у Чернігівській губернській вченій архівній комісії // Сіверянський архів: Наук. щорічник. – Ніжин, 2007. – Вип. 1. – С. 72 – 78.

5. *Дотепний* – здібний, здатний, людина на своєму місці.

7. *Мій лист до Царя* – тут і в одному із наступних листів О. Кониський згадує лист до імператора. Історія підготовки звернень до вищих урядовців Росії з метою скасування Емського указу, до якої причетний О. Кониський, розпочалася на початку 80-х рр. XIX ст. Йдеться про петицію до імператора Олександра II, підготовлену цим діячем і підписану 12 гласними Київської міської думи. У ній йшлося про те, щоб одній з шкіл Києва присвоїти ім'я Т. Шевченка. Проте смерть імператора 1 березня 1881 р. поклала край будь-яким сподіванням «на полегшу» // Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського // Будівничий Української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упор. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 326. Дослідники вказують і на лист О. Кониського до міністра внутрішніх справ Росії І. Дурново (1889 р.), у якому письменник просив останнього посприяти скасуванню Емського указу // Огоновський Ом. Історія літератури рускої // Зоря. – 1890. – № 10. – С. 154. І. Франко зазначив: «Та й се подання не переконало російських верховодців; заказ 1876 р. лишився некасаваним і досі. Се був останній голосний виступ Кониського в Росії. Переконавшись, що сею дорогою годі добитися чогось путнього, він покинув усяку надію на переконування московських урядників» // Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського... – С. 327. Проте, як бачимо, О. Кониський наважився ще на одного листа. Доля його невідома.

8. *Олександр Амфіонович* – Тишинський.

9. *Десять «достав кошти» на видання 10 т[исяч] примірників свого «Возсоединения»* – історична трилогія П. Куліша «История возсоединения Руси» побачила світ у Санкт-Петербурзі у 1874–1877 рр. «Материалы для истории возсоединения Руси» (Т. 1) вийшли у Москві у 1877 р.

10. *Вони зішлись з Драгомановим на стежці «єдиної культури»* – дещо прямолінійне трактування поглядів М. Драгоманова О. Кониським не відповідає дійсності. І. Лисяк-Рудницький, проаналізувавши сукупність складових світогляду М. Драгоманова, прийшов до висновку, що мислитель «уважав, що на Україні неможливо бути чесним демократом, не будучи українським патріотом, тому що народ – український...», при цьому він захищав «космополітизм культурних цінностей од усіх виявів національного егоцентризму» // Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1. – С. 331, 313.

11. *Видати в Женеві* – у вересні 1875 р. М. Драгоманова звільнили з посади доцента Київського університету, він виїхав за кордон; спочатку поселився у Відні, а потім – у м. Клононе поблизу Женеві (Швейцарія).

12. *Пасквильний і злочинний «Дзвін»!* – йдеться про збірку поезій «Куліш Олелькович Панько. Дзвин, староруські думи й співи. – Женева, 1893. – 239 с.». І. Франко відгукнувся з душевним болем на це видання. Він писав у рецензії: «Нова книжка віршів Куліша! Моторошно робиться, коли береш її в руки; на сльози збирається, коли читаєш. [...] Талант великий, вірші, мов зі сталі ковані, з їх важких ритмів чути розмах могучих орлиних крил, та проте – яке ж убожество думки, яка безпомічність, яке жалюгідне крутіння в зачарованім колесі старечих ілюзій, безсильної, а часто прямо безпредметної ненависти й злоби!» // Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К., 2008. – Т. 53 / Ред. тому Є. К. Нахлік. – С. 454. У рецензії В. Науменка на це видання зазначено, що П. Куліш з початку 70-х рр. XIX ст. став «ярим противником всего, носящего отпечаток украинской козацкой культуры». «Как известно, П. А. Кулиш впервые совершенно определенно высказался со своим осуждением всего прошлого козацкой Украины в 70-х годах, когда появилась в печати его «История Воссоединения Руси». Критика сразу отозвалась по поводу этой новой работы г. Кулиша, и в большинстве далеко не благоприятном для автора смысле. После этого наш историк и публицист покатился как-бы по наклонной плоскости, все энергичнее выступая защитником польской культуры, которая страдала от изменнических козацких бунтов разбойничьего характера; при этом начали совершенно определенно обнаруживаться симпатии автора к деятельности Петра I-го и Екатерины II-й». Автор рецензії в цілому негативно оцінює зміст «Дзвону», а також збірок «Хуторна поезія» і «Крашанка» // Киевская старина. – 1896. – Т. 53. – № 4. – Отд. 2. Библиография. – С. 29–30.

Лист № 4

8 липня 1893 р.
8 липня 1893 р.

1893 р.

Дорогий і Вельмишанований Ілля Людвикович. Опинився я – де зроду й не сподівався. У Дахнівці ¹, се під Черкасами 5 верстов. Да отсе й сежу тут третій тиждень. І що ж би думали? Такої місцевости про здоров'я, певна річ – не знайти і в цілій Україні. Село велике – 2000 людности, на пригорку, на піску, навкруги села в один бік на 7, в другий на 30 верстов густий темний сосновий бір; а на взліссі попід селом хрестяне ² набудували «дач». – Хатки на 3, 5 і 7 світличок і беруть од 30 до 120 р[ублів] за літо. Як поїхати задалегідь – можна вибрати добру дачу руб[лів] за 60 під самим лісом. На їжу трохи не тее; але й тут – коли б знаття, да взяти свою бабу, то б і гадки не мав! Дачників сила, більш 120 родин, з усіх усюдів; але се нічогосінько не шкодить; бо «дачної» цивілізації і духу ще нема! А що до знайомости, так можна одному одного і в вічі не бачити! Я досі познайомивсь досі тільки з одним слідчим з Катеринослава, та й то тому, що з братухою його заграницею давно вже знаємся! Дачників тут найбільш з Степової України, найпаче з Одеси та з Миколаєва.

Не то що нічого не роблю, а навіть, виїхавши з Києва, ще й газети в вічі не бачив. Лежать перед мене драми, поприсилані на конкурс на Михайлову премію ³, так потрошку перечитую і я, щоб, вернувшись, подати про них свою рецензію в «Просвіту» ⁴. Надибав тут одного старого діда і записав від його аж 20 пісень (за три сеанси, а їх у його безліч). Є дві зовсім не відомих – одна про Понятовського ⁵; а одна, що, певна річ, стала Шевченкові основою на його поему «Петрусь» ⁶. – Думаю, – коли здоров буду – проїхати ще в Кумейки ⁷, да в Суботів ⁸, – звістно, на кілька день.

Але перш того, здається, таки не видержу, та збігаю у Київ за книжками.

Що ж Ваші земляки з своєю обіцянкою про ювілей, чи напишуть що чи ні ⁹? Коли вже не змога на серпень, хоч би на вересень. – Я оце думаю заходитися друкувати

«Записки» («Дневник») Шевченка¹⁰; на липень послав трошки, та здається зпізнився. Добра річ буде. В «Оснoві»¹¹ він був вельми попсований, та й сама «Основа» тепер така бібліографічна рідкість, що з молодіжі ледві хто й читав ті «Записки».

Еге! Магдебурське право¹² і дуже добрий твір про його – знайшов я, і коли треба буде Вам, дак візьму. Се була б вельми-привельми коштовна праця з усякого погляду¹³. Не кидайте її.

Кликав я сюди Сивого¹⁴, щоб узяв в управи «урльоп»¹⁵, да тут на лоні нені-природи подихав би селом, та щось про його ні слуху, ні вісті; думка в мене: чи, не доведи Господи! не загруз де він на Лісковиці¹⁶, тиняючи з своєю бандурою¹⁷. Штовханіть його під бока, може, озветься. А Кумові¹⁸, Глібову і братії поклоніться за мене. Вашій Пані перекажіть за мене мій низенький поклін.

Цілую Вас братерські, Ваш до віку Перебендя.

Адреса: В Черкаси, в село Дахновку, дача столяра Жука.

Пишу 8 липня, а коли воно піде до міста – про те й святий не вгадає.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/42/603.

1. *Дахнівка* – тепер мікрорайон м. Черкаси.

2. *Хрестяне* – тут: селяни.

3. *Михайлова премія* – ймовірно, йдеться про премію Михайла Качковського, котрий залишив львівському товариству «Народний дім» 60 тисяч гульденів на нагороди за твори українською літературною мовою // *Енциклопедія українознавства*. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 989.

4. *«Просвіта»* – українське культурно-освітнє товариство, засноване у Львові народовцями 8 грудня 1868 р. За життя О. Кониського Львівську «Просвіту» очолювали видатні діячі Галичини: А. Вахнянин, Ю. Лаврівський, В. Федорович, О. Огоновський, Ю. Романчук.

5. *Одна про Понятовського* – очевидно, йдеться про останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського.

6. *Поема «Петрусь»* – поема Т. Шевченка «Петрусь» була написана у першій половині 1850 р. в Оренбурзі. Див.: Шевченко Т. *Петрусь: Поема // Твори в п'яти томах*. – К., 1978. – Т. 2. – С. 212–217.

7. *Кумейки* – село під Черкасами (тепер Черкаського району, Черкаської області), де на початку грудня 1637 р. відбувся вирішальний бій між українськими повстанцями-козаками під проводом П. Павлюка

(Бута), К. Скидана та Д. Гуні й польськими військами під командуванням М. Потоцького.

8. *Суботів* – село у Чигиринському повіті (тепер Чигиринського району Черкаської області), одна з гетьманських резиденцій Б. Хмельницького. В Іллінській церкві було поховано Б. Хмельницького та його сина Тиміша.

9. *Що ж Ваші земляки з своєю обіцянкою про ювілей, чи напишуть що чи ні?* – ймовірно, хтось із чернігівців збирався подати матеріал про О. Марковича до українського видання в Галичині. Див. примітки 7 і 9 до листа № 5.

10. *Я оце думаю заходитися друкувати «Записки» («Дневник») Шевченка – «Щоденник» («Журнал») Т. Шевченко* вів з 12 червня 1857 р. по 13 липня 1858 р. Автограф, подарований автором М. Лазаревському, назви не має. З великими купюрами текст був надрукований в журналі «Основа». В українському перекладі «Записки, або Журнал Тараса Григоровича Шевченка» побачили світ у журналі «Правда» у 1893 – 1894 рр. // Шевченківський словник: у двох томах. – К., 1977. – Т. 2. – С. 396.

11. «*Основа*» – український суспільно-політичний та науково-літературний щомісячний часопис, який виходив з січня 1861 до жовтня 1862 рр. у Петербурзі. Видавцями були: В. Білозерський (редактор), П. Куліш, М. Костомаров, О. Кістяківський (секретар) та інші.

12. *Магдебурзьке право* – середньовічне міське право, згідно з яким міста звільнялися від влади феодалів і створювали органи міського самоуправління. Виникло у XIII ст. у Магдебурзі (Німеччина), на українські міста стало поширюватися з XIV ст., у XVI – XVII ст. це право дістала більшість українських міст, у тому числі й Чернігів. Згідно з М. Грушевським, магдебурзьке право Києву було надано грамотою великого князя Литовського Олександра у 1499 р. Указом імператора Миколи I від 1831 р. магдебурзьке право було скасоване по всій Україні, крім Києва, де його ліквідували у січні 1835 р.

13. *Се була б [...] коштовна праця з усякого погляду* – очевидно, О. Кониський намовляв І. Шрага писати наукову розвідку про магдебурзьке право в Україні.

14. *Сивий* – В. Самійленко.

15. «*Урльоп*» – відпустка.

16. *Лісковиця* – історичний район Чернігова, розташований на південному заході міста, прилягає до Болдиних гір, забудовується розпочав з XVIII ст.

17. *Тиняючи з своєю бандурою* – у спогаді-некролозі «В. І. Самійленко» Л. Старицька-Черняхівська писала, що замолоду поет дуже любив даний музичний інструмент: «Бандуру він називав своєю жінкою» // Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори: Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари. – К., 2000. – С. 798.

18. *Кум* – О. Тищинський.

Лист № 5

7 серпня, [1893 р.] ¹, Дахнівка
7 серпня 1893 р.

Від[повів] 11 серпня.

Вибачте міні, дорогий Ілля Людвикович, що три тижні не відписував до Вас. Усе бачте «збирався»... усе оте «нехай», да нехай, до отак і донехаявся. – Думка у мене перебути тут ще не менш 2 тижнів, а коли стоятиме на добрій да теплій годині, дак і більш.

Ні, Кумові ² не йміть Ви віри, що він каже про Магдебурське право ³, що «трудно», а таки беріться; та, от Вам Хрест Святий, що не буде важко.

Лист Ваш про Юркевича ⁴ я одіслав і певно, що в липні ще повинні були його надрукувати, а другого про Город[ское] Пол[ожение] ⁵ ще не одіслав, бо забув його взяти сюди; а без мене нікому його знайти. Та з того великої шкоди не буде: інтерес його не є інтерес дня і свого інтересу він не стратить і за рік. Календар за червень і за липень ⁶ і я досі не бачив; мабуть, лежить в Києві. Бачу, що не таланить Чернигову з ювілеєм! ⁷ Добре, що я хоч в «Зорю» ⁸ дещицю настріховав; не знаю тільки що з нею зроблять. Я прохав, [щоб] ще в серпні вона була, і щоб в числі 15 серпня був і портрет Опанасів ⁹ і я послав до їх той портрет, що Кум міні подарував; бо дурна «Киевск[ая] Старина» ¹⁰ не дала кліше з того, що був у неї надрукований.

Та й ледащо ж отой Сивий! ¹¹ ціле літо так пробайдикував, що навіть і не обіззавсь. Бодай би його в жито головою!

Чи велика в Чернигові холера? ¹²

Тут в Черкасах – вельми велика: місто 20 т[исяч] людности, а щодня вмирає 12-15 чоловік; переважно, звістно, голота, хоча не минає і людей з достатками і інтелігенції.

А як справа з Чайченком ¹³, чи є яка надія? А добре, і не сказати як добре, б було переволокти його до гурту в Чернигов: він би там і сам ожив, отак, як Сивенький, й черниговцям не давав би куняти.

Якщо буде охота писати до мене ще сюди, дак уважайте так, щоб лист прийшов в Черкаси не пізніше 20го. Да не пишіть заказним; бо мороки багато получати.

Перекажіть шириий мій привіт Вашій В[исоко]п[оважній] пані і добрим людям, починаючи з Кума та Леон[іда] Ів[ановича]¹⁴ і кінчаючи Лісковицею¹⁵.

Братерськи цілую Вас.

Ваш Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/43/603.

1. Рік написання встановлений за змістом.

2. Кум – О. Тищинський.

3. *Про Магдебурзьке право* – див. примітку 12 до листа № 4.

4. *Лист Ваш про Юркевича* – IV з «Листів з Черниговщини», одним з героїв якого був крелевецький «маршал» (предводитель дворянства) К. Юркевич, вмішений у липневому числі галицького журналу «Правда» за 1893 р. Див.: І. Л. Шраг. Документи і матеріали / Упоряд. В. М. Шевченко та ін. – Чернігів, 1997. – С. 82 – 89.

5. *А другого про Город[ское] Пол[ожение] ще не одіслав* – V лист, змістом якого став критичний аналіз нового міського статуту (1892 р.) побачив світ на сторінках вересневого числа журналу «Правда» за 1893 р. Див.: І. Л. Шраг. Документи і матеріали / Упоряд. В. М. Шевченко та ін. – Чернігів, 1997. – С. 89 – 94.

6. *Календар за червень і за липень і я досі не бачив* – можливо, йдеться про календарі, що їх з 1870 р. видавало товариство «Просвіта» у Львові. Календар на 1894 р. називався: «Илюстрований календарь Товариства «Просвіта» на рок звычайный 1894. Рочник сімнадцятий. – Львів: Друк. Наук. Т-ва ім Шевченка. Під зарядом К. Беднарського. Коштом и заходом Т-ва «Просвіта», 1893. – 250 с. розд. паг.: іл.» // Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України. 1898 – 1923. – К., 1999. – Вип. 1: 1808 – 1900. – С. 98.

7. *Не таланить Чернигову з ювілеєм* – оскільки далі йде згадка про «портрет Опанасів», то можна припустити, що в Чернігові збиралися вшанувати пам'ять О. Марковича з нагоди 25-річчя його кончини, але з якихось причин це не було здійснено.

8. «*Зоря*» – двотижневий журнал, «письмо літературно-наукове для руських родин», виходив у Львові у 1880 – 1897 рр. З 1885 р. перейшов у власність НТШ, став «всеукраїнським репрезентативним органом, приєднавши співробітників і передплатників з усіх українських земель». У 1890 – 1897 рр. – редактором часопису був В. Левицький (Лукич) // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 846 – 847. – [Перевидання в Україні].

9. *Портрет Опанасів* – за підписом А. Л. (О. Лазаревський) у журналі «Киевская старина» (1892, т. 38, № 9, с. 405 – 409) було вміщено матеріал, який розпочинався словами: «Двадцать пять назад, в 1867 году, умер Афанасий Васильевич Маркович, один из тогдашних малорусских – выражаясь по современному – фольклористов. Умер он в Чернигове...» // Там же. – С. 405. Фотографія вміщена на с. 406.

10. «*Киевская старина*» – єдиний в Російській імперії присвячений проблемам україністики журнал, який виходив у 1882 – 1906 рр. у Києві. Див. докладніше: Палієнко М. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) – К., 2005; Її ж. «Киевская старина» (1882 – 1906): Систематичний покажчик змісту журналу. – К., 2005; Її ж. «Киевская старина» (1882 – 1906): Хронологічний покажчик змісту журналу. – К., 2005.

11. *Сивий, Сивенький* – В. Самійленко.

12. *Чи велика в Чернігові холера?* – у 1893 р. на боротьбу з епідемією холери Чернігівська міська дума виділила 10 тис. карбованців // Шара Л. Чернігівська міська дума (70 – 90-ті роки ХІХ ст.). – Чернігів, 2010. – С. 193. Профілактичні заходи, очевидно, зупинили поширення небезпечної хвороби. Якщо у 1892 р. у губернії померло 566 осіб із загальної кількості 1874 хворих на холеру, а в губернському центрі відповідно 14 із 25 // Земський збірник Черниговской губернии (дальше – ЗСЧГ). – 1893. – № 8–9–10. – С. 56, то у 1893 р. в губернській земській лікарні перебувало тільки 2 таких хворих, обидва померли // ЗСЧГ. – 1894. – № 9–10. – Приложения. – С. 214 – 215.

13. *Чайченко* – Б. Грінченко.

14. *Леонід Іванович* – Л. Глібов.

15. *Лісковиця* – див. примітку 16 до листа № 4. Тут у О. Кониського було чимало знайомих: родини Вербицьких, Шевелів (Шевельових). Див. докладніше: Сапон В. Вулиці старого Чернігова: Історико-краєзнавчі етюди. – Чернігів, 2007. – С. 118 – 120.

Лист № 6

21 серпня [18]93 [р.]
21 серпня 1893 р.

Відп[ові]в 26 серпня

Дорогий і Щироповажний
Ілля Людвиковичу!

Учора увечері вернувся до господи і застав два листи від Чайченка ¹. Йому вельми погано і треба рятувати швидче. Пише він: «Моя принципалка ² попрохала мене на виступці ³ і я шукаю місця, та нічого не знаходжу» і т. д. – Єдина, значить, надія на Чернигов; властиво на Вас! Як там і що треба робити – я не знаю, знаю тільки, що Ви зробите усе можливе, аби швидче. Коли скажете, я напишу до Шликевича, тільки між нами говорячи, я не вважаю его людиною певною і у його непотизму ⁴ в жилах багацько і коли б він не викинув такої пулі, яку викинув в Козельці в 1891 [р.] з Самійленком ⁵. – Та його ж Ви ліпше знаєте, як до його треба. Вже ж він завжди признається за нашого чоловіка, а коли так, то й повинен обіруч запомогти такій людині, як Чайченко ⁶.

Як ми з Вами зійшлися в погляді і в думці на оту статтю про Сембратовича! ⁷ Зараз, скоро я її прочитав – я зганьбив Бар[вінського] ⁸. Але з випуску за серпень ⁹, бачу, що там піднялась велика курява, хаос, і не можна вгадати: хто бреше, хто правду каже. Як приїдете сюди, тоді про се побалакаємо. Треба гуртом порадитися і щось зробити. Треба, мабуть, буде гуртового листу, бо нехай знають, що не в нашій вдачі вимо[в]чати. Хоч би яке було трагічне наше становище, але ж нехай знають, що не без границі можна їм експлуатовати його.

До побачення! Пишу нашвидку; через що й не багацько. Я ще тут нікого не бачив і добре не огледівся. – Сердечно, братерськи цілую Вас і низенько кланяюсь Вашій родині і всім суцям. А Сивому ¹⁰ не кланяйтесь, а тільки скажіть – сумну новину: недавно помер Ів[ан] Прок[опович]. Стрижевський ¹¹ Шкода, шкода чоловіка! – Ваш довіку щиро.
О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/44/603.

1. Чайченко – Б. Грінченко.

2. *Принципалка* – хазяйка, начальниця.
 3. *Попрохала мене на виступці* – вигнати, відправити геть.
 4. *Непотизм* – службова протекція родичам; кумівство.
 5. *Коли б він не викинув такої пулі, яку викинув в Козельці в 1891 [р.] з Самійленком* – очевидно, йдеться про невдалу спробу влаштування В. Самійленка на роботу в Козельці, коли головою повітової земської управи там був О. Шликевич // Календарь Черниговской губернии на 1893 г. – Чернигов, 1892. – С. 286.

6. *Він завжди признається за нашого чоловіка* – так О. Кониський називав осіб, які підтримували українську справу.

7. *Оту статтю про Сембратовича* – конкретну публікацію про митрополита греко-католицької церкви С. Сембратовича, яка обурила О. Кониського, виявити не вдалося. М. Грушевський писав про цього церковного діяча, що «в національних справах він хилився більше на сторону народовців, ніж москвофілів. [...] В загальних справах був він сильним клерикалом і в своїм журналі «Сіон» остро нападав з сього становища на українсько-руську літературу взагалі й Шевченка зокрема спеціально. В церковно-політичних справах був прихильником нового напрямку – зближення руської церкви до латинства і союзу з теперішньою польською суспільною ієрархією» // Грушевський М. Листи з-над Полтви: Лист другий // Грушевський М. Твори у 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори» (1894 – 1907). – С. 157. Така характеристика змушує припускати, що митрополит не користувався повагою ні в москвофільських колах, ні тим паче радикальних. Трапилося так, що «свідомі українці-радикали зблизилися з москвофілами. Вершиною цієї співпраці був напад студентів на Віденському дворці на митрополита Сильвестра Сембратовича у травні 1893 р. [...] Франко прийняв пропозицію написати російськомовний текст маніфесту з протестом проти політики Сембратовича та Ватикану. Маніфест москвофіли оприлюднили після нападу на митрополита» // Чорновіл І. Іван Франко у «Споминах з мого життя» Олександра Барвінського // Молода нація: Альманах. – 2003. – № 1. – С. 46. Можливо, саме маніфест і мав на увазі О. Кониський.

8. *Скоро я її прочитав – я зганьбив Барвінського* – піддав різкій критиці.

9. *Але з випуску за серпень* – з огляду на критичного листа до О. Барвінського, можна припустити, що стаття, котра викликала обурення адресанта, була вміщена у газеті «Діло». Дослідник історії цього пресового органу зазначає, що «однією з політизованих арен боротьби за національні права й віру залишалася церква». Він назвав десяток публікацій в даній газеті з лютого до липня 1893 р., котрі безпосередньо торкалися означеної вище проблеми // Шаповал Ю. Г. «Діло» (1880 – 1939 рр.): поступ української суспільної думки // Шаповал Ю. Г. Національна журналістика: Наук. праці: В 2-х т. – Львів, 2006. – Т. 1. – С. 82.

10. *Сивий* – В. Самійленко.

11. *Скажіть* – сумну новину: *недавно помер Ів[ан] Прок[опович] Стрижевський* – це був молодий, маловідомий громадівський діяч. О. Кониський, вірогідно, знав про його дружні взаємини із В. Самійленком, започатковані в гурткові університетської молоді у Києві. І. Житецький писав у спогадах про В. Самійленка, що члени цього гуртка вважали за можливе «на той час провадити в Росії тільки культурно-освітню українську працю. В ті роки завданням його було скласти перші після абетки книжки для народнього вжитку в 2-х – 3-х частинах. Зміст таких «читанок», де були здебільшого невеличкі оповідання, нариси тощо, перчитувалось, виправлялось і ухвалювалось на зборах товаришів по праці під головуванням відомого українського дяча Як[ова] М. Шульгина та педагога Т. Г. Лубенця. Тому «культурників» цього гуртка й прозивали ще «читанцями», а саму громадку – «читанкою». Збиралася вона по черзі в помешканнях у старих громадян приблизно раз на один-два тижні, і членів її було до 20 числом». Автор спогадів, крім В. Самійленка та І. Стрижевського, назвав ще імена членів: В. Полунін, А. Юцевич, Л. Падалка, П. Тимошок, В. Городецький, К. Арабажін, Я. Забіла, М. Титаренко, В. Ігнатювич, С. Шелухин. Він також вказав на «дві частини гуртової праці – «Читанку», видану в Росії під псевдонімом Хуторний і «Веселку» (псевдонім Молодченко) у Галичині» // Житецький І. П. За часів студентства (Спомини про В. І. Самійленка) // У кн.: Самійленко В. Вибрані твори / З передн. словом, прим. і за ред. Ол. Дорошкевича. – К.: Книгоспілка, 1926. – С. 239.

Лист № 7

29 серпня ¹

30 серпня [18]93 [р.]

29 серпня 1893 р.

Високошановний і Дорогий Ілля Людвиковичу!

Зараз оце одержав Вашого листа і щиро-сердечно дякую за його. Але що ж оце я накоїв!! Учора одержав я від Сивого ² листа, пише, що задля Чайченка ³ єсть посада на ту, що займав досі Гаврилов в Сир[ітському] ⁴ домі, що Сивий говорив про се з Вами, а Ви з Хиж[няковим] і що є надія, дак щоб Чайченко зараз прислав «просьбу» ⁵. Я невимовно зрадив і зараз же послав до Чайченка телеграму. А тепер бачу що в Вашому листі про ту учительську посаду ні слова! Чи її нема, чи що? Що ж як нема? Тоді лихо! Перед сім я 25 серпня телеграмою радив Чайч[енкові] не кидати своєї посади, доки не дам йому звістки. Тепер боюся: що як він, одержавши учора мою телеграму, покине своє місце, а в Чернигові не достане?

Знов же думаю: з якої б речі і Сивому було писати? Голова йде кругом, але не тямлю, що зробити? Розуму не приберу сам? Чи не послати знов другої телеграми, щоб не зривався, а седів? Теж боязко. Став от на чому: отсей лист Ви одержите 31; будьте ласкаві, швиденько роз'ясніть, що воно таке? Коли нема надії на учительство в Сирот[ському] домі (як часова посада ⁶, доки буде та нова), коли Сивий завдав міні даремне, а я Чайченкові – бешкету, дак пошліть до Чайченка телеграму, щоб не зривався і седів (Харковь, Куликовская, 10, Борису Дмитриевичу Гринченку). Я певен, що вволите отсю мою щирю просьбу і розвяжете вузлика, коли часом Сивий зав'язав его.

З думками Вашого листу до Б. ⁷ я цілком згоден і не далі як учора одержав од Б-ого майже таку саму, як і Ви, відповідь.

Одначе, дещо і ще не ясне міні, і я жду завтра приїзду одного «знатного иностранца» ⁸, він вияснить і забере Ваш лист про «Город[ское] Пол[ожение]». Та ледві чи попаде він на вересень. (А на жовтень непримінно) ⁹. Бачте, треба

на короткий час, ще, може, тижднів зо два, не посилати товстих листів. На цім тиждні була така указка¹⁰, що не слід її нехтувати. Але будьте цілком певні і безпечні, що лист буде там, де треба, і ніщо з Вашої праці не загине. Я жалію, що виїздивши на село, не взяв його і не відіслав з Черкасів¹¹. За се вибачте міні. Винен! Але хватався вельми.

Чи там у Чернигові не вельми лають мене за статтю в «Зорі»¹²? Чи не ремствує хто з наших людей? Питаю про се, бо не хтів би нікого з своїх людей дратувати. А часом і не гадаєш про се, – а воно візьми да й причепиться отак, як от наші київські тхорі «енерали» за подорож мою на Шевченкові села (3-5 ч[исла] «Зорі») ¹³. Аж чудно стає!

Бувайте ж здорові. Спасибі. Спасибі Вам! Вашій В[исоко]п[оважній] Пані і родині низенько [кланяюсь]. До Шликевича завтра таки напишу¹⁴.

Ваш до віку щирий О. Перебендя.

P.S. Якщо Сивий набрехав, дак треба йому просто... хоч бандуру в скіпки.

29 Серпня. – Неділя.

ЧИМ, інв. № Ал 59/113/45/603.

1. Рік написання листа виставив І. Шраг.

2. *Сивий* – В. Самійленко.

3. *Чайченко* – Б. Грінченко.

4. *Сирітський дім* – сирітський будинок у Чернігові існував з 1840 по 1900 рр. Див. докладніше: Морозова А. З історії Чернігівського сирітського будинку // Сіверянський літопис. – 2008. – № 1. – С. 47–53.

5. *Щоб Чайченко зараз прислав «просьбу»* – тут: заяву про прийом на роботу.

6. *Часова посада* – тут: тимчасова.

7. *Б.* – можливо, йдеться про О. Барвінського. О. Барвінський познайомився з О. Кониським у 1865 р., коли останній приїхав до Львова з молодою дружиною // Самі про себе: Автобіографії видатних українців ХІХ-го століття / Ред. Ю. Луцький. – Нью-Йорк, 1989. – С. 171. З тих пір вони підтримували тісні стосунки, котрі базувалися на обопільному інтересі до «наших народних справ». У своїй «Автобіографії» І. Шраг теж писав, що знав О. Барвінського особисто. Див.: І. Л. Шраг: Документи і матеріали / Упоряд. В. М. Шевченко та ін. – Чернігів, 1997. – С. 56–57. Листи О. Барвінського до І. Шрага не збереглися, але існували, бо О. Барвінський у своїх спогадах писав: «І. Шраг під час побуту у Львові

відвідав мене (я з ним листувався як з дописцем «Правди») // Барвінський О. Спомини з мого життя. П'ята часть / Підготовка тексту та комент. І. Чорновола // Молода нація: Альманах. – 2003. – № 1. – С. 70 (примітка мемуариста).

8. «Знатный иностранец» – так О. Кониський називав гостей з Галичини, яка знаходилася у складі Австро-Угорської імперії.

9. *Ваш лист про «Город[ское] Пол[ожение]». Та ледві чи попаде він на вересень. (А на жовтень непримінно)* – див. примітку 5 до листа № 5.

10. *На цім тиждні була така указка* – натяк на чутки про підвищений інтерес з боку таємної поліції до листування із закордоном.

11. *З Черкасів* – О. Кониський відпочивав улітку 1893 р. у с. Дахнівці, поблизу Черкас.

12. *Чи там у Чернигові не вельми лають мене за статтю в «Зорі»* – до середини 1893 р. у «Зорі» вийшло 5 публікацій О. Кониського. Про яку з них він запитує, сказати важко.

13. *За подорож мою на Шевченкові села* – публікація О. Кониського «Подорож в рідні села Шевченка» була вміщена у часописі «Зоря» – 1893. – № 3. – С. 48 – 51; № 4. – С. 71 – 73; № 5. – С. 92 – 96.

14. *До Шликевича завтра таки напишу* – див. примітки 5 – 6 до листа № 6.

Лист № 8

Вересень 1893 р. ¹

Високоповажний і Дорогий Ілля Людвиковичу!

Певна річ, що Сивий ² переказав вже Вам, чому я довго так не обізвався до Вас; не вважаючи навіть на те, що проста ввічливість вимагала подякувати Вам. Та коли ж клята хвороба зовсім мене приголомшила так, що просто хоч з мосту та у воду. І не скажу досі, хто з нас кого пересилить: чи вона, чи я? З ніг досі ще не дав я її звалити мене, але на душу, клята, вельми впливає. А лікарі наші – тільки й тямлять, що радити: «виїздіть до Криму...» Да ну їх к бісу. Щирим серцем дякую Вам за все й про все! Історія ще більше і поважніше подякує Вас.

Останній Ваш лист я в понеділок одіслав до Чайченка ³ і оце зараз одержав його телеграму, що послав в Чернигов просьбу так, як Ви радили. Тепер, значить, беріть за поводи, кого там треба. А вже й не сказати, який я і мої товариші будемо раді і вдячні Вам, коли перетягнете туди Чайченка.

Недобре він зробив, що поспішивсь кинути свою школу. Треба б було посидіти до слухного часу, та вже нехай, може таки Бог та добрі люде допоможуть.

Листа Вашого вже надруковано ⁴. Ану-те далі. Тільки треба писати або коротші, або на тоненькому папері, щоб були легенькі, бо – Але про це побалакаємо. Сподіваного побачення жду нетерпляче. Приїздіть.

А доки що цілую Вас сердечно. Вашій Пані низенько кланяюсь.

Ваш О. Перебендя.

P.S. До Шликевича я написав листа ще 31 серпня. Та не скажу, чи Він дістав його. Кумові ⁵ і Л[еоніду] Ів[ановичу] ⁶ низенько [кланяйтесь]. Чи не знаєте самі, або чи не можна допитатися в Губ[ернській] Управі, в якому повіті і селі живе поміщ[ик] Іосиф Статкевич ⁷?

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/49/603.

1. Лист датований на основі змісту.

2. *Сивий* – В. Самійленко.
3. *Чайченко* – Б. Грінченко.
4. *Листа Вашого вже надруковано* – V лист із циклу «Листи з Черниговщини» побачив світ на сторінках вересневого числа журналу «Правда» за 1893 р.
5. *Кум* – О. Тищинський.
6. *Леонід Іванович* – Л. Глібов.
7. *В якому повіті і селі живе поміщ[ик] Іосиф Статкевич* – можливо, йдеться про Іосифа Яковича Статкевича, котрий у 1890 р. був земським начальником I-ої ділянки Суразького повіту Чернігівської губернії // Календарь Черниговской губернии на 1891 г. – Чернигов, 1890. – С. 211.

Лист № 9

Перша половина жовтня 1893 р. ¹Отв[етил]
14 Октября 1893 [р.]

Глибокоуважаемый Илья Людвинович!

Жду-не дождусь Вашего мнения о моменте, с которого следует считать два года для отца на заявление о незаконности рождения ребёнка. Если не думаете скоро быть в Киеве, то ускорите посланием об сем предмете.

Как Вы поживаете и Ваша дорогая семья? Мое здоровье – просто черт знает что!

5 случился обморок, продолжавшись более получаса; 6 – повторилось то же... Вчера едва собрался выйти и сделал скверно, за что врач опять посадил меня под арест. Худо! Гонят в Крым! Но... это для меня *ria dezideria!* ²

Нового у нас почти что ничего. В суб[б]оту был бал студенческий, где, по слухам, стены «дрожали» от криков: «Vive La France!» ³ В одном кутку пели наш гимн ⁴, в другом – «Марсельезу» ⁵, а потом наоборот. В 3 ч[аса] ночи около полусотни храбрых юношей отправились разбивать бордели; но были встречены босяками, городскими и казаками. Произошел – бой! Убитых не было; но раненых чималенько снесли в больницу и в кутузку. Финал в суде.

Не правда ли, хороша наша современная жизнь! Невольно вспоминаю слова Наумовича: он был подлец ⁶; но верно аттестовал нашу современную молодежь: «ни чести, ни совести, ни правды». На другой день арестовали ст[удента] Румянцева: кто говорит «за патриотизм», а кто, что это рефлекс с Питера ⁷. Кажись, верно последнее. Да и о Вашем Чернигове ходят тут, очевидно, нелепые сплетни: будто арестовали каких-то двух барышень ⁸ и ещё кого-то... Обыскивали Библиотеку ⁹ и Городскую Управу !!! ¹⁰ Как фантазия разыгралась. Скажите, пожалуйста, есть ли тут хоть треть чего-либо правдоподобного? А как поживает Владимир Ив[анович]? ¹¹ Кажись, он забыл мою просьбу о Статкевиче ¹². При случае напомните.

Мой глибокий поклон Вашей семье, Куму¹³ и Леон[иду] Ив[ановичу]¹⁴.

Напишите же скорее. Ваш Алекс[андр] Конисский. P.S. «Юрид[ический] Календарь»¹⁵ Вам, конечно, не вышлют, хоть я 10 числа и написал о высылке.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/46/603.

1. Лист датований за змістом.
2. *Pia desideria* (лат.) – добрі побажання.
3. «*Vive La France!*» – Хай живе Франція!
4. *Пели наш гимн* – очевидно, йдеться про гімн царської Росії «Боже, Царя храни...»
5. «*Марсельеза*» – французька революційна пісня. Слова і музика К. Ж. Руже де Лілля (1792 р.). За доби Третньої республіки (1870 – 1940 рр.) – державний гімн Франції.
6. *Невольно вспоминаю слова Наумовича: он был подлец* – негативна характеристика цього діяча пояснюється, очевидно, тим, що він був москвофілом.
7. *Рефлекс с Питера* – тут: реакція київських можновладців на переслідування учасників студентських виступів у столиці Російської імперії.
8. *Будто арестовали каких-то двух барышень* – очевидно, йшлося про Віру Устимівну Дейшу та Тетяну Михайлівну Реутовську. Жандармський ротмістр Безгін у рапорті директору департаменту поліції від 7 жовтня 1893 р. доповідав: «Произведенными обысками у Реутовской, Дейши, Новодворского, Андриевского и в черниговской общественной библиотеке ничего не обнаружено; у Дейши отобрана переписка со Свицерским интимного характера – говорят, он был ее женихом. Согласно телеграмме все арестованы [в] порядке охраны, трое в тюрьме, а больная Дейша, у которой мать при смерти, – [под] строгим домашним надзором» // М. М. Коцюбинський як громадський діяч: Документи, матеріали, публікації / Упоряд. Н. Л. Калініченко. – К., 1968. – С. 133. Причиною обшуку і наступних арештів став зв'язок із варшавським гуртком поширювачів соціалістичної літератури та причетність до гуртка семінаристів. Див. також примітку 6 до листа № 13.
9. *Библиотека* – Чернігівська громадська бібліотека була заснована з ініціативи передової місцевої інтелігенції у 1877 р. В. Дейша працювала в ній з 1892 р. Див. докладніше: Єрмоленко О. І., Коцюбинська Н. М. Михайло Коцюбинський (1864 – 1913). Життя та творчість. – Чернігів, 2010. – С. 37. Як впливає із документу, поданого у попередній примітці, обшук у громадській бібліотеці був проведений.

10. *Городская управа* – виконавчий орган міської думи. Відомості про обшук, здійснений у жовтні 1893 р. у приміщенні Чернігівської міської думи, відсутні.

11. *Владимир Иванович* – ймовірно, В. Самійленко.

12. *Кажись, он забыл мою просьбу о Статкевиче* – див. примітку 7 до листа № 8.

13. *Кум* – О. Тишинський.

14. *Леонид Иванович* – Л. Глібов.

15. «Юридический календарь» – видавався щорічно з 1876 р. у С-Петербурзі, засновником його був Мойсей Якович Острогорський (1852 – 1919) – відомий державознавець і політолог // Чихладзе Л. Т. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Курс лекций. – М., 2007. – С. 172.

Лист № 10

27 жовтня [18]93 [р.]

27 жовтня 1893 р.

Нехай Сивий ¹, не гаючись занесе отсі гроші на Лісковицю ² і заплатить мою позику, а то аж лице горить з сорому, що брав гроші на м[іся]ць, а вертаю через півроку. Нехай він вибачення попросить, що задлявся я, та швиденько й напише до мене, чи вельми пані лаятиме мене за неретельність мою.

Ваш до віку щирый Ол. Кониський.

27 жовтня [18]93 [р.]

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/47/603.

1. *Сивий* – В. Самійленко.

2. *Занесе отсі гроші на Лісковицю* – у кого позичав гроші О. Кониський на Лісковиці (район Чернігова) встановити не пощастило.

Лист № 11

8/XI [листопада] 1893 р. ¹

Спасибіг Вам за все й про все! Спасибіг від щирого серця. Листа Вашого оце тільки що отримав і зараз відписую. В 9^й день смерті Глібова ² – себто в суботу, о 3^й годині і ми справили панахиду за його і за останніх чотирьох, що померли цього року ³. На лихо, в той день до самого вечора лив дощ, і людей зібралось небагато, може, з сотню... З «генералів» наших ⁴ ніхто не прийшов, а проте панахида вийшла торжественна і великий хор співав дуже гарно. Сьогодні вранці взявся я написати «Над свіжими могилами» ⁵ – написав вже 5 аркушів великих, а до Глібова ще не дійшов. Думаю послати в «Діло» ⁶. Отож, лист Ваш саме як не можна ліпше настиг; шкода, що не прийшли «Губ[ернские] Вед[омости]» ⁷. Будьте ласкаві, усі подробиці похорону, усі вірші і промови одішліть і в «Зорю» ⁸, і в «Календар» ⁹, що б ще в цьому році були надруковані. Про життєпис нічого розводиться; звідсіль коротенькі некрологи вже пішли; «Діло» ще 1 листопаду подало звістку. Хіба коли є що «скоромного», про що досі не було відомо, дак про те напишіть. Але не гайтесь, коли самим ніколи – нехай Сивенький ¹⁰.

Я свою статтю, мабуть, 10го одішлю, а на 20^е може вже вона й тут буде. У нас теж нового нічого. Глядіть же, Дорогий Ілля Людвиковичу! Не забувайте обіцянки: хоч би й серед ночі, а просто чи з парохода, чи з вокзала до мене. Опріч дійсне великої радості – Ви тим нічого мені не зробите. А от що: здається Словар ¹¹ перейде на 19, так виїздить так, щоб вже 19 вранці були тут, а доки що сердечно цілую Вас.

Ваш Перебендя.

8/XI

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/50/603.

1. Лист датований за змістом.

2. В 9^й день смерті Глібова – Л. Глібов помер 29 жовтня 1893 р.; 9-й день по його смерті припав на суботу, 6 листопада.

3. Ми справили панахиду за його і за останніх чотирьох, що померли цього року – О. Кониський мав на увазі В. Вовка-Карачевського

(1834 – 1893), І. Манжуру (1851 – 1893), І. Стрижевського (? – 1893), Д. Пильчикова (1821 – 1893).

4. З *«Генералів» наших* – так іронічно О. Кониський називав лідерів Старої Громади, з якими конфліктував.

5. *«Над свіжими могилами»* – див.: Кониський О. Над свіжими могилами (Вовк – Манжура – Стрижевський – Пильчиков – Глібов) // Діло. – 1893. – 17 листопада (№ 258); 18 листопада (№ 259); 20 листопада (№ 260).

6. *«Діло»* – провідна галицька газета, орган народовців, яка виходила у Львові з 1880 по 1939 рр. З 1888 р. виходила щоденно. У 1884 – 1902 рр. головним редактором газети був І. Белей.

7. *«Губернские Ведомости»* – йдеться про газету «Черниговские губернские ведомости», яка виходила у Чернігові у 1838 – 1918 рр. Крім офіційної частини, де друкувалися урядові укази й розпорядження місцевої влади, була й неофіційна, де вмішувалися публікації фольклорного, літературного, історичного характеру, місцеві новини.

8. *«Зоря»* – див. примітку 8 до листа № 5.

9. *«Календар»* – очевидно, йдеться про видання «Просвіти». Львівські просвітяни популяризували в Західній Україні байки та твори для дітей Л. Глібова. О. Кониський передав товариству як дарунок рукописи байкаря // Нарис історії «Просвіти» / Р. Іванчук, Т. Комаринець та ін. – Львів; Краків; Париж, 1993. – С. 129.

10. *Сивенький* – В. Самійленко.

11. *Словар* – так лаконічно позначав О. Кониський зібрання громадівців, на яких обговорювалися питання підготовки Словника української мови. У споминах С. Єфремова «Про дні минулі» є цікава замальовка про те, як проходила ця «гуртова робота»: «То була словарна праця: до географічного словаря України збирano матеріали, випиsuвано картки, а з біографічним словарем українських діячів справа пішла ще далі: майже всі життєписи до літери «К» були вже зроблені й навіть зредаговані. Опріч самого Володимира Боніфатійовича, між співробітниками цього словаря, я пам'ятаю Кониського, обох Грушевських, Каманіна, Щербину, Берло, Тимченка, Лотоцького з гуртом студентів академії, Доманицького, випадком був якось Рильський, Лотоцький притягнув і мене, написав був кілька біографій (пам'ятаю – Гаркуші). Збирались словарники завжди в господі Антоновича, на розі Жиланської та Кузнечної, і тут, у величезній бібліотеці Антоновича розбирали матеріал, дізнавались про джерела, здавали готові життєписи. Зібрання закінчувались вечерею, за якою на всю широчінь розгортав Антонович своє вміння заводити людей найпротилежнішої вдачі і панувати в товаристві силою самого морального авторитету» // Єфремов С. Про дні минулі [Спогади] / Підготовка тексту В. Плачинди // Молода нація: Альманах. – 2003. – № 2. – С. 137.

Лист № 12

Перша половина листопада 1893 р. ¹

15 листопаду

Спасибіг Вам, Ілля Людвиковичу! Усе, що переслали – пришло до мене. Шкода, що дещо спізнилося: 9-го я одіслав до «Діла» ² «Над Свіжими могилами» ³ і не все туди попало; а тепер запізно вже подавати. Таки я гадав собі, що Сивенький ⁴, бодай його в жито головою! опише і пошле всі подробиці до «Календаря» ⁵. Воно б у його вишло геть ліпше, як у мене: він все те бачив, і його чутливе і перенятливе серце все те пережило. У мене ж вийде не так, вийде сухе, дерев'яне. Завтра напишу коротко і одішлю. Віршів Журав[ського] не можна надрукувати; занадто вони слабі. Вірши Гофт[штетера] – добрячі ⁶; хоча вони ні що більш, як переспів Курочкина – «На смерть Беранже» ⁷. Друкувати їх по-російськи не можна принципіально. Перекажіть Сивому ⁸, будьте ласкаві, що я два слова переправлю йому – замість «правого» буде «певний», замість «світоча», буде «промінь» ⁹. Нехай за се не гнівається на мене, вибачить. А то наші радикальні «критики» зараз вискалять зуби да питають: а де ж той «лівий» шлях? і т. ін. Піде зубоскальство.

Ще позавчора послав до Вас картку, що словар ¹⁰ запевне буде в неділю 21 увечері. А вже ж було б ліпше, коли б Ви приїхали з панією ¹¹; довше б у нас перебули, а то все прихопцем. Про одно побалакаеш, а про десятеро забудеш. А на той час може чи не приїде ще два «знатных иностранца» ¹². От би добре було! та не скажу, чи встигнуть вони.

Фотографію похорону ¹³ привезіть для мене особисто. Але другу треба б швидче послати в «Зорю» ¹⁴ (Львів, Театинська, 18, Кость Паньківський). Чи помітили, яку чудесію викинув Лукич ¹⁵: в останньому числі узяв та й надрукував ті вірші Боровиковського, що були надруковані 43 годів назад! Гарна новина! та ще й попсовав своїм перекрученням! Мабуть, хтось на глум се йому заподіяв!

Кінець Вашого листу пішов 9-го ¹⁶. Вибачте, що його трошки скорочено.

У нас отсе пройшла чутка, буцім Кістяковського і Тучапського – засудив Департамент державної поліції: першого на два м[іся]ці в самотню келію ¹⁷, а потім на рік під явний догляд поліції, а останнього на три м[іся]ці і на два роки під таку ж саму опіку. Тучапському, кажуть, розщедрились так за те, що у його, оприч одного числа «Народу»¹⁸, знайдена переписка з галицькими радикалами ¹⁹. І тяжко, і огидливо!

Друга чутка – ніби Дурново, Ванновський йдуть на спокій, – замість першого – Муравьєв, що обвинувачував за 1 марта ²⁰, а коли не він, дак би то Витте. Але про Витте, кажуть, що й він вже прокравсь на якійсь дорозі ²¹. От воно, що значить – темна реакція!

Перекажіть – мій низенький поклон Вашій Пані, Кумові ²² і Сивому. Ждатиму Вас.

Ваш до віку ширій Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/48/603.

-
1. Датовано за змістом.
 2. «Діло» – див. примітку 6 до листа № 11.
 3. «Над свіжими могилами» – некрологи, які написав Кониський, в пам'ять про українських діячів, котрі померли у 1893 р. Див. примітку 5 до листа № 11.
 4. *Сивенький* – В. Самійленко.
 5. «Календар» – див. примітку 9 до листа № 11.
 6. *Віршів Журав[ського] не можна надрукувати; занадто вони слабкі. Вірши Гофт[штетера] – добрячі* – О. Тищинський залишив опис «величного» похорону Л. Глібова, що відбувся 31 жовтня 1893 р.: «Як опустили домовину в яму, д.д. Рашевський та Павелко сказали промови, а д.д. Самійленко, Гофштетер і Журавський – прочитали вірші; всі вони згадували небіжчика, як людину з божою іскрою та вогнем, як надзвичайно талановитого вчителя-мораліста, якого байки та інші твори довго не шезнуть з пам'яті людської» // Тищинський Ол. Життя Леоніда Глібова // Леонид Глибів. Твори. – [К.]: Вік, [1904]. – С. XIX.
 7. *Як переспів Курочкина – «На смерть Беранже»* – вірш В. Курочкина називається в російському перекладі «16 июля 1857 года». Наприкінці кожної строфи повторюється рядок: «Угас поэт – народ осиротел», вірш і закінчується словами: «...народ осиротел» // Курочкин В. С. Собрание

сочинений / Вст. ст., редакція и прим. А. В. Ефремина. – Москва; Ленинград: ACADEMIA, 1934. – С. 76–77.

8. *Сивий* – В. Самійленко.

9. *Що я два слова переправлю йому – замість «правого» буде «певний», замість «світоча», буде «промінь»* – редакція О. Кониського прижилися і увійшла до всіх подальших збірок поета: у першій строфі вірша «Пам'яті Л. І. Глібова» – «Прощай, поете наш! ти чесно в світі жив, / Працюючи, не знав ти зради; / Із шляху певного тебе не відхилив / Ні острах, ні життя принади» та в останній строфі: «І от замовк твій глас, погас промінь ясний / Що в темному світив околі... / Але не вмре поет у пам'яті людській! // Згадаємо тебе в недоленьці лихий // І в кращій час нової долі» // Самійленко В. Твори / Упоряд., автор передм. і приміт. М. Бондаренко. – К., 1989. – С. 91–92.

10. «Словар» – див. примітку 11 до листа № 11.

11. *З панією* – з дружиною Є. І. Шраг.

12. «Знатные иностранцы» – гості з Галичини, яка знаходилася у складі Австро-Угорської імперії, тому західні українці в Російській імперії трактувалися як іноземці.

13. *Фотографія похорону* – ймовірно, йдеться про похорон Л. Глібова.

14. «Зоря» – див. примітку 8 до листа № 5.

15. *Лукнич* – редактор «Зорі» В. Левицький.

16. *Кінець Вашого листу пішов 9-го* – важко сказати, що мав на увазі автор. Якщо «9-го» – це число «Правди», то тоді йдеться про друк V з «Листів з Черниговщини», а якщо – число поточного місяця, коли О. Кониський відправив статтю І. Шрага в Галичину, то, очевидно, згадано лист VI (вміщений у грудневого числі) за 1893 р.

17. *Самітня келія* – тут одиночна камера. Б. Кістяківський був заарештований у 1892 р. Термін ув'язнення відбував з листопада 1893 р. по січень 1894 р. у Лук'янівській тюрмі Києва. Див. докладніше: Депенчук Л. Богдан Кістяківський. – К., 1995. – С. 40–42.

18. «Народ» – український двотижневик, який видався у Західній Україні І. Франком та М. Павликом (у Львові – з січня 1890 по жовтень 1892 рр.; Коломиї – до серпня 1894 р.; у Львові – до серпня 1894 р.). З 1890 до 1893 рр. – орган Русько-української радикальної партії. П. Тучапський, тоді студент юридичного факультету Київського університету, був засланий до В'ятки. Див. докладніше: Головченко В. «Свої серед чужих, чужі серед своїх...» (До історії взаємин української та російської соціал-демократії на початку ХХ ст.) // Розбудова держави. – 1997. – № 2. – С. 44.

19. *Перепітка з галицькими радикалами* – очевидно, йдеться про листування з членами Русько-української радикальної партії, заснованої у Львові у 1890 р.

20. *Мурав'єв, що обвинувачував за 1 марта* – про М. Мурав'йова, який з 1 січня 1894 р. отримав призначення міністра юстиції Росії, історик революційного руху писав: «Истый каратель,

меченый пятью виселицами по делу 1 марта 1881 г., крайний ретроград, Муравьев при первой же высочайшей аудиенции «вполне очаровал» царя своей ненавистью к судебным уставам» // Троицкий Н. А. Царизм под судом прогрессивной общественности. 1866 – 1895. – М., 1979. – С. 47.

21. *Але про Вітте, кажуть, що й він вже прокравсь на якійсь дорозі* – С. Вітте був одним із найавторитетніших в Росії теоретиків і практиків залізничної справи. Його теперішні біографи не підтверджують чуток, наведених у листі О. Кониського, а навпаки, підкреслюють «недюжинные администраторские способности и организаторский талант» // Корелин А. П. Сергей Юльевич Витте // Россия на рубеже веков: Исторические портреты. – М., 1991. – С. 13.

22. *Кум* – О. Тищинський.

Лист № 13

22-1[січня] [18]94 [р.]
22 січня 1894 р.

27 січня

Дорогий Ілля Людвиковичу!

На ювілей Стороженка ¹, що професором в Москві, ми, «яко співробітники «Зорі» і інших україн[ських] часописів» ² посилаємо цього тижня адресу по українськи; та не відаємо, чи підпишуть сюди і Вас, і інших черниговців. Будьте ласкаві, спитайте про це у Кума ³, Сивого ⁴ і у Чайченка ⁵ і подайте міні відповіді зараз же телеграфом. Та не гайтесь, бо діло вельми скоре.

Як там Вас Господь милує? Чи не чути чого про полонених черниговців ⁶? А Чайченко як? Чи до смаку Чернигову і Чернигов йому? ⁷ Пані Вашій низенький поклін, а Вас цілую братерськи.

Ваш Перебендя.

22-1-94

Чи календар маєте вже ⁸? У нас тільки 1 і 2 арк[уші].

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/51/603.

1. На ювілей Стороженка – у 1894 р. відзначали 35-річний ювілей від початку наукової діяльності професора Московського університету М. Стороженка.

2. Співробітники «Зорі» і інших україн[ських] часописів – до 1894 р. з усіх україномовних видань Галичини тільки «Зоря» дозволялася російською цензурою для доставки передплатникам у Росії.

3. Кум – О. Тишинський.

4. Сивий – В. Самійленко.

5. Чайченко – Б. Грінченко.

6. Чи не чути чого про полонених черниговців – див. примітку 8 до листа № 9. Одна з «полонених» – Тетяна Михайлівна Реутовська, яка мешкала в Чернігові, Сіверянська вулиця, власний будинок, очевидно, була невдовзі відпущена. В. Андрієвський та В. Дейша отримали різні терміни ув'язнення, які відбували у чернігівській та варшавській тюрмах. Зокрема, В. Дейшу звільнили лише у травні 1894 р. // Коцюбинська Н. М. Родина Коцюбинських і громадська бібліотека // Невичерпне джерело

знань: Матеріали наук.-прак. конф., присвяченої 125-річчю з часу заснування Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка. – Чернігів, 2004. – С. 33. Про долю О. Новодворського наразі немає відомостей.

7. *Чи до смаку Чернигову і Чернигов йому?* – входження подружжя Грінченків у коло чернігівських українців пройшло швидко і досить гладко. С. Русова писала: «В Чернігові була вже дружно об'єднана група ідейних українців, які збиралися на певні періодичні збори, але досить конспіративно; [...] Грінченко був палким поетом, лідером, тоді як Шраг був його фундаментальним керовником» // Русова С. Наші видатні жінки: Літературні характеристики-силуети. – Виннипег (Канада), 1945. – С. 87.

Лист № 14

Лютий 1894 р. ¹

Відп[ові]в 10 л[ютото]го 1894 р.

Сердечне спасибі Вам, Дорогий Ілля Людвиковичу, і за телеграму, і за лист, а найпаче за радісну звістку про Василя ². Великий жаль, що не спинився він у Києві, хоч би на одну годину; або хоч би був подав з вокзала звістку, дак би я був вийшов до його.

Я прохав Стешенка (він же тепер у вас там у Чернигові – щось робить ³), щоб переказав Вам подробиці про адрес Стороженка, та не скажу, як він там перекаже. Взагалі я до адресів ніколи вельми не кваплюсь і швидче не допишу, ніж перепишу. І скоро відаю за чоловіком – який недобрий вчинок, що не личить українській ідеї національній, дак руки не приложу. Стороженко, звісно, з погляду строго національного нічого добродійного не зробив, хоча і лиходійного нічого. Вже ж пак се заслуга, (коли тільки заслуга!) «отрицательная». Одначе він яко чоловік науки зробив немало і за увесь час ніколи й неразу не промовив ніде ніже єдиного слова проти української ідеї, або не на користь її. Навпаки: його статті про Щепкіна та про Шевч[енка] були добродійні на користь ідеї (московські його почитателі дарують йому альбом з портретами «наиболее любимых им писателей украинских – Шевченки, Квитки, Котляревского, Гребенки»...) Ну те! Так от хіба не буде нашим обов'язком подяковати кожного – хто б він не був – за 35 літ наукової праці честної? Далі я уважав от на що: що коли ми в ювілеях тих людей, що вважаємо робітниками своєї ідеї – не тримаємося того, що можна назвати чистоплотностью, так чого ж нам не подяковати тому, хто, не вдаючи з себе робітника цієї ідеї, цілих 35 літ працював, не заплямивши її на зерно! А я обіруч був би за те, щоб ми уважали перш за все чистоту нашої ідеї в учинках її репрезентантів. Не буде ригоризмом ⁵, а тільки чистоплотно буде, коли я не підпишу адреса і не піду на ювілей до такого репрезентанта – робітника нашої ідеї, що не гидує писати вірші сугубо патріотичні і православні з погляду «всероссийского единства». Такі компроміси – річ, по моєму, зовсім не чесна.

Нарешті я гадав, що подякувавши Стороженкові за його працю загальнонаукову, натякнувши злегенька, що треба нам з його ще іншої роботи, та запросивши його до такої роботи, може, тим самим – ми зведемо його на свій шлях. Зміст адреса слово в слово – ось який: «Ми укр[аїнські] співробітники «Зорі» та інших ук[раїно]-руських часописів, з осередку нашої любові, без краю дорогої України-Русі, вітаємо Вас з торжественними роковинами Вашої 35 літ[ньої] літератур[ної] і наукової праці. Щиро дякуючи за Вашу працю честну, благаємо Бога, щоб Він наділив Вам віку довгого, та здоров'я доброго, щоб Ви ще довго-предовго працювали-робили на користь усім людям та на славу Нені-Україні.

Ми певні, що в ту саме пору, коли починає розвиднюватися та займатися на світ і на нашій, колись славній та вольній, а нині зрабованій, зневоленій, да темнотою повитій Україні, коли і у нас «сонце правди зійде і за собою день приведе»⁶, дак під отаку пору, Ви, Земляче! доложите рук і праці, щоб якомога швидче «усміхнулась заплакана Мати»!⁷

Ще раз запевняємо Вас нашою сердечною подякою і високою повагою, на яку Ви, здорові есте! заробили своєю 35-літ[ньою] працею, і просимо Вас, дорогий земляче, понесіть світ науки до нашої Нені любові рідною її мовою, і нехай рідне її те слово – стане «на сторожі біля дітей окрадених»⁸. – (22 підписів).

От тепер судіть чи гарно я зробив, чи ні?

Будьте ласкаві, повітайте за мене Василя і поцілуйте його, як сина, і Кума⁹, і Сивого¹⁰. Коли буде тепло, да коли Ви будете в господі, дак на Масницю¹¹, я, може, приїду в Чернигов. А доки, що бувайте здорові. Пані Вашій низенько кланяюсь.

Ваш до віку щирий Перебендя.

P.S. Вельми б хотів я знати, як гадає Василь Тр[охимович]¹² надалі з собою? Де він гадає літовати? Чи не згодився б зо мною в селі? Це йому про здоров'я неминуче треба.

ЧИМ, інв. № Ал 53-113/52/603.

1. Датування здійснене на підставі дати, проставленої І. Шрагом.

2. *Василь* – йдеться, очевидно, про В. Андрієвського, який відбував покарання у варшавській тюрмі за причетність до справи Ф. Свідерського. Див. примітки 8 і 6 до листів №№ 9 і 13.

3. *Я прохав Стешенка (він же тепер у вас там у Чернигові – щось робить)* – після арешту за участь у студентському русі в Києві, І. Стешенку було важко знайти роботу. Ю. Хорунжий писав, що йому «вдалося пришукати канцелярську службу на Чернігівщині у містечку Бобровиці» // Хорунжий Ю. Борвій: Роман-драма в чотирьох одмінах. – К., 1987. – С. 223.

4. *Одначе він яко чоловік науки зробив немало і за увесь час ніколи й неразу не промовив ніде ніже єдиного слова проти української ідеї* – оцінка О. Кониського підтверджується тісним співробітництвом М. Стороженка з редакцією «Киевской старины». Він надрукував у журналі низку цікавих матеріалів про Т. Шевченка. Так, у 1893 р. на його сторінках з'явилися документи, виявлені вченим в архіві Міністерства внутрішніх справ. М. Стороженко писав: «Нельзя не отдать справедливости трудолюбию и рвению лиц, занимающихся собиранием материалов для биографии Шевченка: они перерыли все доступные им семейные архивы, допросили всех лиц, сколько-нибудь знавших поэта. Ежегодно в февральской книжке «Киевской старины», с таким нетерпением ожидаемой почитателями памяти нашего кобзаря, они сообщают результаты своих поисков» // Киевская старина. – 1893. – Т. 40. – № 3. – С. 460.

5. *Ригоризм* – неухильне дотримання принципів, настанов.

6. *«Сонце правди зійде і за собою день приведе»* – неточна цитата із поезії Т. Шевченка «І тут, і всюди – скрізь погано» (1860 р.) Треба: «Сонце йде / І за собою день веде» // Шевченко Т. Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 2. – С. 317.

7. *«Усміхнулась заплакана Мати»* – парафраз до вірша Т. Шевченка «І мертвим, і живим...»: «Нехай мати усміхнеться, / Заплакана мати» // Шевченко Т. І мертвим, і живим... // Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 1. – С. 306.

8. *Нехай рідне її те слово – стане «на сторожі біля дітей окрадених»* – парафраз до вірша Т. Шевченка «Подражаніє 11 псалму»: «Возвеличу / Малих отих рабів німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово» // Шевченко Т. Подражаніє 11 псалму // Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 2. – С. 256.

9. *Кум* – О. Тищинський.

10. *Сивий* – В. Самійленко.

11. *На Масницю, я, може, приїду в Чернигов* – Великдень у 1894 р. припав на 17 квітня, отже, Масниця мала відзначатися з 1 по 8 березня.

12. *Василь Трохимович* – В. Андрієвський.

Лист № 15

Лютий 1894 р. ¹

Високоповажний Ілля Людвиковичу!

Отже й не сталося так, як я собі гадав: не можна міні поїхати до Чернигова, бо у суботу – словар ²; в понеділок – Михальчук ³; а 24 увечері роковини; отсе саме рік мине як помер Василь Вовк ⁴; так от воно одно до другого саме й до речі. Наш гурток наказав міні прохати Вас щиро-прещиро, щоб Ви й самі приїхали і привезли з собою Кума ⁵, Сивого ⁶, Василя Трох[имовича] ⁷ і Чайченка ⁸. Так вже й не відмовляйтесь, а приїздіть і людям тим накажіть, щоб їхали і щоб невідмінно були у нас о 4 годині увечері.

З того матеріалу – якого Вам треба про мову в школі ⁹ – дещо у мене є; але Од[оївського] «Мнем[озини] ¹⁰ і «Пчолки» ¹¹ не тямлю, де б і взяти, бо і в бібліотеці нема.

Що отсе за штука, такий у вас новий губернатор! ¹² Чистий штука! Попореготався я, читаючи «знаменитий» його циркуляр про якогось квартального!.. Бачте, досі б то ніхто й не відав, що такої «інстанції» – як жінка «в законі не маєтсья»...

Еге! А Муравйов як узявся «чистити» своє міністерство! ¹³ Зовсім наче колись «Граф Михайло Николаевич» ¹⁴ чистив Литву да Білу Русь ¹⁵. – От ще новина, на яку Ви зроду-віку не сподівались: «наші» петербургські «фили» ¹⁶ загубили і останній розум і останнє почуття поваги національної і захожуються подати до Дурново ¹⁷ статут Товариства ім. Шевченка в Петербурзі ¹⁸. Товариство між інчим заводитиме на Україні школи, звісно, з мовою «общерусскою» (сиріч – з обрусенієм!!!) і патронесою вибере собі... Е[е] В[исочество] Евгению Максимиллиановну! ¹⁹

А що! Може, не до гапликів!.. Може, оце не раби з кокардою на лобі?.. Може, оце не сміття з постола? ²⁰ Може, це не наруга над іменем Шевченка! Треба дійти до такого ідіотизму; ні це не ідіотизм, це та саме подлість сугуба, про яку Тарас і сказав, що «за шмат гнилої ковбаси у нас хоч матір

попроси...»²¹ Верзили²² і інчі такі повинні б радіти сьому; бо це консеквентний²³ добуток того умственого онанізму, що вони називають «общерусским» радикалізмом... Як бачите, так дійсно Україну «свої діти гірше ката розпинають»...²⁴.

Не хотів би я, щоб Ви отсей лист прочитали перед обідом; а то й обід поспе отака паскудна новина. Це трохи гірше (а може й ліпше), ніж те, що Старицький утворив, приневоливши Гоголевого Тараса Бульбу проповідувать самодержавіє і православіє і віщувати з його для України ліпші часи²⁵.

Цілую – Ваш Перебендя.

P.S. Вашій В[исоко]п[оважній] пані низенький поклон.

ЧИМ, інв. № Ал 39-113/25/603.

1. Лист датовано за змістом.

2. *Словар* – див. примітку 11 до листа № 11.

3. *Михальчук* – очевидно, йдеться про засідання, на якому заслуховувалася доповідь (реферат) К. Михальчука. Він писав у своїй «Автобіографічній записці», датованій 12/25 серпня 1911 р., що кожний член Громади мав можливість «розробляти те, до чого почував в собі найбільше природного потягу і здатности. [...] Я рішив посвятити себе головніше філологічним наукам та почасти народньо-психологічним студіям, якими не перестаю займатися й досі...» // Самі про себе: Автобіографії видатних українців ХІХ-го століття / Ред. Ю. Луцький. – Нью-Йорк, 1989. – С. 222.

4. *Саме рік мине, як помер Василь Вовк* – В. Вовк-Карачевський помер 24 лютого 1893 р.

5. *Кум* – О. Тишинський.

6. *Сивий* – В. Самійленко.

7. *Василь Трохимович* – В. Андрієвський.

8. *Чайченко* – Б. Грінченко.

9. *Якого Вам треба про мову в школі* – очевидно, йдеться про підготовку листа VII листа Чернігівця (І. Шрага) («Про науку в школах народних українською мовою»), який був надрукований у червневому номері «Правди» за 1894 р. Див.: І. Л. Шраг. Документи і матеріали / Упоряд. В. М. Шевченко та ін. – Чернігів, 1997. – С. 94 – 103.

10. *Од[освського] «Мнем[озини]* – можливо, так О. Кониський скоротив назву альманаху «Мнемозина», який у 1824 – 1835 рр. видавав відомий російський письменник, педагог і громадський діяч князь

В. Одоєвський // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., 1897. – Т. XXI^А – С. 748.

11. «Пчолка» – в Росії у XIX ст. виходила суспільно-політична і літературна газета «Северная пчела» (СПб, 1825 – 1864 рр.) та тижневий ілюстрований журнал, присвячений проблемам літературно-мистецького та громадсько-політичного життя «Пчела» (СПб., 1875 – 1878 рр.). Редактором-видавцем останнього був М. Микешин.

12. *Новий губернатор* – з 4 грудня 1893 р. Чернігівським губернатором було призначено Є. К. Андрієвського // Імперське управління Україною, 1794 – 1902 // Наше минуле: Журнал історії, літератури і культури. – К., 1993. – № 1. – С. 215.

13. *Муравйов як узв'язя «чистити» своє міністерство* – М. В. Муравйов з 1 січня 1894 р. отримав призначення на посаду міністра юстиції.

14. «*Граф Михайло Николаевич*» – див. Муравйов Михайло Миколайович.

15. *Чистив Литву да Білу Русь* – йдеться про розправи з причетними до польського повстання 1863 – 1865 рр. у Литві та Білорусії, організатором яких був М. М. Муравйов.

16. «*Наші*» *петербургські «фили»* – ймовірно, так О. Кониський називає петербурзьких українофілів.

17. *Подати до Дурново* – І. Дурново був на той час міністром внутрішніх справ Росії.

18. *Статут Товариства ім. Шевченка в Петербурзі* – йдеться про статут «Общества почитателей Т. Г. Шевченка», який ще у 1893 р. підготував М. Микешин. У наступному році під час урочистостей з нагоди дня народження Т. Шевченка (а це була кругла дата – 80 років) цей проект було схвалено і підписано відповідну петицію. М. Драгоманов визнав цей крок «самодоносом» і «компрометацією». П. Стебницький писав: «Отже, коли в 1893 р. серед організаторів шевченкових вечеринок виникла думка переробити їх у щось постійне, не випадкове, зв'язати їх якоюсь організацією, котра мала б змогу на легальнім ґрунті підтримувати світло чи краще, каганець української ідеї, то здійснити цю думку взяв на себе Микешин. З його рук – і мабуть таки з його голови – вийшов згаданий вище проект уставу з «об'яснительною запискою» до нього. Обидва ці документи дуже характерні як для їх автора, так і взагалі для того часу і для тих українців, що сподівались химерним крутіємством та сервілізмом «одурити москаля», щоб він хоч трохи попустив ті пута, в яких була тоді зв'язана громадська робота». Тут же оприлюднені фрагменти із вищезазначеного документу та список осіб, котрі підписали «петицію» // Стебницький П. З архіву Д. Л. Мордовцева // Стебницький П. Вибрані твори / Упор. та вступ. ст. І. Старовойтенко. – К., 2009. – С. 201; 201 – 204. Див. також примітку 5 до листа № 16.

19. *E[e] V[ысочество] Евгению Максимиллиановну* – автор проекту статуту «Общества почитателей Т. Г. Шевченка» М. Микешин

дійсно збирався «ходатайствовать перед особой Ее Императорского Выс[очества] вел[икою] княгиней принцессой Евг[енией] Макс[имиллиановной] Ольденбургской как пред наследницей главной августейшей благотельницы поэта о принятии этого Общества под свое милостивое покровительство» // Стебницький П. Вибрані твори / Упор. та вступ. ст. І. Старовойтенко. – К., 2009. – С. 203.

20. *Може, оце не раби з кокардою на лобі?. Може, оце не сміття з постола?* – парафраз до вірша Т. Шевченка «Во Іудеї во дні они» (1859): «Ми серцем голі догола! / Раби з кокардою на лобі! / Лакеї в золотій оздобі... / Онуча, сміття з постола / Єго величества» // Шевченко Т. Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 2. – С. 267.

21. *За шмат гнилої ковбаси у нас хоч матір попроси...* – неточна цитата із Т. Шевченка. Треба: «За шмат гнилої ковбаси / У вас хоч матір попроси, / То віддасте» // Шевченко Т. П. С. // Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 2. – С. 93.

22. *Верзило* – А. Верзилов.

23. *Консеквентний* – послідовний.

24. *«Свої діти гірше ката розпинають...»* – неточна цитата із Т. Шевченка. Треба: «Доборолась Україна / До самого краю. / Гірше ляха свої діти / Її розпинають» // Шевченко Т. І мертвим, і живим... // Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 1. – С. 304–305.

25. *Приневоливши Гоголевого Тараса Бульбу проповідувати самодержавіє і православіє і віщувати з його для України ліпші часи* – М. Старицький за сюжетом М. Гоголя написав драму «Тарас Бульба». До вистави була дозволена у 1897 р. Драматург змушений був іти на невластиві йому оборудки, щоб добитися дозволу від цензури на виставу. Див. примітку 16 до листа № 18.

Лист № 16

Березень 1894 р. ¹

Дорогий Ілля Людвиковичу!

Чув і я, що Микешину – сказали, а він переказав Мордовцю, те, що й Ви пишете про фонетику ². Хоча в нашому царстві православному – всякі дива можливі, але – цього дива – я не сподіваюсь, бо воно занадто вже дурне, таке дурне, що ледві й Мордовець йняв йому віри.

Не тільки можна, а й треба допомогти цьому лиху: на мою думку – треба перш за все поїхати до П[етер]б[урга], а коли там нічого не можна вдіяти, так тоді треба їхати до Львова і там упорядкувати. На все це треба і чоловіка, і коштів; а в нас і того, й сього бракує. Отакими ж ганебними заходами як робили в П[етер]б[урзі] ³ і т[ак]е ін[ше] – нічого не можна зробити, хіба тільки придбати на себе ще кілька зайвих плям! А ми їх маємо і так доволі; що ступиш, то й бачиш, – що ми згубили охайність моральну, а натомість випестили паскудний егоїзм і – ще гірш – езуїтизм. Деякі нові факти показали міні такі сторони, що нехай його кат поб'є! Клянуся Вам, що з року 1876 ⁴ я не переживав таких тяжких днів, як перша половина марта! ⁵ Я й тепер ще не при собі!.. та про це годі писати.

А ми все сподівались звістки, коли буде у Вас свято і хотіли вирядити до Вас свого депутата, аж ви вже й відсвяткували! ⁶

Так значить – годі сподіватися на Вас і оце б то аж до Великодня не побачимося. Довго.

А чи затвердили вже Чайч[енка], чи ще й досі мордують людину жданниками? ⁷

Цікава річ – що скаже «радикальная» (радикалізм на кінці носа) «Русская жизнь» ⁸. По теорії таких радикалів можна і без рідної мови «втягивать местные элементы»; вирізати у 25[-ти] мільйонної маси язики в ім'я «объединения общечеловеческой культуры» – річ статечна. Он же знов і галицькі «радикали» – в особі Франка (як подає

«Галичанин»⁹⁾ не хочуть стояти за те, що «русини самостійний народ слов'янський» – а кажуть: «мы галицкие русские...»¹⁰ А в «Житє і Слові»¹¹ замість «українська мова» Франко завів новий термін «южнорусский язык»...¹²

От будь я анахтема¹³, коли через 10 літ (звістно при сучасному status quo¹⁴) матимуть з Франка нове видання Головацького¹⁵. Аналогію між ними я бачу велику! Бачу інколи як Франко так і цілиться, щоб як раз вступити у сліди Головацького... А Консул¹⁶ йому допоможе... На те ж він і Консул...

А що Сивий¹⁷ робить? Весну справляє, певна річ. Чи не писав чого Ант[онович] до Андр [ієвського]¹⁸ про посаду? Коли б як-небудь скоком-боком про це розпитаться; а то я боюся, що часом ми з своїми обіцянками і тут не нарobili дива...

Передайте мій низенький поклін Вашій Пані, Кумові¹⁹ і всім добрим нашим людям.

Ваш Перебендя.

А я на Великдень таки чи не чкурну на Пороги²⁰.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/53/603.

1. Лист датовано за змістом.

2. Ви пишете про фонетику – з листа М. Грушевського до О. Барвінського, написаного у 20-х числах березня 1894 р. видно, що й багато інших діячів поділяло думку про те, що галицький часопис «Зоря» заборонили в Росії через український правопис. М. Грушевський пропонував: «Щоби коштувало перебрати число *Зорі* романівкою («общерусским» правописом з Ъ, и Ъ и Ы)? Кружляють чутки, ніби заборонено її [*Зорю*] через фонетику, то, може, б зробити експеримента?» // Листи М. С. Грушевського до О. Г. Барвінського/ Передм. і публ. Л. Зашкільняка // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 73.

3. *Отакими ж ганебними заходами як робили в П[етер]б[урзі]* – див. примітки 18, 19 до листа № 15.

4. *З року 1876* – цим підкресленням О. Кониський, очевидно, натякає на сумнозвісний Емський указ Олександра II (18/30 травня 1876 р.) – таємний циркуляр про заборону публічного використання української мови у Російській імперії. Зміст його виклав у виступі на Літературному конгресі у Парижі М. Драгоманов (1878 р.). Див.: Лизанчук В. Навічно кували кайдани: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні. – Львів, 1995. – С. 100 – 105.

5. *Я не переживав таких тяжких днів, як перша половина марта* – ймовірно, йдеться про переживання, пов'язані із наміром заснувати «Общество почитателей Т. Г. Шевченка». Насправді, чогось уже надто скандального тоді не відбулося і, ймовірно, М. Микешин та його однодумці нічого поганого не мали на меті. П. Стебницький розважливо писав: «Цей чоловік, чужий українському народу, виявляв до нього щиру симпатію, котра виникала почасти може з його славянофільських тенденцій, але, переважно, мабуть, з його колишнього особистого знайомства з Шевченком. Спомини про це знайомство і деякі реліквії, що збереглись у нього од часів Шевченка, врешті дали Микешину як не право, то підставу афіширувати себе як «Шевченкового друга» на присвячених пам'яті поета вечерах та вечерях... [...] Отже, Микешин, поруч з Д. Л. Мордовцем, раз-у-раз виступав упорядником шевченківських концертів та вечерь, а в деяких випадках [...] і ініціатором організації українців з національним відтінком. В цих виступах Микешина петербурзькі українці, очевидно, не бачили нічого ненормального, а де в чому, може, бачили й вигоду, бо Микешин, як людина з широкими зв'язками, сторонній українській національній ідеї, міг виступати оборонцем її в тодішніх формах без страху дістати на своїй репутації пляму «сепаратиста» // Стебницький П. Вибрані твори. – К., 2009. – С. 200 – 201.

6. *Аж ви вже й відсвяткували* – чернігівські громадівці щороку відзначали день народження Т. Шевченка у своєму колі як національне свято. Див. докладніше: Грінченкова М. і Верзилів А. Чернігівська Українська Громада: Спогади // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали / Під ред. М. Грушевського. – К., 1928. – С. 485.

7. *А чи затвердили вже Чайч[енка], чи це й досі мордують людину жданниками?* – це запитання адресанта засвідчує, як важко було «примосувати» «своїх» людей у Чернігові.

8. *«Русская жизнь»* – щоденна російська газета, виходила у Санкт-Петербурзі у 1890 – 1895 рр.

9. *«Галичанин»* – щоденна газета москвофільського спрямування (вона й писалася «Галичанин»), яка виходила у Львові у 1893 – 1913 рр. За життя О. Кониського редактором був О. Марков. Газету підтримували як польська адміністрація, так і російський уряд.

10. *А кажуть: «мы галицкие русские...»* – нападки на І. Франка й галицьких радикалів багато в чому безпідставні, але суть москвофільства (русофільства) як ідейної течії тут сформульована досить чітко.

11. *«Житє і Слово»* – двомісячник літератури, політики і науки, який виходив у Львові у 1894 – 1897 рр. Редагував його І. Франко, видавцем була його дружина Ольга Франко. Серед авторів були М. Драгоманов, О. Колесса, А. Кримський, Олена Пчілка, Леся Українка.

12. *Франко завів новий термін «южнорусский язык»* – перегляд праць І. Франка, котрі були написані у 1876 – 1895 рр. і увійшли до 53 (додаткового) тому його п'ятдесятитомника, не підтверджує цей закид О. Кониського.

13. *От будь я анахтема* – будь я проклятий (лайка).

14. *Status quo* (лат.) – стан на даний момент, незмінне становище.

15. *Матимуть з Франка нове видання Головацького* – натяк на те, що Я. Головацький зрештою перейшов у табір москвофілів. Цей прогноз О. Кониського, на щастя, не справдився. Причини зацікавлення особою І. Франка з боку різних політичних сил, що зумовлювало спроби перетягти його на свій бік, переконливо висвітлив Я. Грицак: «Саме літературний престиж і легітимізував Франка як редактора, роблячи його центральною фігурою у створенні нових журналів. [...] Франкові літературні й організаційні таланти робили його бажаним об'єктом змагання зразу декількох політичних і національних середовищ: русько-українських народовців і радикалів, українсько-польсько-єврейських соціалістів і польських лібералів» // Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856 – 1886). – К., 2006. – С. 202.

16. *А Консул йому допоможе* – йдеться про російського консула у Львові. Російські імперські кола були зацікавлені в піднесенні москвофільського руху та надавали фінансову підтримку його друкованій продукції. Так, у рекомендаціях Комісії, члени якої підготували Емський акт, зазначалося: «поддержать издающуюся в Галичине, в направлении враждебном украинофильству газету «Слово», назначив ей хотя бы небольшую, но постоянную субсидию» // Лизанчук В. Навічно кували кайдани: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні. – Львів, 1995. – С. 100.

17. *Сивий* – В. Самійленко.

18. *Чи не писав чого Ант[онович] до Андр[ієвського]* – свідчення прагнення О. Кониського знайти посаду у Чернігові для В. Андрієвського, якщо не пошастить у Києві.

19. *Кум* – О. Тищинський.

20. *Пороги* – йдеться про знамениті дніпровські пороги: скелі на відтинку 90 км (приблизно від Дніпропетровська до Запоріжжя), там, де Дніпро прорізує Українську кристалічну смугу. Усього порогів було 9. У 1932 р, після спорудження Дніпровської гідроелектростанції (Дніпрогес) були затоплені. Див. докладніше: Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 537.

Лист № 17

4. 4. 94.

4 квітня 1894 р.

Чи Вам, Дорогий Ілля Людвиковичу! траплялося коли влітку, в спеку, де-будь в безводній країні зазнати жадоби напитися, а напитися нічого? Коли траплялось, дак, певна річ, пам'ятаєте, як Вас освіжала і бадьорила та вода, та ще коли вона була пишно-погожа, якою Ви прогнали жадобу! – Отакою водою – стався міні Ваш вчорашній лист! Дякую Вам не тільки за себе, а за цілий гурт людей, що перечитавши Вашого листа до Комітету ¹, казали міні подякувати Вам! От коли б хоч здебільш у наших українців почуття національного достоїнства і свідомості горожанина ² рідної землі – стояло отак як у Вас!.. О-го-го!.. «не плакала б мати» і «комітети» не вдавались би до українців з такою нахабною експлуатацією!! «Давайте гроші для Вашого ж неволення і асиміляції!» – чи може що бути «гнуснее и нахальнее»... За кого вони нас уважають? За якихось непроходимо темних дурнів!.. Що ж, коли українські (властиво російські) «радикали» самі тому помагають. Історія отсіх зазивів ³ «комітету» міні відома: до комітету наші «радикали» подали адреси «людей, к которым во имя общаго просвещения и до[б]ра»... Черниговський «радікал» подав їм адреси Вашу, Шликевича, Сивого ⁴, Хижняка ⁵, кажуть, в П[етер]б[урзі] «обделали».

Певна річ, що газета гимназистів «радикалів»⁶ ледві чи надрукує Вашу статтю, інакше вони не були б гимназистами, а стали б справді радикалами, трудовниками волі і світу про всіх однаково.

Е! Побалакать, справді, є про що багацько! Бачите: скрізь сутанія ⁷, якесь «радікальне» непорозуміння, хлист. З 3 № «Календаря» і інч[их] часописів – знаєте, що діється там ⁸, а в П[етер]б[урзі] ще гірше! Просто – люде загубили розуміння чести, совісті і свободи і замість сього, під сіма ж назвами умисляють щось супротивне. Щоб запевнитись в сьому, досить прочитати «Записку» Микешина про

організацію товариства імені Шев[ченка] ^{9!}.. Таких помий ще ніхто з українців досі не лив на українську ідею... Шкода, що нема часу скласти Вам копію з тієї записки...

А те що, там діється – примушує нас послати туди різке недоверіє. Ждемо на тім тиждні «знатного иностранця» ¹⁰, щоб через його переслати. Вельми б добре було, щоб там були підписи і Ваші, і інших 3-4 черниговців; але не знаю – як се і вчинити? Пересилати до Вас не з руки. Зміст той, що не ймемо ми віри в добрі добутки сидіння на 2^x стільцях, або ще гірше «сліянія «Просвіти» з Качк[овським] ¹¹, «Діла» з «Галичанином» ¹² і т. д. – А то виходить, що нашими руками і коштами будуть нас ображати і там так, як і тут роблять...

Ювілей Левицького ¹³ (про Старицького ¹⁴ не відаю, то не наше діло), мабуть, буде 27 квітня; принаймні вчора на цьому стали.

Я хотів на Свята їхати на Пороги ¹⁵, але звідтіль пишуть, що ще рано. Думка була і про Черн[ігів]. Але Сивий сюди приїде, хочу його побачити, і неяково – без його займати його квартиру. Будьте ласкаві, поклоніться йому, Кумові ¹⁶, А. Ч. ¹⁷ – Нехай не ремствують, що не пишу; раз, що ні про що, а друге – далєбіг – ніколи. Просять на 4 кн[игу] «Записок» дати «Парубочий вік Шевч[енка]» ¹⁸. – Мусів вчора розпочати і треба до Свят скінчити, хоч до викупу з крєпацтва.

Перекажіть мій низенький поклін Вашій пані. А Вас братерськи цілую. Ваш Перебендя.

P.S. Прибула до нас Мау ¹⁹. Не можна подяковати за неї Чернигову! Просто – православно-бюрократичне стерво – більш нічого.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/23/603

1. *Перечитавши Вашого листа до Комітету* – тексту чи чернетки даного документу поки що не виявлено. О. Кониський дійсно високо оцінив крок І. Шрага. Він писав, що з 1866 р. Комітет грамотності заходився «сприяти реально обрусенію України». «Нарешті р[оку] 1894 за своє право знов обізвалися до Комітету Українці, спершу з з Чернигова по ініціативі Ллі Шрага, а потім і з Києва. На жаль, – небавом поступило

скасування Комітета» // О. К. История С. Петербургского Комитета Грамотности, состоявшего при Императорском Вольном Экономическом обществе (1861 – 1895). Составил Д. Д. Протопопов. – СПб., 1898. [Рецензія] // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1899. – Т. XXVII. – Кн. I. – С. 38.

2. *Горожанин* – громадянин.

3. *Зазив* – заклик.

4. *Сивий* – В. Самійленко.

5. *Хижняк* – В. Хижняков.

6. *Газета гимназистів «радикалів»* – очевидно, О. Кониський мав на увазі «Громадський голос» – орган Української радикальної партії, який виходив у Львові з 1892 до 1939 р. (з перервами). У 90-х рр. його редагували В. Будзиновський (1892 – 1896), І. Франко (1896 – 1897), М. Павлик (1898 – 1903) // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 445.

7. *Сутанія* – очевидно, походить від слова сутана, проте у О. Кониського вживається у значенні – веремія, колотнеча, метушня. Див.: «Пішла така сутанія, наче в пеклі: стелю й стіни шпарують, білять; поміст миють, шарують...» // Кониський О. Оповідання. Повесть. Поетичні твори / Упоряд. і прим. М. Л. Гончарука; Вступ. сл. М. Є. Сиваченко. – К., 1990. – С. 136.

8. *Знаєте, що діється там* – підкресленим прислівником позначено Галичину.

9. *Досить прочитати «Записку» Микешина про організацію товариства імені Шевченка* – див. примітку 18 до листа № 15.

10. *«Знатний иностранець»* – гість з Галичини.

11. *«Сліянія «Просвіти» з Качк[овським]»* – тут йдеться про антагоністичні товариства: «Просвіта» (див. примітку 4 до листа № 4) – українського національного спрямування, а «Общество імені Качковського» – москвофільського. Отже, злиття було принципово неможливе.

12. *«Діло» з «Галичанином»* – як і в попередній примітці, йдеться про пресові органи антагоністичного спрямування: «Діло» (див. примітку 6 до листа № 11) – орган народовців, а «Галичанин» (див. примітку 9 до листа № 16) – дотримувався виразно москвофільської орієнтації.

13. *Ювілей Левицького* – очевидно, йдеться про 25-річчя творчої діяльності І. Нечуя-Левицького, який відзначали у квітні 1894 р.

14. *Про Старицького не відаю, то не наше діло* – знову натяк на розходження з верхівкою Старої Київської Громади. У 1894 р. українська громадськість відзначила 30-річчя творчої діяльності М. Старицького. Олена Пчілка підкреслила, що «цей ювілей було відсвятковано у тісному товариському колі» // Пчілка О. Михаил Петрович Старицкий (Памяти товарища) // Киевская старина. – 1904. – Т. 85. – № 5. – С. 433.

15. *Я хотів на Свята їхати на Пороги* – Великдень у 1894 р. відзначався 17 квітня. Пороги – див. примітку 20 до листа № 16.

16. *Кум* – О. Тищинський.

17. *А. Ч.* – особа не встановлена.

18. *Просять на 4 кн[игу] «Записок» дати «Парубочий вік Шевч[енка]»* – розділ біографії Т. Шевченка, над якою трудився О. Кониський, під назвою «Парубоцький вік Тараса Шевченка до викупу з крпацтва (1829 – 1838): Критично-біографічний нарис» був вміщений у ЗНТШ. – 1894. – Т. 4. – С. 1 – 28.

19. Прибула до нас Мау – можливо, йдеться про Марію Іванівну Мау, котра на початку 90-х рр. ХІХ ст. була «начальницею» Чернігівської жіночої гімназії // Календарь Черниговской губернии на 1893 г. – Чернигов, 1892. – С. 254. Згодом працювала «главной надзирательницею» Київської міністерської жіночої гімназії // *Весь Киев: Адресная и справочная книга* / Изд. М. Л. Радоминского и А. А. Рогозинского. – К., 1899. – С. 113.

Лист № 18

17 мая [18]94 [р.]
17 травня 1894 р.

19 мая

Дорогий Ілля Людвиковичу!

Учора увечері, коли вже пізно було написати до Вас, факультет ¹ призначив диспут Грушівського на 22 мая в 1 г[одину] дня ². Значить про Вас саме добре, можна виїхати в суботу увечері, а в понеділок вернетесь і до господи. До Вас вже писали хлопці і просили про це і Вас, і Кума ³, і Сивого ⁴, і інчих. Сподіваємось.

Полювання Василя Дементьєвича ⁵ розпочалось по наказу з П[етер]б[урга] і тільки про 2^x чоловік, але дякуючи звичайній хворобі – канцелярщині – з 2^x розрослась вже до 30 чоловік ⁶. Да, певна річ, у Вас про се повинні бути звістки більш певні, ніж у мене.

Листа Вашого ⁷ – я одіслав ще 11 с[ього] м[ісяця]. Сказати Вам (і доки що тільки Вам, бо може легко бути, що я через свою вдачу – помиляюся) бере мене непевність про «Вістник» ⁸. Але з'ясувати собі ситуацію запевне, сидячи тут, – річ не можлива і треба ждати з останнім словом – аж доки не буде там Хлопець ⁹ і не розжує усього на місці власними очима і ушима.

А клятий дощ іде та й іде щодня і не дає міні покинути Києва. В повітрі – так сирово ¹⁰, що наче восени. Добрих новинок тут катма. Учора поховали реаліста з 6ⁱ кл[аси] ¹¹, що кинувся на шини ¹² під поїзд!.. Бачте у [нерозбірливо] з 35 реалістів допущено було до екзаменів тільки 11^{-тб}. Після першого екзамену отському саме 11го ¹³ – й не дали далі держати, дак воно взяло, да просто з іспиту під колеса локомотива!

Не повезло – у нас і трупі Заньковецької! Найбільший збор (до 800 кар[бованців]) дала тільки «Лимерівна» ¹⁴. «Найліпша» п'єса Старицького «Правда і Кривда» ¹⁵, – де правду олицетворяє земський начальник, ¹⁶ (це факт!!) дала ледві 260 крб.; а «Талан» ¹⁷ його, «имевший громаднейший

успех в Москве», – провалився у нас з успіхом ще більшим! Здається, зібрали 250 к[арбованців] (були збори і по 170 ... напр[иклад] «Шельменко»¹⁸).

«Киев[ское] слово»¹⁹ довело, що це «пасквиль», і знайшлися такі забісовані театрали, що довели, що «Галан» [є] викраденими сценами з якихось «Цепей»²⁰; з німецького «Кина»²¹ – чи що; добре не відаю. Дак от і попав тепер Київ в неласку трупи! Старицьк[ий] оце в суботу був у мене і репетовав, що «Київ здеморалізовав сим разом Садовського і Заньк[овецьк]у так, що у їх ледві лишалось і 5% того національного інстинкту, який був у них». Коли се правда, дак я висловив йому, що треба благати Бога, щоб вивітрились швидче і остатні 5%. А Сад[овський] і Заньк[овецька] заприсягаються знов, «що вже довіку ноги їх не буде у Києві...» Доведеться киянам «седіти і плакати» і «на вербах повішати органи глухії»...²². Та ні! збрешуть! На осінь прийдуть. З Галичиною умовились і їдуть туди за доволі «грубі гроші».

Що ж у Вас нового? Кланяйтесь Вашій В[исоко]п[оважній] Пані і громаді. Цілую Вас братерськи.

О. Перебендя.

17 мая [18]94 [р.]

З Києва

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/54/603.

1. *Факультет* – М. Грушевський у 1886 р. був зарахований на історичне відділення історично-філологічного факультету університету Св. Володимира у Києві і успішно закінчив його навесні 1890 р.

2. *Диспут Грушевського на 22 мая в 1 г[одину] дня* – цього дня – 22 травня 1894 р. – відбувся захист магістерської дисертації М. Грушевського на тему: «Барское старство. Исторические очерки». Оpubлікована у 1894 р.

3. *Кум* – О. Тишинський.

4. *Сивий* – В. Самійленко.

5. *Половання Василя Дементьєвича* – полковник В. Новицький очолював губернське жандармське управління у Києві. Див.: В. Д. Новицький.

6. *3 2^x розрослась вже до 30 чоловік* – очевидно, йдеться про арешти в зв'язку зі справою «об організованном австрійским

правительством по всей западной полосе и югу России, – так писав про це жандармський полковник В. Новицький, – военном шпionage из лиц преимущественно польского происхождения, целой сети военных разведчиков, раскинутой на случай объявления войны России Австрией и Германиею, с учреждением в городах Варшаве, Брест-Литовске, Радоме, Одессе и Киеве разведческих групп...» // Новицький В. Д. Из воспоминаний жандарма. – М., 1991. – С. 36.

7. *Листа Вашого* – див. примітку 9 до листа № 15.

8. *Бере мене непевність про «Вістник»* – Л. Зашкільняк у примітках до листів М. Грушевського до О. Барвінського пояснює, що «Вістником» називали «Правду», бо часопис мав підзаголовок «Вістник політики, науки і письменства» // Листи М.С. Грушевського до О. Г. Барвінського / Передм. і публ. Л. Зашкільняка // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 84.

9. *Хлопець* – один з ранніх псевдонімів М. Грушевського.

10. *Сирово* – волого, мокро, сиро.

11. *Реаліста з 6^ї кл[асу]* – в Росії учня середньої школи (7 років навчання), де викладалися переважно предмети природничого та математичного циклів, замість класичних мов вивчали нові. Згідно з освітньою реформою 1864 р. такі школи називалися реальними гімназіями, з 1872 р. – реальними училищами.

12. *Шини* – тут: рейки.

13. *Екзамену отьому саме II^{го}* – так в оригіналі.

14. *«Лимерівна»* – найпопулярніша п'єса Панаса Мирного (1883 р., вперше надрукована у «Зорі» в 1892 р.)

15. *«Правда і кривда»* – драма М. Старицького на 5 дій, 6 одмін. Інша назва: «В темряві». Надрукована в журналі «Зоря» (1893 р.), поставлена вперше у Москві 21 грудня 1893 р.

16. *Де правду олицетворяє земський начальник* – 12 червня 1889 р. в Росії було видано «Положение о земских участковых начальниках». Їх призначав міністр внутрішніх справ по рекомендації губернаторів і губернських предводителів дворянства із місцевих спадкових дворян-землевласників. На думку сучасних російських істориків: «Запровадження інституту земських начальників було одним з найбільш реакційних заходів внутрішньополітичного курсу самодержавства у 80-х – на початку 90-х рр.» // История России XIX – начала XX вв.: Учебник / Под ред. В. А. Федорова. – М., 2011. – С. 258. Стосовно ж конкретного випадку – п'єси М. Старицького, то треба мати на увазі застереження Д. Антоновича. Він писав, що М. Старицький, щоб увести в оману цензуру часто вписував до своїх драматичних творів різні сцени в дусі «благонамірено патриотичних lamentаций». А після отримання дозволу викреслював їх. Проте, коли п'єсу ставили інші трупи, то ці сцени залишалися. Так, вихваляння земського начальника «як генія добра» у драмі «Правда і кривда» викликало «ціле обурення проти автора, що виступив ніби апологетом непопулярної і реакційної реформи

заведення земських начальників» // Антонович Д. Триста років українського театру 1619 – 1919 / Передне сл. Б. Козака. – Львів, 2001. – С. 160.

17. «Талан» – п'єса М. Старицького (1893 р.), була дозволена до вистави 24 листопада 1893 р. Драма зображала життя сучасних авторів українських акторів, була присвячена М. Заньковецькій.

18. *Шельменко* – йдеться про широковідому п'єсу Г. Квітки-Основ'яненка. Вперше вийшла окремим виданням: «Шельменкоденщик. Комедия в 5 действиях. Соч. Основьяненка. – Харьков, 1840». Того ж року у Харкові відбулася і перша постановка комедії. Наступного року її показали в Александринському театрі у С-Петербурзі // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори у семи т. – К., 1979. – Т. 2. – С. 548.

19. «*Киевское слово*» – щоденна російська газета, яка виходила у Києві у 1886 – 1905 рр.

20. *Якихось «Цепей»* – можливо, йдеться про драму О. Сумбатова-Южина «Цепи», прем'єра якої відбулася в Москві 6 жовтня 1888 р. Див. докладніше: Айхенвальд Ю. А. И. Сумбатов-Южин. – М., 1987. – С. 157 – 160.

21. *З німецького «Кина»* – Едмунд Кін (1787 – 1833) – знаменитий англійський актор, який зажив собі слави виконанням ролей у п'єсах Шекспіра. Востаннє зіграв у трагедії «Отелло», йому стало зле на сцені, за два місяці актор помер. Його життя послужило основою для численних драматичних творів, зокрема, відома драма О. Дюма-батька // Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона. – СПб., 1895. – Т. XV. – С. 82. Ймовірно, існували якісь і німецькі п'єси про цю яскраву особистість. У драмі М. Старицького «Талан», смертельно хвора героїня Марія Лучицька теж виходить на сцену, щоб зіграти останню роль...

22. *Доведеться киянам «сідити і плакати» і «на вербах повішати органи глухий»* – парафраз до псалма 136 із циклу Т. Шевченка «Псалми Давидові»: «На ріках круг Вавилона, / Під вербами, в полі, / Сиділи ми і плакали / В далекій неволі; / І на вербах повішали / Органи глухий» // Шевченко Т. Псалми Давидові // Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 1. – С. 315 – 316. *Орган* – у давні часи був губним музичним інструментом, типу волинки.

Лист № 19

7 липня 1894 [р.]

7 липня 1894 р.

Від[повідь] 11 липня

Отже, дорогий Ілля Людвиковичу! Як зараз побачите – Месняев ¹ забив такого гвіздка, що тепер призв'їть увесь Ваш теоретичний і практичний досвід, та давайте пораду і рятунок мені. Склавши проект поділу, ми повинні були прохати у банка згоди на поділ. Коли банк став закидати, що «через общий виплат усадьба обезценится» (Усадьба оцінена банком в 191 т[исячу], долгу 7 т[исяч]), так я надав в банк таку заяву, що я свою частину довгу зараз заплачу; і своєю частиною убезпечаю увесь недобір, коли б такий стався, тоді як жінка ² свою частину доведе до ліцетації ³ і на ліцетації банк же добере його до 3 ¹/₂ т[исяч]. Банк на словах згодився, а вчора прислав звістку, що він не дає згоди на такий поділ і вимагає, щоб заплатили йому увесь стовб ⁴ – себто сім т[исяч] р[ублів]. – А жінка нізащо не хоче платити... Значить і виходить, що поділу не можна зробити: не по її вині. Сьогодні ж довідався я, що Месняев пікловався коло такої відмови і, як каже, «поставил дело так, что и судебный раздел не возможен».

Чи се правда? Чи так можливо, щоб суд признав «фактически невозможным раздел»? – Коли правда, так тоді треба кинути да шукати інчої якої стежки... Коли ж – брехня – так як і що діяти далі? Моя мета: хоч би що, а добитися поділу – яким би-то не було шляхом, на те, щоб після мене моїм наступникам ⁵ не було жодного клопоту. Досі я дурний був, [й]няв віри, що й жінка щиро і чесно згодилась на поділ й через те зробив всілякі їй уступки; а тепер, коли запевнився, що тут сама подла нещирість, дак не піду на жодні уступки. Дак от розскиньте головою, та й скажіть, яким чином отсей вузлик можна швидче чи розв'язать, чи розрубать?

Ще от-що, як ліпше з духовною ⁶ чи переслати її до вас, чи до Кума в банк ⁷? Міні здається, ліпше було б перше; а проте – як скажете.

Нового тут нічого нема, та й з людей нема нікого. Хіба отсе новина: 13 почнеться у виїзн[ому] Суді процес 37; обвинувачують їх за зраду державну⁸. Свідків чоловіків 500. Процес протягнеться до серпня.

Цілую Вас братерськи. В[исоко]п[оважній] Вашій пані низенько кланяюсь. Товаришам теж.

7 липня 1894 [р.]

Ваш Перебендя.

ЧИМ, інв № Ал 59/55/603.

-
1. *Месняєв* – адвокат дружини О. Кониського.
 2. *Жінка* – дружина О. Кониського – Марія Олександрівна (дівоче прізвище Пестерева).
 3. Ліцетація – аукціон.
 4. Увесь стовб – тут: усю суму відразу.
 5. *Щоб після мене моїм наступникам не було жодного клопоту* – через багато років І. Шраг писав про долю заповіту О. Кониського: «26 мая 1899 р. О. Я. Кониський склав духовну, по якій все своє майно, якого було приблизно на 25.000 карб. в усяких процентових паперах, доручив виконавцеві своєї духовної О. Г. Лотоцькому поділити так: 10000 карб. на українську академію наук у Львові, коли її буде засновано не пізніше, як за десять років по його смерті, в противному разі гроші ці, 10000 карб., віддаються на власність Черніг[івського] губ[ернського] земства, яке повинно засновати в с. Переходовці Ніжинського повіту сільськогосподарську школу імені небіжчика, 5000 карб. призначив він Науковому товариству імені Шевченка у Львові, або, коли виконавець його духовної визнає за найбільш відповідне, – університету у Львові, на засновання стипендії імені небіжчика на філософічному факультеті і 1000 карб. заповів він Наук[овому] т[оварист]ву імені Шевченка на премію тому, хто на столітні народини Шевченка складе найкращу його біографію. 1500 карб. визначено Т[оварист]ву імені Шевченка на премію за найкращу історію української літератури XIX віку і на видання тієї історії; гроші ці можуть бути витрачені на зазначене видання тільки тоді, коли історію літератури буде складено за три роки по смерті заповітника, 500 карб. призначено також Наук[овому] т[оварист]ву імені Шевченка на видання і поширення популярної дешевої книжки про права і обов'язки людини як громадянина свого рідного краю. На побільшення засобів бібліотеки і на придбання нових наукових видань Т[оварист]ву імені Шевченка небіжчик призначив 500 карб., добродійному Т[оварист]ву імені Шевченка у Петербурзі – 500 карб., дочці, Н. Киричинській – 3000 карб. і особам, які доглядали його за часи його недуги, по 500 карб., разом 1500 карб.». «У квітні 1901 р. удова небіжчика,

М. Кониська, почала в Київському окр[ужному] суді справу, прохаючи знищити духовну небіжчика на підставі того, що нібито свідки підписали духовну не так, як треба по закону». Судове слухання затягнулося майже на 10 років. Тільки 23 лютого 1910 р. суд відхилив позов М. Кониської, але її адвокати оскаржили присуд. Див. докладніше: Чернігівець (Шраг І.) Доля спадщини О. Кониського // Рада. – 1910. – 30 ноября (13 грудня). – С. 1–2.

6. *Духовна* – заповіт.

7. *До Кума в банк* – О. Тищинський був заступником директора Чернігівського громадського (общественного) міського банку. На початку 1890-х рр. цей банк очолював В. Гутман // Календарь Черниговской губернии на 1893 г. – Чернигов, 1892. – С. 298.

8. *13 почнетъся у виїзн[ому] Суді процес 37; обвинувачують їх за зраду державну* – див. примітку 6 до листа № 18. По всій імперії було заарештовано 5 тис. чоловік «розвідників», тобто австрійських шпигунів. У Києві проводили дізнання жандарми на чолі з В. Новицьким. 39 осіб були віддані до військового суду, до решти застосували заходи адміністративного покарання // Новицкий В. Д. Из воспоминаний жандарма. – М., 1991. – С. 37.

Лист № 20

16 липня [18]94 [р.]

16 липня 1894 р.

З Каменця¹ наче на глум – нема досі жодної відповіді. Підожду ще, та напишу до Лотоцького, може, він знайде там яку таку людину, що стане нам в пригоді.

Вельми радів я, сподіваючись на Вас Дорогий Ілля Людвиковичу! Але Вас і не було. Посилаю заповіт просто до Вас, бо не відаю – які формальности треба, щоб подати його до Кумового банку², і прошу Вас примостити його де і як самі знатимете, поздоров Вас Боже! Я наумисне пильновав, щоб свідками були лікарі, бо гадаю, що по смерті моїй люде напутять жінку і дітей³ змагатися проти «нормального состояния умственных способностей завещателя». Зі мною щось погане діється: з 1-го липня ніяк не очуняю! Справді «ненормальне» знесиліє фізичне!.. День вештаюся сяк-так, а прийде ніч, то хоч до Бога руки здіймай. Паскудно вельми те, що їздити не можна; аби трохи стевувся – так під боки наче швайкою коле. Мушу седіти і нудитися в Києві! Навіть до Білої Церкви не стає сили проїхати. Ждатиму: скоро, хоч трохи наберусь сили, зараз кудись да рушу: хоч по Черниговщині: Кролевець – Новгородок⁴ – Рихли⁵ – Ічня; хоч по Київщині – Сміла, Умань, – Біла Церква. Та в усякому разі, не сподіваюсь, щоб сталось це скоро.

12-го тут почався в військов[ому] суді (в кріпості)⁶, процес 39-х⁷. Ведеться так потайно, що нічого невідомо. – Наша адвокатура подло заявила себе: повтікали люде задалегідь з Києва «по розстроєнному здоров'ю». – Процес раніш як у серпні не скінчиться! Вже неминуче, що суд засудить кількох на горло, одначе я не сподіваюсь, що б такий присуд [було]⁸ конфірмовано.

З Галичини – доброго нічого не чутно: гризня, цькування і примішуваніє «політики» навіть до підошов!! Четверта книжка «Записок»⁹ (чи пришла до Вас 3^{а?}) дійсне

друкується, бо вчора прислано до мене коректору з мого «Парубочого віку Шевченка»¹⁰. Ні з'їзду, ні зборів річних Тов[ариства] ім. Шевченка¹¹ – не було; відкладено на осінь. І ліпше! – Третю главу Шевченков[ого] життя (1838 – [18]45) послав до «Зорі»¹², а далі, мабуть, друкуватиму в «Ділі»¹³.

Будьте ласкаві: Оте¹⁴ і 12 р[ублів] передати Тимченкові, а 3 р[ублі] нехай забере у Денисівни¹⁵, щоб вона мені їх не пересилала.

Щиро братерськи цілую Вас і жду. Вашій В[исоко]п[оважній] Пані низесенько [кланяюсь].

Ваш Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59/113/20/603

1. *Каменець* – місто Кам'янець-Подільський, тоді центр Подільської губернії.

2. *Подати його до Кумового банку* – див. примітку 7 до листа № 19.

3. *Щоб свідками були лікарі, бо гадаю, що по смерті моїй люде напутять жінку і дітей* – після смерті О. Кониського його вдова не визнала тестаменту (заповіту), згідно якого все майно небіжчика призначалося через О. Лотоцького на українські справи і подала в суд, щоб оскаржити його. Представником інтересів О. Лотоцького був І. Шраг. О. Лотоцький писав у спогадах, що «йому так само, як і мені особисто, було тяжко провадити цю справу, бо він також був особисто зв'язаний з родиною небіжчика» // Лотоцький О. Сторінки минулого // Праці Українського наукового інституту. – Варшава, 1932. – Т. VI. – Ч. I. – С. 178 – 179.

4. *Новгородок* – м. Новгород-Сіверський.

5. *Рихли* – село (тепер Понорницької селищної ради Коропського району) славилася своїм Свято-Миколаївським Пустинно-Рихлівським монастирем.

6. *В кріпості* – очевидно, йдеться про оборонну споруду в системі Нової Печерської фортеці, яка з 60-х рр. XIX ст. стала використовуватися як тюрма для політичних в'язнів; відома під назвою «Косий капонір».

7. *Процес 39-х* – див. примітки 6 і 8 до листів №№ 18, 19. У стислій інформації про цю «шпигунську» справу В. Новицький назвав лише три прізвища, проте підкреслив: «Раскрытие и обнаружение этого военно-разведческого дела признавалось настолько важным в государственном значении, что бывший военный министр, генерал-адъютант Ванновский во время ведения производства дознания входил со мною в сношение телеграммами и через главный штаб, испрашивая по некоторым предметам личного моего заключения» // Новицкий В. Д. Из воспоминаний жандарма. – М., 1991. – С. 37.

8. Після слова «присуд» дієслово «був» закреслено.
9. Четверта книжка «Записок» – див. примітку 4 до листа № 1.
10. Коректору з мого «Парубочого віку Шевченка» – див. примітку 18 до листа № 17.
11. Тов[ариство] ім. Шевченка – Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) засноване у Львові у 1892 р. на базі Літературного товариства, яке теж носило ім'я Т. Шевченка. Сучасні дослідники вважають, що «найбільш конкретно» з питання реформування «виступив О. Кониський, який в одному з номерів «Правди» чітко з'ясував потребу реформи Товариства на наукове, щоб воно стало «засновником майбутньої українсько-руської академії наук» // Кучер Р. В. Наукове товариство імені Шевченка: Два ювілеї. – К., 1992. – С. 19. О. Кониський був і засновником НТШ, і його почесним, і дійсним членом філологічної секції // Там само. – С. 104 – 105.
12. «Зоря» – див. примітку 8 до листа № 5.
13. «Діло» – див. примітку 6 до листа № 11.
14. Оце і 12 р[ублів] передати Тимченкові – що просив О. Кониський передати Є. Тимченку встановити не пощастило
15. Денисівна – особа не встановлена.

Лист № 21

Початок серпня 1894 р. ¹

Вельми превельми жалкую я, що не довелося бачитися з Вами, Дорогий Ілля Людвиковичу! а бачитися треба б було. Між інчим і от для чого. В Одесі – як знаєте – люди святкують 22 серпня столітній ювілей ² і кличуть і мене. Я сказав, що не вважаючи на своє лихе здоров'я, готов поїхати, але тільки з умовою *sine qua non* ³, що б і інші люде приїхали, щоб одесити закликали і Вас, і Грінченка. Тоді добре було погуляти де на морі, та побалакати про старовину і про новину. За кілька день сподіваюся на се відповіді, а доки що оце пишу до Вас про сю справу, питаючи Вас: чи коли одесити згодяться з моєю думкою, дак поїдете Ви, бо, кажу ж Вам, без Вас і я не поїду. Поїхати на ювілей треба, але коли їхати, дак там ще більш треба буде Вашої голови. В Одесі і Ант[онович], і буде там до 1 вересня. Кажали, що й з Харькова буде дехто. Головна річ – побалакать про наше діло.

Грушівський ⁴ вернеться сюди 15 або 19, і коли треба буде, дак певен, що і він поїде. А на 1 вересня і йому, і міні треба у Києві. – Виїхати до Одеси з Києва треба не пізнійш увечері 21, або вранці 22. Значить – для Вас, коли б задержались ще на 1 вересня у Києві, так вийде тижднів зо два.

Що доброго діється у Вас? – Суд тут скінчився без присуду до кари на горло ⁵. Слова Аллаху й за те! Низький поклон Вашій В[исоко]п[оважній] Пані.

Ваш Перебендя.

P.S. Скажіть щиро: як на Вашу думку: чи можна, чи треба, чи варто послати Лизогубові брошюрки «Дитячий і Парубочий вік Шевченка» ⁶?

Вибачте, що турбую Вас, передайте Тимченкові оцю цідулу ⁷.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/22/603.

1. Лист датовано на основі змісту.

2. Люди святкують 22 серпня столітній ювілей – урочистості з нагоди 100-річчя від часу заснування Одеси розпочалися 22 серпня

1894 р. У наступному році вийшла видана коштом міської громадської управи книга «Одесса 1794 – 1894», обсягом в дев'ятсот з лишнім сторінок. Див. рецензію в «Киевской старине». – 1896. – Т. 52. – № 2. – С. 71 – 72.

3. Умовою *sine qua non* (лат.) – неодмінна, обов'язкова умова.

4. *Грушівський* – М. Грушевський.

5. Суд тут скінчився без присуду до кари на горло – див. примітки 6, 8, 7 до листів №№ 18, 19, 20.

6. *Брошюрки «Дитячий і Парубочий вік Шевченка»* – можливо, йдеться про відбитки з видань ЗНТШ «Дитинний вік Т. Г. Шевченка» (1892, т. 1) та «Парубочий вік Т. Г. Шевченка...» (1894, т. 4).

7. *Цидула* (цидула, цидулка) – короткий лист, записка.

Лист № 22

15 / VIII

15 серпня 1894 р. ¹

Дорогий Ілля Людвиковичу!

Отсе міні треба до IV глави Шевченкової життєписі ² завести епізод про Седнів ³ і про Лизогубів ⁴; треба певне характеризувати Андрія Лизогуба і яко українця, і яко пана, і яко чоловіка. Того матеріалу – що розжився я у Седневі ⁵ – вельми мало – задля характеристики Андрія, життя Лизогубів під час, коли перебував у їх Шевченко і взагалі відносин їх до хрестян ⁶, до панів і до бюрократії. Федор Андр[ійович] ⁷ не міг міні дати більш того, що дав, раз, що він людина молода, а вдруге – характеризувати синові батька ніяково.

Дак отсе я вдаюсь до Вас. Будьте ласкаві – напишіть міні характеристику Лизогубів – Іллі – і Андрія, їх життя, погляди, світогляд і т. ін. Чи коротко, чи широко напишіть – все одно. Формулярні факти за обох їх у мене є. Давайте і характеристику Дмитра ⁸. Скільки можна буде я заведу і його. Добре б була і характеристика Седнева взагалі і до її додати звістки і про Колодкевича. Да певне Ви пам'ятаєте і старого Кудашева ⁹.

От би і його треба зхарактеризувати з того погляду: чи можлива річ, щоб Шевченко жив у його, яко у «щирого приятеля і чоловіка гуманного і ліберального» ¹⁰?

Я написав, щоб прислали міні «Дитинний» і «Парубочий вік Шевченка» ¹¹ і скоро получу – зараз перешлю їх до Лизогуба і пересилатиму йому усі глави, аби тільки він не розсердився за це, хоча він і прохав.

Шкода, що Вам не можна поїхати на ювілей ¹². Без Вас і я не поїду.

От Вам новина: звідсіль послали до Львова спеціального агента стежити там біля радикалів, а найпаче біля народовців ¹³. Це таку пораду подав російський консул ¹⁴.

Одначе місію сю доручили людині зовсім дурній, (я її знаю давно), хоча і пронириливій, а більш за все нахабній. Головна мета місії: які зв'язки Драг[оманова] з анархистами – чуєте!! Бачте, доглупались люде до думки, що «радикалізм это проявле[ние] – анархизму». Агент мусить простежити: хто і від кого з України привозить гроші і куди йдуть ті гроші. Гадають, що частина їх йде через Драгоманова до анархистів! Отака нісенітниця!! Глум та й годі!

Бувайте здорові.

15/VIII.

Ваш Перебендя

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/24/603.

1. Рік написання листа встановлено за змістом.

2. *IV глави Шевченкової життєписі* – див. примітку 5 до листа № 1.

3. *Седнів* – містечко Чернігівського повіту однойменної губернії (тепер селище Чернігівського району цієї ж області). Т. Шевченко бував там у 1846 і 1847 рр. Див. докладніше: Сапон В. Седнівська осінь // Сапон В. Призабуті стежки сіверянської Клію. – Чернігів, 2003. – С. 34 – 50; Його ж. Седнів: Історико-краєзнавчі етюди. – Ніжин, 2004. – 92 с.; Містечко над Сномом: Збірн. ст. і матеріалів. – Ніжин, 2007. – 340 с. Сам О. Кониський теж чимало уваги приділив описові перебування поета у Седневі // Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / Упоряд., підгот. тексту, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. – К., 1991. – С. 220 – 223.

4. *Лизогуби* – дворянський рід козацько-шляхетського походження, який зацікавив О. Кониського у зв'язку з підготовкою праці про Т. Шевченка. Детальніше див.: Самохіна Н. Родина Лизогубів та її внесок у розвиток культури // Скарбниця української культури: Збірн. наук. праць. – Чернігів, 2006. – С. 42 – 58; Її ж. Рід Лизогубів в історії України // Містечко над Сномом: Збірн. ст. і матеріалів. – Ніжин, 2007. – С. 124 – 150. У Седневі шанують пам'ять про цю родину. В рамках проведення традиційного свята «Седнівська осінь» (вересень 2009 р.) на території парку колишньої лизогубівської садиби відбулося урочисте відкриття пам'ятника Іллі та Андрію Лизогубам (автори Єгор та Микита Сігурови) // Федорченко А. У Седнів повернулися Лизогуби // Наш край. – 2009. – 3 жовтня. – С. 1.

5. *Того матеріалу – що розжився я у Седневі* – питання про особисте перебування О. Кониського у Седневі не досліджене. Він сам писав, що їздив туди, міг оглянути будинок, парк, поспілкуватися зі старим слугою, який добре пам'ятав Т. Шевченка; результатом цих пошуків, до яких були причетні І. Шраг та Ф. Лизогуб, стала велика

довідка про містечко та родину Лизогубів у хроніці життя Т. Шевченка. Див.: Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / Упоряд., підгот. тексту, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. – К., 1991. – С. 189 – 190. У одеському виданні 1898 р. наведено час перебування О. Кониського у містечку – літо 1894 р. // Кониський А. Я. Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченка (Критико-биографическая хроника). – Одесса, 1898. – С. 243.

6. *Хрестяни* – селяни.

7. *Федір Андрійович* – Ф. Лизогуб.

8. *Дмитро* – Д. Лизогуб.

9. *Кудашев* – має бути М. Кейкуатов.

10. *Чи можлива річ, щоб Шевченко жив у його яко у «щирого приятеля і чоловіка гуманного і ліберального»* – у книзі О. Кониський полемізує з тими мемуаристами, котрі саме так трактували стосунки поета з князем М. Кейкуатовим і робить висновок, зокрема, й спираючись на думку І. Шрага, висловлену в приватному листі: щоб Т. Шевченко жив у домі князя – «так се діло цілком непевне, неможливе» // Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя... – С. 221.

11. *«Дитинний» і «Парубочий вік Шевченка» і скоро получу – зараз перешлю їх до Лизогуба* – див. примітку 6 до листа № 21.

12. *Шкода, що Вам не можна поїхати на ювілей* – очевидно, йдеться про 100-річчя від часу заснування Одеси, яке відзначали у двадцятих числах серпня 1894 р.

13. *Народовці* – громадсько-політичний рух західноукраїнської інтелігенції, що розпочався з 60-х рр. XIX ст. Його головні ідейні засади формувалися у боротьбі проти москвофілів – течії, що вважала русинів гількою великоросійського народу і на цій підставі вимагала приєднання Галичини до Росії. Народовці визнавали спільність галичан з українським народом. О. Кониський був близький до руху народовства, з його лідерами (О. Барвінський) його поєднували дружні стосунки.

14. *Це таку пораду подав російський консул* – див. примітку 16 до листа № 16.

Лист № 23

10. X

Відп[овів] 15 жовтня

10 жовтня 1894 р. ¹

Оце я й досі не писав до Вас, Високоповажний Ілля Людвиковичу! Тому, що і я перебував те самісенке лихо, якого й Ви зазнали! Нехай його Гаспид візьме! У мене воно вельми тяжко впливає на душу. А душа моя, як знаєте, навстеж стоїть для всяких впливів! Тепер оце перебуваю в такій якійсь ажитації ², що нагадує мині першу половину березіля р[оку] 1881... ³ Навіть мусів заперенумеровати ⁴ «Жизнь і Паскудство» ⁵, (на «Киевлянин» ⁶ – хоч що, а рука не піднялася), щоб зараз, вставши, довідатись, що діється з здоров'ям «обожаемого монарха» ⁷. Що воно буде? На що-небудь таке, щоб звернуло на шлях – досить ліпший, надії у мене нема... ⁸ Тільки що нове – не старе... От і все!

У нас тут нічого не діється. Від Груш[евського] – немає звісток вже більш десяти день і не відаю подробиць, як у його там і що ⁹. Певен, одначе, що усе добре. Колотнеча, як знати з Галичини, йде та й іде; та й не буде їй краю. Ростич ¹⁰ не вгамується певна річ, ще довго, а літом під час виборів ¹¹ вона роз'ятріє геть більш. Коли б моя воля – я б її зразу вгамував: Романчука зробив би директором гімназій; Олесницького і Маркова – старостами; а Франка учителем, або доцентом ¹². От зараз би й не було жодної ростичі. З листа Грушів[ського] – знати, що на Бар[вінського] усі кидають полінами єдине за те, «що бере на себе усі посади»... ¹³ Це, бачте, така «принципiальна» незгода... Бодай його!..

Будьте ласкаві – дайте самі і попросіть Кума ¹⁴ – дати Тимченкові допомоги, якої треба буде, щоб швидче переслав останки «Свмена» ¹⁵; а то ми продали книгареві 81 примір[ник]; а в посилці Тимченка не було стільки, і книгар набридає тепер, щоб швидче додали решту.

Як тепер Ваше здоров'я? Бачте у нас з Вами симпатія: навіть хоруємо в один час і на той самий недуг. А в родині у

Вас як? Чи всі вже повидужували? У Києві холера і скарлатина починають лютовати.

Бувайте здорові. Вашій В[исоко]п[оважній] Пані – низенько [кланяюсь].

10. X

Ваш до віку О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/32/603.

1. Рік встановлено за змістом.
2. *Ажитація* – стан занепокоєння, хвилювання.
3. *Нагадує мині першу половину березія р[оку] 1881* – натяк на події 1 березня 1881 р., коли було вчинено замах на імператора Олександра II; зміна імператора, очікування перемін.
4. *Запренумеровати* – передплатити.
5. *«Жизнь и Паскудство»* – так зневажливо називав О. Кониський літературно-політичну і художню газету «Жизнь и Искусство», що виходила у Києві у 1893 – 1900 рр.
6. *«Киевлянин»* – щоденна (з 1879 р.) газета монархічного спрямування, вкрай ворожа до українського руху, виходила у Києві у 1864 – 1919 рр. Редакція, яку очолювали В. Я. Шульгін, потім Д. Пихно і В. В. Шульгін, отримувала субсидії від царського уряду. О. Кістяківський у своєму «Щоденнику» наводив навіть суму – 6000 рублів, назвавши газету «продажною, безсовісною» // Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874 – 1885): У двох т. – К., 1994. – Т. 1 (1874 – 1879). – С. 486 – 487.
7. *Здоров'я «обожжаемого монарха»* – імператор Олександр III помер у Криму 20 жовтня 1894 р., перед смертю хворів.
8. *На що-небудь таке, щоб звернуло на шлях – досить ліпший, надії у мене нема* – такі настрої, пов'язані зі зміною імператора, якийсь час були поширені у середовищі інтелігенції. Проте ці сподівання виявилися марними. П. Мілюков писав: «17 января 1895 г. делегаты земских, дворянских собраний и городских дум, пришедшие поздравить Николая II с восшествием на престол, услышали от него памятные слова [...]: «Я узнал, что в последнее время в некоторых землях поднялись голоса, увлекшиеся бессмысленными мечтаниями об участии представителей от земств во внутреннем управлении... Пусть каждый знает, что я [...] буду защищать начало самодержавия так же неизменно, как мой отец» // Мілюков П. Н. Воспоминания. – М., 1991. – С. 120 – 121.
9. *Від Груш[евського] немає звісток вже більш десяти день і не відаю подробиць, як у його там і що* – М. Грушевський у цей час перебував у Львові.
10. *Ростич* – розбрід, розбрат.
11. *А літом під час виборів вона роз'ятріє геть більш* – про вибори до Галицького сейму 1895 р. М. Голубець писав, що тоді

«постало три виборчі комітети – угодвий з Барвінським у проводі, «независимий» з Василем Нагірним та окремий «русский». Але намісник гр[аф] Казимир Бадені подбав уже про те, щоби до сойму не ввійшов ні один з «независимих», як теж ні один з москвофілів. Насильством і безцеремонними зловживаннями перевів він до сойму 14 угодовців...» // Велика історія України від найдавніших часів / Зі вступом І. Крип'якевича; зладив М. Голубець. – К., 1993. – Т. II. – С. 300 – 301.

12. *Коли б моя воля – я б її зразу вгамував...* – О. Кониський називає лідерів ворогуючих між собою галицьких громадсько-політичних течій – народовців, москвофілів, радикалів.

13. *На Бар[вінського] усі кидають полінами єдине за те, «що бере на себе усі посади»* – сучасний історик І. Чорновіл зазначав, що й пізніше, у 1897 р. І. Франко, «який заздрив відносній заможності і життєвому успіхові Барвінського» приписував йому «отримання «шести чи семи платень» // Чорновіл І. Іван Франко у «Споминах з мого життя» Олександра Барвінського // Молода нація: Альманах. – 2003. – № 1. – С. 48.

14. *Кум* – О. Тишинський.

15. *Щоб швидче переслав останки «Євмена»* – у 1894 р. у друкарні Черніговського губернського правління було видруковано збірку оповідань О. Кониського «Дід Євмен. Споминки баби Уляни Красючки». – 24 с. // Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України. 1898 – 1923. – К., 1999. – Вип. 1: 1808 – 1900. – С. 106.

Лист № 24

14 Листопаду

*Відн[овів] 17 листоп[ада]*14 листопада 1894 р. ¹

Чи Ви живі, чи здорові? Чи що там таке з Вами, що анітелень?! Не діждавшись фотографії, мусів я 8 с[ього] м[ісяця] одіслати IV главу життєпису; ² але ось учора Лизогуб, спасибі йому! вельми порадував мене, приславши карточку свого батька. Гадає, що на лютий вона ще поспіє. Просить він, щоб попрохав я Вас – переслати йому швидче 1 т[ом] «Записок» і відбиток з 2 гл[ави] «Життєпису» ⁴. Дак я вельми-привельми прошу Вас – про те, Дорогий Ілля Людвиковичу! Я гадаю, що це добре б було ще й з іншого боку, вважаючи, що в грудні повинно земство радитися про справу над освітою народною ⁵. Тепер зручно оборудувати сю справу. На мою думку: чи не послали б Ви тепер свою статтю до «Вестн[ика] Европы» ⁶: здається – тепер він повинен би надрукувати. – Хоч надія на ліпше і мигає і може сьогодні трошки блисне, але ж хмара стоїть страшенно густа! Білило ⁷ пише вельми смутні звістки! Феоктистов сказав, що Дурново «имел полное основание запретить «Зорю» ⁸ и ни в каком случае не переменяет своего решения». Он – воно що! Але ж питаю я: чи сам Дурново сидить так нестеменно, що його ніколи не переменять? На мою думку – наше право житиме довше, ніж Дурново міністерствуватиме.

Скажіть, будьте ласкаві! Що за атмосфера там в Чернигові, що люде або зовсім не справляють, або справляють так мляво, що аж на серці нудно стає – свої обіцянки-обов'язки?

За Чернигівцями така сила недогляду, що просто – хоч езекуцією посилай! Чи нема якого пристрою, тарана, напр[иклад], олійницького, або що, щоб усіх Вас розштовхати? Далєбіг, не розумію, з якої причини напала на Чернигов отака пошесть «молчальницька». Можна ж скільки хоче «братъ шире и глубже» ⁹, але це не повинно б вадити роботі позитивній! Ось розкиньте про се головою

да, будьте ласкаві, шторхоніть під бік і Кума¹⁰, і Сивого¹¹, і всю братію нашу.

Сором лице криє – як згадаю кільки людей і кільки разів обіцяли написати про події в Семинарії¹², і от за цілий майже рік – ніхто ані слова! – Хто сказав би «часу не було», дак ледві чи хто скаже се! Просто, здається, самі лінощі та й годі. За 13 літ¹³ позивкали люде тільки піднебення чухати. Запоможіть цьому лиху! Та й самі, здорові будьте есте, обзивайтесь.

Ще раз прошу за Лизогуба. – Бувайте здорові. Вашій пані і всім добрим знайомим кланяюсь.

Ваш Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/26/603.

-
1. Рік встановлено за змістом.
 2. *Одіслати IV главу життєпису* – даний розділ під назвою «Т. Шевченко під час вищого розцвіту його кебети до арешту його. 1846 – 1847» був надрукований у п'ятому числі журналу «Зоря» за 1895 р.
 3. *Лизогуб* – Ф. Лизогуб.
 4. *Переслати йому швидче 1 т[ом] «Записок» і відбиток з 2 гл[ави] «Життєпису»* – див. примітку 6 до листа № 21.
 5. *Вважаючи, що в грудні повинно земство радитися про справу над освітою народною* – у О. Кониського була надія, що земська управа поставить на обговорення підготовлений І. Шрагом проект про запровадження в початковій школі «народної» (української) мови.
 6. «*Вестник Европы*» – щомісячний літературно-політичний журнал ліберального спрямування, який виходив у Петербурзі у 1866 – 1918 рр. До 1908 р. його редактором був М. Стасюлевич.
 7. *Біло* – Ц. Білиловський.
 8. *Феоктистов сказав, що Дурново «имел полное основание запретить «Зорю»* – йдеться про заборону міністром внутрішніх справ на легальний ввіз до Росії одного з журналів, що видався українською мовою у Галичині.
 9. *Можна ж скільки хоче «братъ шире и глубже»* – натяк на неприйнятну для О. Кониського позицію російських лібералів, котрі в розгортанні українського національно-визвольного руху вбачали «узость» і «марну трату часу». Див. докладніше: Грінченкова М. і Верзилів А. Чернигівська Українська Громада: Спогади // Чернигів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріяли / Під ред. М. Грушевського. – К., 1928. – С. 467.
 10. *Кум* – О. Тишинський.
 11. *Сивий* – В. Самійленко.

12. *Задаю кілька людей і кілька разів обіцяю написати про події в Семінарії* – очевидно, йдеться про викриття жандармами гуртка семінаристів у 1893 р. Перший гурток був заснований Ф. Свідерським – вихованцем Чернігівської семінарії – у 1883 р. Він проіснував до 1886 р. Див. докладніше: Катренко А. Український національний рух XIX ст.: Навч. посібник. – К., 1999. – Ч. II: 60 – 90-ті роки XIX ст. – С. 148 – 157. Відбувши покарання, Ф. Свідерський працював чиновником Варшавської контрольної палати, але постійно перебував під наглядом поліції. Його спроби відновити зв'язки з Черніговом закінчилися арештами не тільки у Варшаві, але й на далекій батьківщині. Див. примітку 9 до листа № 9. Під час слідства до рук поліції потрапив адресований Адріану Білецькому лист учня V класу духовної семінарії Олександра Новодворського: «Наша тайная библиотека и теперь здравствует и увеличивается в объеме; членов семинаристов человек 10 теперь, но люди очень дельные и надежные. [...] Говорит, будто жандармы знают, что она существует, и собираются пошарить, но чортов батька отыщут; сумеем упрятаться... нечего бояться». Жандарми оцінили це як доказ, що свідчить «о несомненном существовании в Чернигове преступного кружка с тайной библиотекой и о связях означенного кружка с Варшавой» // М. М. Коцюбинський як громадський діяч: Документи, матеріали, публікації / Упоряд. Н. Л. Калініченко. – К., 1968. – С. 138, 124.

13. *За 13 літ* – натяк на роки правління імператора Олександра III (1881 – 1894), який в очах сучасників мав репутацію реакціонера. Тепер російські історики значно ліберальніше оцінюють його правління. Вважається, що у цей період була досягнута стабільність: загалом за участь в антидержавній діяльності було допитано і затримано «лише» 4 тисячі чоловік. 17 осіб (царевбивць) було страчено // История России с древнейших времен до наших дней: Учебник: В 2 т. – М., 2010. – Т. 2. – С. 184.

Лист № 25

19 мая [1895 р.] ¹
19 травня 1895 р.

Спасибіг Вам, Дорогий Ілля Людвиковичу! Щире-спасибіг! Трошки одпустило. З тиждень буде вже, як я потроху вже можу писати і отсе даватиму до краю главу про перебування Шевченка в Новопетровському ². Але вона вельми дратує мої нерви: страждання, які переживав Тарас, приходиться хоч в мікроскопічній долі перечувати і самому: – Як багацько у нас написано про Шевченка і як ми мало знаємо його!.. 9/10 з того, що писано, просто хлам, що закривав собою яскраві факти дійсно многотраждального життя великого мученика ³. У всякого інчого народу такому старадальникові давно б стояв колосальний монумент, а ми за 35 р[окі]в не зберемося на життепис його!.. раби ми!..

Діждавшись Мировицького з Оренбургу до Вас ⁴, – гадаю зараз поїхати на Чорноморщину ⁵. Тепер сижу на водопої, щодня випиваю трохи не відро [нерозбірливо], ⁶ а толку і того нема, тільки переводня грошей! Кажуть, притьмом треба купатися в лимані.

Що у Вас чутно про байки Глібова? ⁷ Ми за останні два тижні помічаємо, що цензура хоче замість 3-4 тижнів, держать рукописи по 2-3 місяці, а проте дозволяє і вже нема такої загальної заборони, яка лютовала торік. То з 20 рукописів з жовтня до лютого ніже єдиного не дозволено, а отсе з 1 березня з 10 ще ні одного не заборонено; хоча були такі, що я сподівався заборони.

А що в Ст[атистичному] Комітеті ⁸ – чи нема книжки тієї?

Бувайте здорові. Жду Вас і сердечно цілую. Вашій пані низько кланяюсь.

Ваш Перебендя

19 Мая

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/39/603.

1. Рік встановлено за змістом.

2. *Отсе даватиму до краю главу про перебування Шевченка в Новопетровському* – нарис побачив світ у п'ятій книзі ЗНТШ за 1896 р. Форт Новопетровський знаходився на півострові Мангишлак Оренбурзької губернії, тепер Казахстан.

3. *Яскраві факти дійсне многостраждального життя великого мученика* – цей розділ у сучасному виданні розпочинається такими словами: «Форт Новопетровський, де наш поет карався з 17/29 жовтня р. 1850 до 2/ 14 серпня р. 1857, був про його тією тюрмою, що вкінець добила здоров'я і задушила його» // Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя... – С. 319.

4. *Діждавшись Мировицького з Оренбургу до Вас* – йдеться про І. Єфимовського-Мировецького.

5. *Чорноморщина* – Північне узбережжя Чорного моря, можливо, Одещина, де лікарі рекомендували О. Кониському купатися в лимані.

6. Назву води, якою лікували О. Кониського, прочитати не пощастило.

7. *Що у Вас чутно про байки Глібова* – очевидно, йдеться про посмертне видання: «Байки» Леоніда Глібова – Чернігів / Выдавь Олександрь Глибовь; друкарня губернскаго земства; худ. И. Рашевский, 1895 – IV+172+II с. Див. докладніше: Реліквії Леоніда Глібова в Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського: Каталог / Підготовка до друку Арендар Г. П., Ситий І. М. // Скарбниця української культури: Збірн. наук. праць. – Чернігів, 2006. – Вип. 7. – С. 141.

8. *А що в Ст[атистичному] Комітеті* – статистичне відділення при Чернігівському губернському земстві розпочало свою діяльність у 1876 р. під головуванням М. Константиновича. У ньому працювали видатні статистики – В. Варзар, О. Русов, П. Червінський, О. Шликевич // Див.: докладніше: Рахно О. Я. Діяльність статистичного відділення Чернігівського губернського земства по дослідженню пореформеного села // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2011. – Вип. XVIII. – С. 154 – 162.

Лист № 26

6 червня 1895 р. ¹

6 червня 1895 р.

Не гнівайтесь, Дорогий Ілля Людвиковичу! що я загаявся відповісти Вам. Міні вельми соромно за це, та вже що сталося, те сталося. Спасибі Вам за клопоти про книжку. Така вже, знаєте, наша доля.

Не відаю і сам, коли і куди я поїду. Може зненацька, схоплюся і майну куди очі; бо з лікарями – виходить чудна плутанина; поїли, поїли мене водою, немов ту скотину, а тепер кажуть, коли вода не допомгла, дак «грязевые ванны» треба... Себто бовтатись вже свинюкою. Мало і на се у мене віри, ще менш надії. До всього того «щирий приятель» мій, що повинен був вислати з Одеси гроші ще $\frac{1}{2}$ * мая і досі «шле»; а без грошей їхати не можна.

Головна річ – вельми паскудно на душі; ні читати, ні писати, ні думати. Або тиняюсь, наче непритомний ², або під дощ (а він у нас трощить 6^й день), лежу да «в потолок плюю». – Бачте, до чого долежався, що навіть паперу потрібного на лист нема в хаті. Вибачте, що на такому клаптю пишу.

Зробіть ласку: спитайте Русова чи не відає він адреси (наймення, по батькові і куди писати) харківського дідича Б. Суханова-Подколзина, що живе десь в селі «Козинків».

Міні дуже треба вдатися до його, щоб дещо розпитати про Шевченка, в додаток до того, що надрукував він в «К[иевской] Стар[ине]» ³. В споминах його міні здається дещо – трохи чудним і непевним.

Чи був у Вас Мирковицький? Він пам'ятає Вас по університету ⁴ і казав міні, що завітає до Вас в Чернигові. Спасибіг йому – обіцявсь вислати міні багацько і вельми цінного матеріалу. Радію та й боюсь, що – крий Боже, і його обіцянку постигне така ж доля, як звичайно, трапляється з обіцянками «ширих українців»? І буде «последній гірше первого» ⁵.

* Так автор позначав першу половину травня.

З Москви є певна звістка, що усі оті арешти (більш 40 студентів, а взагалі більш 80 чоловік) стались через те, що поліція знайшла якесь прилаштування до бомб, що готували анархісти ⁶.

Днів зо три назад стали тут кружити і сьогодні дійшли і до мене гутірки, буцім би то Ви «вельми штапуєте» мене за оту «хроніку» ⁷. Коли це брехня, так діло звичайне, собака бреше, а вітер зносить; я коли правда, дак треба висловитися.

Всяке непорозуміння між людьми річ не добра; а непорозуміння, не виведене на світ – просто лихо, то болячка, що давно вже їдма їсть наших людей – і сіє ростичі ⁸ на руку диявола. Тим то я і уважав просто за неминучу потребу написати зараз же до Вас про се і спитати по правді, по щирій. Коли що правда: дак, нуте спершу побалакаймо – за що саме ремствование? а тоді вже й знатимемо: кому, чим, де і як треба повинитися. Без гріха і без помилок; а тим паче за Кроніона-громовержця ⁹ – ніколи себе не вважав; але в чому – переконався, те завжди кажу, не ховаючи думок.

Чи може це якесь зінське щеня ¹⁰ просто гавкає, аби баламутить. В такім разі – і край, і годі! Перекажіть мій сердешний привіт і поклін Єлиз[аветі] Ісаківні ¹¹. Бувайте здорові. Братерськи цілую вас.

Ваш Перебендя.

6го червня.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/38/603.

1. Рік написання листа визначено на основі змісту.
2. *Або тиняюсь, наче непритомний* – тут: безтямно, бездумно.
3. *Що надрукував він в «К[иевской] Стар[ине]»* – у цьому журналі було вміщено спогади Б. Суханова-Подколзина «Воспоминание о Т. Г. Шевченке его случайного ученика» із зазначенням дати написання – 10 січня 1885 р. та місця – с. Казинка // Киевская старина. – 1885. – Т. XI. – № 2. – С. 229 – 240.
4. *Він пам'ятає Вас по університету* – І. Шраг навчався у Петербурзькому університеті, але у 1869 р. його виключили за участь у студентському виступі і відправили на батьківщину під нагляд поліції. Очевидно, знайомство з І. Єфимовським-Мировецьким відбулося у другій половині 60-х рр. XIX ст. у Петербурзі.
5. *І буде «последній гірше первого»* – перефразована цитата із Євангелія від Матвія. У синодальному виданні (СПб., 1909 р.) сказано:

«Так будут последние первыми, и первые последними; ибо много званых, а мало избранных» // Святое Евангелие от Матфея, Марка, Луки и Иоанна: на славянском и русском языках. – Изд. 63. – СПб., 1909. – С. 86.

6. *Арешти* (більш 40 студентів, а взагалі більш 80 чоловік) стались через те, що поліція знайшла якесь прилаштування до бомб, що готували анархісти – ймовірно, йдеться про арешт членів терористичного гуртка студентів Московського університету на чолі з І. С. Распутіним, які у травні 1895 р. готували замах на імператора Миколу II. До нього входили й уродженці Чернігівської губернії – О. Й. Павелко-Поволоцький та С. Д. Кролевець // Волковинський В., Ніконова І. Революційний тероризм в Російській імперії і Україна (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 2006. – С. 160.

7. Ви «вельми штапуєте» мене за оту «хроніку» – штапувати: тут сварити, лаяти. Можливо, йдеться про негативний відгук І. Шрага на роман-хроніку «Грішники» (друкувався у «Зорі» з № 1 по 16 включно за 1895 р.).

8. *Ростичі* – розбрід, розбрат.

9. *Кроніон-громовержець* – головний бог у давньогрецькій міфології – Зевс – був сином титана Кроноса і Реї, звідси найменування Кроніон або Кронід.

11. *Зінське щеня* – сліпець, шкідник сільського господарства, порівнюється з ховраками, мишовидними гризунами, водиться на сході України. Див.: СУМ. – К., 1972. – Т. 3. – С. 574. Тут: недобррозичливець, пліткар, недобра людина. У М. Номіса: «Та й зле, як зінське щеня!» // Номіс М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. – Саут Бавнд-Брук, США, 1985. – С. 58. – [Передрук видання 1864 р. з додатками].

12. *Єлизавета Ісаківна* – дружина І. Шрага.

Лист № 27

Червень 1895 р. ¹*Чи не в рік смерті Драгоман[ова]* ²

Отак як бачте, Дорогий Ілля Людвиковичу! і досі сежу в Києві, і не рушаю, та мабуть і не рушу нікуди, оприч хиба на ту країну Києва, що зоветься Байковою горою ³. Благаю тільки свою долю, щоб вона швидче доводила своє діло до краю; а то вже вельми вона мордує мене.

Спасибіг Вам за Ваш ширий лист. Я одержав його ще 11; але саме з того дня і до вчора, так мені зводило руки, що чисто не спроможно було писати. І що воно за біс оцей недуг, дак і лікарі не втнуть: з пів-дня й до пів-ночі і я собі нічого, часом випаде днина-друга, що й зовсім добре; а з пів-ночі – хоч возьми та й вішайсь.

Знаєте вже недобру звістку про Драг[оманова] ⁴. Шкода! Яко учений і навіть яко публіциста він пережив себе, а проте його треба було; бо се були ті наші дрозди, що примушували тісто сходити. Тепер – робота може розлізтись ще гірше. Хаос неминуче настане ще більший; бо у нас є чоловік кілька кандидатів на Драгоманова і піднімуть, певна річ, таку сварку, якої ще й не було!

От ще цікава новинка: на кінці січня подали ми до Одеської цензури один рукопис задля дітей, – звістно, беллетристики ⁵. Але ось приходить він з Мин[истерства] Нар[одного] Просв[ещения] до Хана ⁶, а від Хана до Науменка, яко до «человека вполне компетентного» – щоб сказав свою думку «можно ли разрешить к напечатанию?». Доки що не відаю, що скаже Науменко, хвалився людям «чи не ловлять оце його» ⁷?.. Я бачу тут ступінь ⁸ Глав[ного] упр[авления] по д[елам] печати ⁹ на добру задля нас дорогу. Але хто вгадає, що і як висловить Науменко? А тут коли б не вийшло так, що унтер-офіцерша сама себе висікла... ¹⁰

Приїхав тут зі Львова (властиво, з Перемишля ¹¹) один приятель Франків, то наговорив нам таких новинок про діяльність «передових» Галичан, що аж сумно стає ¹²! Коли з того хоч десятина правди – дак просто знати, що

там (як се потроху і в нас вже пробивається) усякі заходи добрі, коли ведуть до доброї мети¹³.

Бувайте здорові. Сердешно цілую Вас. Вашій Пані низенько кланяюсь.

Ваш О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/18/603.

1. Листа датовано на основі змісту.
2. Дописано олівцем, очевидно, музейним працівником в ході упорядкування листів.
3. *Байкова гора* – місцевість у Києві, де розміщався цвинтар – Байкове кладовище.
4. *Знаєте вже недобру звістку про Драз[оманова]* – М. Драгоманов помер у Софії 20 червня 1895 р.
5. *Один рукопис задля дітей, – звістно, беллетристики* – у 1895 р. спеціальним циркуляром Головного управління у справах друку було заборонено друкувати українською мовою будь-які книжки для дітей // Лизанчук В. Навічно кували кайдани: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні. – Львів, 1995. – С. 105.
6. *Хан* – ймовірно, так О. Кониський називав Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора графа О. Ігнатєва, який керував Південно-Західним краєм з 12 серпня 1889 до 7 грудня 1897 р. // Імперське управління Україною, 1794 – 1902 // Наше минуле: Журнал історії, літератури і культури. – К., 1993. – № 1. – С. 199.
7. *Науменко хвалився людям – «чи не ловлять оце його»* – йдеться, про те, що В. Науменко, знаючи про заборону, побоювався провокації з боку влади.
8. *Ступінь* – тут: крок, захід.
9. *Главное управление по делам печати* – головний орган державної цензури в Росії.
10. *Унтер-офіцерша сама себе висікла...* – персонаж із комедії М. Гоголя «Ревізор». Тут – іронічний натяк на властиву В. Науменку обережність. З іншого боку, цьому відомому педагогу було що втрачати. На середину 90-х рр. XIX ст. він викладав у Другій київській гімназії, Київській Фундуклеївській жіночій гімназії, Київському Володимирському кадетському корпусі.
11. *Перемисьль* – місто у складі Австро-Угорської імперії (тепер – Польща).
12. *Про діяльність «передових» Галичан, що аж сумно стає!* – тут знову проявляється вороже ставлення до галицьких радикалів та їхнього лідера І. Франка.
13. *Усякі заходи добрі, коли ведуть до доброї мети* – це перефразований («Мета виправдовує засоби») девіз єзуїтів, котрий був чужий О. Кониському.

Лист № 28

Початок липня 1895 р. ¹*Відповідь* 13 липня

Вельми я винен перед Вами, Дорогий Ілля Людвиковичу! Трохи чи не цілий м[іся]ць не відзивався до Вас: все сежу в Києві і не спроможуся нікуди рушити. Був тут 3 липня від поїзда до поїзда Груш[евський] ². Ніколи було гаразд і побалакати; але взагалі то й там нічого доброго нема. Кафедра Огон[овського] і досі пустує ³; кандидати на неї – аж три: Колесса, Студинський і Франко ⁴ – гризуться та за плечима інтригують; а покористуються з тих інтриг певне поляки, або ще гірш – «тверді» ⁵ і займе кафедру хтось такий «почтивий», що саме на шкоду національно-народній ідеї. Бар[вінський] знов занедужав і знов десь коло Дрездена у лікаря ⁶. Вже більш 1¹/₂ місяця не маю від його ні єдиного слова.

Чи дійшли до Вас VI кн. «Записок»? ⁷ Дивна річ: її цензура не пустила ні до Казанського ⁸, ні до Дерптського ⁹ університетів.

Ви вже знаєте, що «Parlamentdr» ¹⁰ покончив своє стидовищне життє, бо з Росії більш не дали грошей Живному ¹¹. Є чутка, що заходжуються спорудити у Відні ¹² якийсь новий орган...

Що у Вас там доброго діється? Мабудь, такий ж дійсно мертвий сезон, як і у нас. На тім тиждні я писав до Кума ¹³, просячи у його деяких справок літературних, дуже міні потрібних; то й досі нема відповіді. Будьте ласкаві, поверніть його. Чи не прийшла до Олександра Олександровича ¹⁴ адреса отого Подколзина ¹⁵, що я останнім разом писав до Вас? Що робить Сивий? ¹⁶ де він чи в «Пеклі» ¹⁷, чи в раю? Мабудь, ні там, ні там, а на човні. А Чайченко ¹⁸ що? Що він тепер друкує? Цензура, очевидночки, стає трошечки легше. А байки ¹⁹ чи почали друкувати?

Не відаю, коли ми побачимось? Чи не збираєтесь в Палату ²⁰? Мабудь, я на тім тиждні чи не вдеру такої штуки, нехай мене «здадуть на пароход у відділ багажа» до Чернигова, або що; хоча, певна річ і у Вас тепер спека і духота.

Бувайте здорові. Лизаветі Ісаковні²¹ – низенький поклон.

Братерськи цілую Вас. Ваш Олекс[андр] Кониський. Як прийде до Вас Сивий, передайте йому отсю щідулку²².

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/37/603.

1. Лист датовано за змістом.

2. *Був тут 3 липня від поїзда до поїзда Груш[евський]* – у листі до О. Кониського за червень 1895 р. М. Грушевський писав: «Я думаю виїхати зі Львова в четвер 27/VI (9/VII)» // Бурлака Г. Листи М. Грушевського до О. Кониського // Український історик. – 1994. – № 1-4. – С. 119.

3. *Кафедра Огон[овського] і досі пусте* – професор кафедри русько-української філології Львівського університету О. Огоновський помер 28 жовтня 1894 р. О. Прицак у біографічному нарисі про А. Кримського писав з цього приводу: «У кругах наддніпрянських постала ідея повторити обсаду Львівської кафедри придніпровським українцем (як це було з Грушевським...)» // Прицак О. Про Агатангела Кримського у 120-ті роковини народження // Україна: Наука і культура. – К., 1991. – Вип. 25. – С. 108.

4. *Колесса, Студинський і Франко – гризуться та за плечима інтригують* – О. Кониський негативно оцінював перерахованих у листі претендентів на посаду, бо мав на прикметі свого – А. Кримського. У листі до О. Барвінського від 1/13 серпня 1895 р. зустрічаємо пряму вказівку на це: «Що з кафедрою? Коли вона ще не зайнята, так чи не послухали б Ви моєї ради. Над сією справою я довго думав і скажу Вам широ, що з 30-х Ваших кандидатів ні один не замінить небіжчика Омеляна [Огоновського]. Чи не взяли б Хванька?» // Барвінський О. Спомини з мого життя. П'ята часть / Підготовка тексту та комент. І. Чорновола // Молода нація: Альманах. – 2003. – № 1. – С. 68. Проте й інтриг, очевидно, вистачало. О. Барвінський писав у своїх мемуарах: «В ту пору робив заходи в справі доцентури з української мови др. Олександр Колесса, а також др. Кирило Студинський і з того виходили всякі неприємні сплетні і коромоли...» // Там само. – С. 53 – 54. Див. також примітку 12 до листа № 34.

5. *Або ще гірш – «тверді»* – йдеться про москвофілів, які з 1850-х рр. позиціонували себе як «тверда Русь», «старорусини» або «твердорусини» на противагу прихильникам живої української мови (згодом – народовці), яких вони зневажливо називали «хахлами» або «українофілами» // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1652.

6. *Бар[вінський] знов занедужав і знов десь коло Дрездена у лікаря* – О. Барвінський лікувався у санаторії «Weisser Hirsch» у лікаря

Г. Лямана // Барвінський О. Спомини з мого життя. П'ята часть / Підготовка тексту та комент. І. Чорновола // Молода нація: Альманах. – 2003. – № 1. – С. 51; Бурлака Г. Листи М. Грушевського до О. Кониського // Український історик. – 1994. – № 1-4. – С. 120.

7. *Чи дійшли до Вас VI кн. «Записок»* – йдеться про «Записки НТШ». Див. прим. 4 до листа № 1.

8. *Казанський університет* – російський університет, заснований у 1804 р. в Казані.

9. *Дерптський університет* – заснований у 1803 р. у м. Дерпті (тепер Тарту – Естонія).

10. *«Parlamentdr»* – очевидно, німецькомовний орган русофільського спрямування. В листі до Ф. Вовка від 17 квітня 1895 р. І. Франко зазначив, що статті про брошуру «Порабощенний народ» були вміщені у віденському «Parlamentdr» та львівському «Галичанині» // Франко І. Збір. тв. у 50 т. – К., 1986. – Т. 50: Листи (1895 – 1916). – С. 38.

11. *Живний* – ймовірно, видавець газети «Parlamentdr».

12. *Відень* – столиця Австро-Угорської імперії.

13. *Кум* – О. Тищинський.

14. *Олександр Олександрович* – О. Русов.

15. *Адреса отого Подколзина* – див. примітку 3 до листа № 26.

16. *Сивий* – В. Самійленко.

17. *Де він чи в «Пеклі» чи в раю* – очевидно, натяк на переклад В. Самійленком десятих пісень «Пекла» «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі, вміщених у «Правді» в 1892 р. Див.: Самійленко В. Вибрані твори / З переднім словом, примітками і за ред. Ол. Дорошкевича. – К., 1926. – С. 233.

18. *Чайченко* – Б. Грінченко.

19. *А байки чи почали друкувати?* – див. примітку 7 до листа № 25.

20. *Чи не збирається в Палату* – Судова палата, згідно зі Судовими статутами, підписаними імператором Олександром II 20 листопада 1864 р., – четверта, після мирових суддів, з'їздів мирових суддів і окружних судів, судова інстанція в Російській імперії, засновувалася на декілька губерній або областей по «особому расписанию». Чернігівська губернія знаходилася в юрисдикції Київської судової палати. Див. докладніше: Российское законодательство X – XX веков: В девяти т. – М., 1991. – Т. 8: Судебная реформа. – С. 32, 44 та ін.

21. *Єлизавета Ісаківна* – дружина І. Шрага.

22. *Цідулка* – невеликий лист, записка.

Лист № 29

18 липня [18]95 [р.]

18 липня 1895 р.

Велике Вам і А. А.¹ спасибіг за звістку про Суханова²: більш міні нічого й не треба. Адреса Тимченка: Низковка (на Либаво-Ром[енской] жел[езной] дороге)³, оттуда в Городище⁴. Не тямлю, що з ним! Як виїхав, здається, ще 18 червня, дак ні слова, навіть на мій лист – два тиждні вже не маю відповіді.

До Вас я непримінно приїду, але не сподіваюсь раніш 26го або 25, бо хочу діждатися деяких листів. Тут страх Божий, яка спека! Сьогодні в холодку 35!!

Бувайте здорові. Поклоніться Вашій пані.

Братерські цілую Вас О. Перебендя

18 липня

95

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/36/603.

1. А. А. – очевидно, О. Русов.

2. Спасибіг за звістку про Суханова – див. примітку 3 до листа № 26.

3. На Либаво-Ром[енской] жел[езной] дороге – залізниця була введена в експлуатацію у 1873 р. Її протяжність в рамках Чернігівської губернії 180 верст. Станції були такі: Хоробичі, Городня, Камка, Сновська, Низківка, Мена, Макошино, Бондарівка, Доч, Чесноківка, Бахмач, Григорівка, Дмитрівка // Календарь Черниговской губернии на 1886 г. / Сост. К. В. Корвин-Пиотровский. – Чернигов, 1885. – С. 343.

4. *Городище* – тепер село Менського району Чернігівської області.

Лист № 30

Кінець липня 1895 р. ¹

1 серпня

Дорогий Ілля Людвиковичу!

А я собі сежу, та сежу, нікуди не рушаю, щодня збираюсь і щодня запевняюсь, що я прилип до своєї келії, мов та шевська смола до чобота. 1-го серпня останній день моїх сподіванок: мабуть, седітиму, бо погано.

Тим часом оце зараз прийшла з Чернигова чудна звістка, що земський збірник I-III кн. «не может быть разослан подписчикам по причинам вполне от редакции не зависящим...» ². Що воно за знак? Чи справді яка причина, чи це Сивий ³ жартує? Скажіть, будьте ласкаві, що воно й до чого? Коли надруковано, дак чом же не можна розсилати? Нічого не тямлю, а цікаво, коли не жарт?

Щиро дякую Вам за адресу Суханова ⁴: я вже вчора і відповідь од його одержав. Здається – це якийсь вихроватий чоловік [нерозбірливо] ⁵. А проте обіцяє подати про Шевченка, що мене інтересує. Тепер я взявся улаштувати хронологію до 1^ї частини «Кобзаря»; да щось на матеріали люди скупі; ніде не добуду книжок, про які ото писав до Кума ⁶. В П[етерб[урзі]] в Пуб[лічний] биб[ліотеці] ⁷ зовсім не дають беллетристики. Попробую ще в Москві в Румянцевському музею ⁸.

Нового у нас, а ні-ні. Ходять чутки, що от-от будуть переімени; але коли ж тих чуток не було! Кажуть, на місце Бунге – сяде Дурново, а на його місце Сипягин, а замість Деянова – Побідоносець; а замість сього Тергій Филипов ⁹ і т.д. і т.д.

От нам на театр повезло. Після Кропивницького буде на осінь Саксаганський. Тепер аж дві трупи тут грає – Еге! А у Вас там що доброго? Чи здорові Ви з сім'єю? Чи правда, що Сивий одружився ¹⁰? У нас усі в роз'їзді. Фільолог ¹¹ пропав десь і чутки нема й не обзивається. Чи до Вас писав?

Бувайте здорові.

Лизаветі Ісаковні ¹² і Кумові низенько кланяюсь.

Братерськи цілую Вас. Ваш О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/35/603.

1. Лист датовано на підставі змісту.

2. Прийшла з Чернігова чудна звістка, що земський збірник I-III кн. «не может быть разослан подписчикам по причинам вполне от редакции не зависящим...» – чутки з Чернігова означали, що вишеназваний том (три книжки – номери за січень, лютий і березень) не пропускала цензура. Але зрештою, очевидно, питання було залагоджено: на звороті титульної сторінки даної книги красується напис «Печатать дозволено».

3. Сивий – В. Самійленко.

4. Щиро дякую Вам за адресу Суханова – див. примітку 3 до листа № 26.

5. Вихроватий чоловік – вихроватий: тут – ненадійний, непевний. Друга частина виразу О. Кониського знову ж вказує на химерність його адресата, але нерозбірливість окремих слів не дає змоги збагнути його зміст. Загалом О. Кониський любив вживати подібні звороти. Так, у листі до А. Кримського від 29 листопада 1895 р. він писав: «Хоч не теє, але і не онеє» // Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі ІР НБУВ), ф. XXXVI, № 541.

6. Кум – О. Тищинський.

7. В П[етербурзі] в Пуб[лічній] биб[ліотеці] – Імперська публічна бібліотека була заснована у Санкт-Петербурзі згідно указу Катерини II у 1795 р. Основою її стали бібліотечна колекція Залуських (400 тис. томів), вивезена з Варшави як воєнний трофей після взяття російськими військами столиці Речі Посполитої. Бібліотека у Петербурзі відкрилася як публічна, тобто доступна для всіх, 2 січня 1814 р. Тепер – Російська національна бібліотека у Санкт-Петербурзі.

8. Попробую ще в Москві в Румянцевському музею – музей створений у Санкт-Петербурзі у 1831 р. на базі колекцій стародруків, книжкового зібрання, етнографічних матеріалів сина графа П. Румянцева-Задунайського російського дипломата Миколи Петровича Румянцева (1754 – 1826), який заповідав їх державі. У 1861 р. музей переведено до Москви. Тепер – Національна бібліотека Російської Федерації.

9. Кажуть, на місці Бунге – сяде Дурново... – як завжди, після зміни імператора, очікували на переміщення представників вищої імперської бюрократії.

10. Чи правда, що Сивий одружився? – В. Самійленко дійсно одружився з вдовою колезького асесора Ольгою Степанівною Орішко-Якименко, яка, згідно з даними «Календаря Черніговской губернии», працювала помічницею наглядача дитячого притулку у Чернігові // Календарь Черніговской губернии на 1893 г. – Чернігов, 1892. – С. 281. Запис про вінчання виявити не вдалося, але у червні 1896 р. у подружжя народилася донька Олена, хрещеним батьком якої став І. Шраг // Держархів Чернігівської області, ф. 679, оп. 10, спр. 988, арк. 244 зв., 245.

11. Фільолог – Є. Тимченко.

12. Єлизавета Ісаківна – дружина І. Шрага.

Лист № 31

18 серпня 1895 [р.] Київ

18 серпня 1895 р.

Високоповажний і Дорогий Ілля Людвиковичу!

В моєму літературному покажчику під 22 серпня ¹ записано День Вашого народження. Дак от з отсім днем і поздоровляю Вас і щиросердо Бажаю Вам всього, того чого Ви самі собі бажаєте, а головна річ, здоров'я доброго і віку довгого на добро собі і людям. Ще велике спасибіг Вам за звістки і лист Жемчужникова. Шкода, що я ранійш не відав, що Ви приятелюєте з ним ². Та дарма: ще не пізно. Я відпишу йому і подякую і попрошу ще про дещо. Зроблю це небавом, скоро тільки поправлюсь; а то міні з 8 серпня вельми погіршало, були дні вельми тяжкі. Хто його знає, на чому це все скінчиться: повного одужання не можна сподіватися; найбільше чого можна чекати, так що недуг стане хронічним; або ж одно з двох: в один з випадків – наступить finita ³, або ще гірше – перейде в іпохондрію... ⁴ тоді мушу йти до Кириловського! ⁵ І тепер на душі у мене страх як тяжко! І не сказати!.. Отсе з 8 вперше почув я, що я духом охляв, упав; зовсім упав! Часом самому в хаті страшно седіти... невимовно тяжка самотність недужій людині!..

Не гаразд отсе я чиню (се я добре тямлю), що розношу свій сум тяжкий по людях! Вибачте міні за це! Просто я тепер людина не осудна!.. Лягаю спати і не певен чи встану вранці! А вранці – сунуся до лікаря і не маю певности: чи досунуся до його!.. Вмирати не страшно, а нездужати – Господи! Як страшно!

Чи раз батька в лоб, чи двічі – все одно: завдавши Вам нудоти, завдам вже її до краю. Я ще раз благаю Вас, дорогий Ілля Людвиковичу! Не знехтовати моєї великої просьби, що торік висловив Вам. А коли може скажете ліпше перевести справу на векселі ⁶, то б я зараз вислав їх. На мою думку, вони б не зашкодили, нехай би було і те, й друге...

Певність, що моє прохання знайде у Вас куточок, – вельми багацько зменшає мої скорботи і надає душі спокою. Не осудіть мене за се. Ви хоч трохи знаєте мою душу; але не знаєте, що от ціле літо щодня її печуть вогнем ⁷! Та як печуть! Запевняю Вас, Ілля Людвиковичу, що нема в світі, та чи й був! чоловіка більш за мене нещасного! Я не тільки нещасний, а ще й *мученик*, що не має жодної надії на «венец Ангельський»... Але ж «венцем» я охоче поступлюсь, а не можна міні поступитись ні на зерно свідомості своєї «моральної» правоти.

Коли полегшає настільки, що можна їздити, зараз приїду хоч на день, єдине аби побачитись з Вами.

28 приїде сюди Грушівськ[ий] ⁸. Сподіваюсь пробуде тижнів зо два. Бувайте здорові. Сердечно цілую Вас і кланяюсь Вашій пані.

Ваш О. Перебендя.

P.S. Чи не знаєте, а коли не знаєте, так спитайте Кума: чи приймає Черн[ігівський] банк ⁹ бумагу на зберігання з видачею квитанції на пред'явника і які його умови. Одна людина хоче віддати в той банк білетів на 4000 (на пред'явника), чи можна «до востребования» чи треба строк який?

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/34/603.

1. Під 22 серпня – І. Шраг народився 23 серпня (за юліанським календарем) 1847 р.

2. *Що Ви приятелюєте з ним* – про дружні стосунки Л. Жемчужникова та І. Шрага див.: Демченко Т. Батько Шраг. – Чернігів, 2008. – С. 14–16.

3. *Finita* – кінець (лат.)

4. *Инохондрія* – надмірне піклування про стан власного здоров'я, зацикленість на цій проблемі, нав'язливий страх перед невиліковною хворобою.

5. *Тоді мушу йти до Кирилівського* – очевидно, натяк на божевільня. Кирилівська лікарня була заснована у Києві у 1786 р., коли на території Кирилівського монастиря було відкрито будинок для інвалідів і престарілих. У 1803 р. сюди була переведена й психіатрична лікарня.

6. *Вексель* – вид цінних паперів, борговий документ установленого державою зразка.

7. *Не знаєте, що от ціле літо щодня її печуть вогнем* – очевидно, йдеться про сімейні конфлікти. Див. докладніше примітки 5 до листа № 19 та 3 до № 20.

8. *28 приїде сюди Грушівськ[ий]* – ця інформація підтверджується листом М. Грушевського до О. Кониського від 7 серпня 1895 р. // Бурлака Г. Листи М. Грушевського до О. Кониського // Український історик. – 1994. – № 1-4. – С. 120.

9. *Так спитайте Кума: чи приймає Черн[ігівський] банк* – О. Тишинський був заступником директора Чернігівського міського банку.

Лист № 32

Середина вересня 1895 р. ¹

Високоповажний і Дорогий
Ілля Людвиковичу!

Невимовно широко, сердечно дякую за Ваш лист. Вибачте, що я довго не відписував на його: все ждав, щоб написати Вам щось певного про своє здоров'є, а виходило воно так, що сьогодні добре; завтра погано; недуг клятий все стояв до вчорашнього дня однаково. Сьогодні тільки почув я радісне слово ескулапів ², що запевне повернуло на ліпше. Повного видужання я вже й не жду, але хоть би стало на тому, щоб душа не боліла. Однак ще, кажуть, тижнів зо два треба ждати, щоб можна стало поїхати. Поїхати на зиму кудись в теплішу сторону – нема куди.

Мабудь, треба буде до Криму. Що діється в світі? Більш м[іся]ця вже я наче в пустелі: нічого не писав не читав! Просто наче я цілий м[іся]ць спав **тяжким** сном, наче в могилі був. Тепер чую, що я ще не збожеволів...

Грушів[ський] ³ кланяється Вам. Завтра їде ⁴. Бувайте здорові. Сердечно цілую і дякую Вам.

Ваш Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/33/603.

1. Лист датовано за змістом.

2. *Ескулапи* – лікарі. Від латинізованого імені бога грецької міфології Асклепія – покровителя лікарів.

3. *Грушівський* – М. Грушевський.

4. *Завтра їде* – див. примітку 8 до листа № 31. Тоді М. Грушевський сповіщав, що приїде на Пречисту і пробуде на батьківщині два тижні // Бурлака Г. Листи М. Грушевського до О. Кониського // Український історик. – 1994. – № 1-4. – С. 120.

Лист № 33

Алушта. Дача Ге.
19/31 жовтня 1895 [р.]
19 жовтня 1895 р.

15 Над[олиста]

Оце вже третій день, як я сежу в Алушті, Дорогий Ілля Людвиговичу! І почуваю себе так прегарно, немов я з вонючої якої твані вибрався на чисту воду! З Києва я виїхав увечері 13, а в понеділок був вже тут, взявши з собою і недужу дочку ¹: дивні діла твої Господи! Шостий день ніхто з нас ні разу не почув жодної якої болі! Коли б так і далі, та коли б пощастило так прожити цілу зиму, то ще б на весну можна було вибрикувати. Просто під впливом південного теплого повітря, під впливом моря (воно від мене на 10 хвилин ходьби) чую, як здоров'є само плине в груди і сподіваюся, що за тиждень спроможен буду взятися знов до роботи коло Шевченка ². А то ж, гляньте! Три м[іся]ці без роботи! Та які ж то тяжкі були ті м[іся]ці! І не приведи Господи! Аж млосно стає, як згадаю про них! І ворогу не зичу такого!

Тут ще зовсім тепло, вчора в холодку було 20 R ³, на дворі і чай п'ємо, і обідаємо. Гарзд ще не тямлю: чи тут в Алушті зимоватиму, чи переберусь в Ялту, або в Алупку, чи в Симеїз: в усякому разі місяць, себто до 18/30 ⁴ листопаду – седітиму тут. Так от же не забувайте, будьте ласкаві! за мене і далі так, як досі, спасибіг Вам, не забували.

Галицькі новинки літературні і інші, певна річ! знаєте. Може, помітили з «Киевлянина» ⁵ яке «казнащо» викинув Франко! Сором бере за його. Доки мостився на кафедрі ⁶ і треба було поляків, він лебезив перед ними в «Kwartalnik'у» ⁷; але не попав на кафедру, дак на цілу націю кинув болотом, закидаючи їм трохи-що не зраду державну. На мою думку, така річ для письменника діло вельми погане. По дорозі між Катеринославом і Симферополем зустрів я деяких земляків. Розмова була про всячину і про одного енерала... ⁸ З неї скажу Вам під великим секретом, що треба Вам дивитися пильно навкруги себе; здається, я набрав в халяви... ¹⁰

В усякому разі ми з Вами, як казав колись Кузьма Прутков ⁹, не гаразд «дивилися в корень» ¹⁰.

Пишіть же про все, про все: і про Київ, і про Чернігів. Чи доведеться побачитись нам і коли саме? Ні! Не хочу так думати, що бачився з Вами вже востаннє! Мині аби до весни! А весною я не пропаду. Сумно тільки, вельми сумно, що за всю зиму, чи доведеться почути рідне слово. Тут!.. окрім татарви й урядників ¹¹ – нема нікого.

Не забувайте! Пишіть. Перекажіть щире і глибоке поважання Вашій Пані. Перекажіть поклон Кумові ¹² і Сивому ¹³ з його дружиною. Може, й він кине до мене слово.

Братерськи цілую Вас. До віку прихильний
щиросердний О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/31/603.

1. *Взявши з собою і недужу дочку* – у листі до Г. Берло від 23 жовтня 1896 р. О. Кониський писав про доньку Люсю. Адресатка зазначила в коментарях до листів О. Кониського, котрі готувала до друку, що О. Кониський «поїхав у Крим зі своїми старшими дочками – Євгенією (Єнею) і Ольгою (Люсею)» // Александрова Г. «...В добрий час почнемо листуватися»: Листи Олександра Кониського до Ганни Берло // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. – 2006. – № 12. – С. 53. Г. Берло писала в коментарях до листів О. Кониського, що він мав чотирьох доньок – Єню (Євгенію), Марусю, Люсю (Ольгу) і Надю. Письменник вболівав за долю дітей. У листі до Г. Берло від 11 квітня він скаржився: «У Єні вмірає двоє дітей і чоловік; Марусю і Люсю недуг покалічив навіки! Одна Надя поки що здорова, не покалічена і лиха не зазнала. Чи не є отсе расплата Немезиди» // Там само. – С. 57.

2. *Спроможен буду взятися знов до роботи коло Шевченка* – йдеться про дослідження життєпису Т. Шевченка.

3. *Вчора в холодку було 20 R* – йдеться про температурну шкалу, запропоновану французьким вченим Р. А. Реомюром (1683 – 1751). Один градус за Реомюром дорівнює $\frac{4}{5}$ градуса по Цельсію, тобто було 16 градусів тепла.

4. *До 18/30 листопаду* – дата названа за старим і новим стилем.

5. *«Киевлянин»* – див. примітку 6 до листа № 23.

6. *Доки мотився на кафедру* – див. примітку № 4 до листа № 28.

7. *Він лебезив перед ними в «Kwartalnik 'y»* – «Kwartalnik Historyczny» – журнал, друкований орган польського історичного товариства, заснованого у Львові у 1886 р., виходив з 1887 р. Першим

редактором став польський історик Ксаверій Ліске (1838 – 1891). Тепер друкований орган Польської Академії Наук. Можливо, О. Кониський образився на І. Франка за статтю «Charakterystyka literatury ruskiej XVI – XVIII wieku» (1892, № 4), де був даний аналіз праці Ом. Огоновського «История литературы русской» з критичними зауваженнями. Див. докладніше: Обзорение журналов // Киевская Старина. – 1892. – Т. 39. – № 12. – С. 500.

8. *Розмова була про всячину і про одного енерала* – тут, ймовірно, йдеться про когось із Старої Київської громади, хто викликав підозру у своїх товаришів.

9. *Здається, я набрав в халяви* – явний натяк на специфічний інтерес з боку жандармського управління.

10. *Як казав колись Кузьма Прутков, не гаразд «дивилися в корень»* – парафраз: в оригіналі «зри в корень». Кузьма (Козьма) Прутков – вигаданий персонаж, автор знаменитих афоризмів, які з 1854 р. створювали брати Олексій (1821 – 1908), Володимир (1830 – 1884), Олександр (1826 – 1896) Михайловичі Жемчужникови та їхній двоюрідний брат Олексій Костянтинович Толстой (1817 – 1875). Див. Сочинения Козьмы Пруткова / Вст. ст. В. Сквозникова. Комментар. А. Бабореко, И. Кузьмина. – М., 1986. – С. 92.

11. *Урядники* – нижні чини повітової поліції в Росії у 1878 – 1917 рр.

12. *Кум* – О. Тищинський.

13. *Сивий* – В. Самійленко.

Лист № 34

21 листопаду ¹

Симеиз

21 листопада 1895 р.

*Від[повів] 9 Грудня
Ялта, Централь[ная], 9*

Отак воно завжди і буває, Дорогий Ілля Людвиковичу! з тим, хто здається на «нехай». Обидва листи Ваші я одержав ще в жовтні і далєбіг! щодня не покидала мене думка швидче відписати, але ж щодня казав «нехай завтра», да отак і до дня сього, але доки учора не одержав Вашого заказного листу. Велике, щире-прещире спасибі за його! – та не гадайте, бо несинітници такої, щоб я забув про Вас: до віку – до суду сього не може статися, і не станеться ніколи. Не писав, кажу Вам, раз через «нехай», а вдруге, через те, що ставши не спроможним працювати, я потроху розважаю себе тільки листованням. Спасибі дорогим землякам обізвалися до мене більш, ніж я сподівався, та й навели на мене своїми листами дурну думку, що справді, буцім би я людина потрібна ще на щось. – Майже з усіх міст України приходять до мене бажання здоров'я, з-за Збруча ² дак аж адреси від громад ідуть, навіть від селян; а інде попи молебні почали правити «о выздоровлении». Чудно трохи, хоч і характерно от що. Прозьба моя до царя ³ – була нічим більш, як елементарним обов'язком українця. Хоч річ йшла про утиски України; але українці ганьбили мене за прозьбу; дорікали, що «хотів вискочити наперед» і «попсовав справу». Святий його знає, чим я попсовав те, чого попсовати не можна! Утиски ті геть менш почувають Галичане; а проте скоро стало з часописів відомо про моє подання, громади з Черновців і Львова і з трьох сіл селяне поприсилали мені колективні дяки. Не скажу, за ким тут правда, мабуть «правда» за Українцями; бо вже ж не дурно вони змагаються передовати, кермовати галицькими хатніми справами, і лають Галичан (трохи не по лемковськи) ⁴ за те, що «здеморалізовані народовці в своїй темноті і необразованості

йдуть стежкою обскурантизму»⁵ і не тямлять, чого їм треба...» Я реготав, читаючи отакі виписки з листів наших «енеральчиків»⁶.

Читав я «Киевл[янин]»⁷. За першу статтю я йому вдячен; а останні дві – просто шахрайство; одначе, коли викинути одно с, то й в них чимало правди. Звістно, капустяні «общерусские» голови страхополохів «Киев[скогo] Слова»⁸ не відважаться відповісти так, як треба; бо «Киевлянин» – коли захоче зможе зовсім справедливо вивести їх «до позорного столба». – Інтрига не єсть політика, інтригою жить не можна і не слід паскудити єю нашої ідеї і справи. Доноси «Киевл[янина]» не сверблять мені за вухом; а «служение» на задніх лапках, кивання пальцем в чоботі і виходи з мотикою проти сонця трукать мою душу почуттям огидливості. – Я певен, що коли б «Киевл[янин]» почав доводити, що в редакторів «Жизни»⁹, «Киев[скогo] Слова» повиростали кедрові шишки на носах, то вони, редакторі, і тут би своїм «радикалізмом» в куточку і озиранням на Печерськ і Липки¹⁰, програли б сю справу. От Вам, Дорогий Ілля Людвиковичу! моя думка про київських і інчих «енералів», думка не добра, може, й зла; але ж не з пучки я її висмоктав, а з 38-[річного] досвіду. Та не дурно ж є у нас споконвічна пісня «Кіяне громадо! Погана ваша рада»¹¹.

Справа Кримського¹² займає мене ще з мая. Кожне Ваше слово про його – є і моє слово. Я розпочав сю справу ще в серпні, але не скажу, що з неї вийде, кажуть, «треба часу». Сподіваюсь, чи не приїде Груш[евський] або хто інший сюди до мене, щоб перебалакати. Я все-таки винний перед Кримським, що два м[ісяц]і не відписав до нього. Мусить він вибачити міні. То може завтра напишу до його^{xx 13}.

Щоб ви думали діють кияне! Згодився я, щоб мої часописі вони одержували і, перечитавши, присилали до мене. От же досі хоч би тобі один переслали, і я два м[ісяц]і рідного друкованого слова не бачу! Бодай би їх в жито головою.

За того «енерала», що писав до Вас з Алушти,¹⁴ нічого більш не скажу, оприч того, що порадили міні в дорозі земляки, наказуючи «бути з ним обережним», бо «він на два

міхи пре...»¹⁵. Останнє вгадуйте самі задля себе, більш ні за для кого.

З Алушти я виїхав 17. Гаспідські вітри вигнали. Два дні перебував в Ялті: се місто грабовання і розпусти. Рвать – девиз всякого ялтинця. Тепер осівся в Симеїзі (верств за дві від Алупки, приїхав сюди 19; живу у свого старого приятеля; плачу йому за 4 хати (бо зо мною дві дочки, внук і фельшериця) 45 карб[ованців] з 3^{ма} самоварами, топливом і прислугою. Беремо три обіди з 3^х страв і нам стає на п'ятьох, за обіди платимо 75 р[ублів]. Симеїз – глухе-преглухе татарське село; але на цілому південному березі тут найтепліше і найзатишніше. В Алушті хоч трохи є культури і людей (навіть наших), в Симеїзі «Ciemno wszkdzie giucho wszkdzie!»¹⁶ Тільки море реве у мене під вікнами. Зелені ще доволі, цвітуть рожі і інші квітки; одначе – зима! Позавчора в Алушті було 2° морозу (вночі, вдень 3⁺) в Ялті і в Симеїзі було 3° морозу і 5⁺, падав сніг три дні, вже верхи гір в снігу, наче в сріблі.

Здоров'я моє ліпше, ніж було у Києві, але за 6 тижнів було разів чотири вельми погано. Одначе Кримський клімат дійсно «благодательный»: 12 жовтня у Києві я мусів двічі спочивати, заким дійшов з дому до Хрещатика дворами, а за два тижні в Алушті пішов пішки до Су...¹⁷ за 7 верств, і ні гадки собі. Чи довго я пробуду в Криму і чи вернуся ще в Київ – Святий знає. Коли поляжу тут, так заповіт мій¹⁸, що є у Вас, повинен набратися ще більш сили моральної і «не смущать» Вашої совісти. Щодня запевняюсь, що інакше я не повинен зробити.

Бувайте здорові! Перекажіть мій глибокий, сердечний привіт Вашій пані, Кумові¹⁹ і Сивому²⁰: може, б Сивий хоч віршами написав до мене, а то нудьгую вельми за Україною. Коли вийшли байки Гліб[ова]²¹, пришліть міні бандеролем 3 примірники. Братерськи щирим серцем цілую Вас.

Ваш до віку Перебендя.

Адрес: Алупка, – Симеиз, в дом управляющего именьями генерала Малькова.

^{xx} Шкодять йому його ж «приятелі», ведучи проти його паскудну інтригу. Перечитайте, коли ще не читали в

«К[иевской] Ст[арине]»²² його статтю про Франкового Вишенського²³.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/30/603.

1. Дата вказана у листі, рік встановлений на основі змісту.
2. *3-за Збруча* – тобто 3-за кордону: ріка Збруч розділяла дві імперії – Російську й Австро-Угорську.
3. Прозьба моя до царя – див. примітку 7 до листа № 3.
4. *Лають Галичан (трохи не по лемковськи)* – лемки – західна гілка українського народу.
5. *Обскурантизм* – вороже ставлення до освіти й науки; мракобісся.
6. *Я реготав, читаючи отакі випуски з листів наших «енеральчиків»* – тут і далі в цьому листі під «енеральчиками», «енералами» йдеться про членів Старої Київської Громади.
7. «*Киевлянин*» – див. примітку 6 до листа № 23.
8. *Капустяні «общерусские» голови страхополохів «Киевского Слова»* – можливо, парафраз до рядків Т. Шевченка: «А на громаду хоч наплюй! // Вона– капуста головата» // Шевченко Т. «Хіба самому написать...» // Шевченко Т. Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 2. – С. 197.
9. «*Жизнь*» – ймовірно, йдеться про газету «Жизнь и искусство». Див. примітку 5 до листа № 23.
10. *Гозиранням на Печерськ і Липки* – історичні райони Києва, де розміщувалися владні установи і мешкали аристократи.
11. «*Кіляне громадо! Погана ваша рада*» – не зовсім точно процитовані рядки із билини «Золоті Київські Ворота», записаної П. Кулішем у середині ХІХ ст. Фрагмент у сучасному виданні подано так: «– Ой кияне, кияне, панове громадо! / Погана Ваша рада!» // Українські билини: історико-літературне видання східнослов'янського епосу / Упоряд. В. Шевчук. – К., 2003. – С. 181.
12. *Справа Кримського* – див. примітку 4 до листа № 29. Сам А. Кримський вельми високо цінував зусилля О. Кониського, спрямовані на забезпечення йому кафедри у Львівському університеті. У листі до М. Павлика від 13 жовтня 1896 р. він писав: «Мусю додати дуже велику похвалу про С. Жука [один із псевдонімів О. Кониського. – Упорядники]: хоч він добре знає мої пересвідчення і хоч я багато разів казав йому і писав, що на компроміси ніякі не піду, він спокійнісінько відповідав мені: «Катедра – не політична арена. Ми бажаємо бачити Вас у Львові не як помічника нашій політиці, а як ученого, що може високо підняти славу катедри русько-української літератури і мови». Чи справді я вартий тих похвал, які оце чуєте, то вже інша річ; але це справді акт великої безсторонності з боку С. Жука, коли він ладен ігнорувати політичний

порядок кандидата, якого вважає за корисного для розвою української науки» // Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х т. – К., 2002. – Т. 1: 1890 – 1917. – С. 241.

13. Позначки зроблені автором листа.

14. *За того «генерала» що писав до Вас з Алушти* – див. примітку 8 до листа № 34.

15. *Бо «він на два міхи пре...»* – тобто служить і вашим, і нашим, таємно співробітничав з жандармським управлінням.

16. «*Ciemno wszkdzie giucho wszkzjie!*» – рядки із поеми А. Міцкевича «Дзяди». Повністю уривок виглядає так «*Ciemno wszkdzie giucho wszkzjie, / Iu to bkdzie, iu to bkdzie?*» – українською мовою це перекладається: «Темно всюди, глухо всюди, / Що то буде, що то буде?»

17. *В Алушті пішов пішки до Су...* – кримський краєзнавець Анатолій Михайлович Родіонов припустив, що це могла бути відома наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. туристична принада на південному березі Криму: водопад Учан-Су, який на час дощів досягав висоти до 80 м і являв собою надзвичайно красиве видовище.

18. *Так заповім мій* – див. примітки 5 і 3 відповідно до листів №№ 19 і 20.

19. *Кум* – О. Тищинський.

20. *Сивий* – В. Самійленко.

21. *Коли вийшли байки Глїб[ова]* – див. примітку 7 до листа № 26.

22. «*Киевская Старина*» – див. примітку 10 до листа № 5.

23. *Його статтю про Франкового Вишенського* – див. розлогу рецензію А. Кримського «Иоанн Вышенский, его жизнь и сочинения (Иван Вишенский и його твори. Написав др. Иван Франко [докторская диссертация]. Ціна 1 гульден. Львів, 1895. Стр. VII + 536)» // *Киевская старина*. – 1895. – Т. 50. – № 9. – С. 212 – 247; Т. 51. – № 10. – С. 1 – 47.

Лист № 35

З Ялти 1/13 1. 1896 [р.] ¹

Центр[альная] Гост[иница]

1 січня 1896 р.

Недуг і нероз'єднане з ним паскудне становище духа спричинилися, що я отсе й досі не відповів на два Ваші листи, Дорогий Ілля Людвиновичу! – Вже чи сьак, чи так, а вибачте, не ремствуйте і прийміть мою щиросердечну подяку. Учора одержав і телеграму. Дякую, глибоко дякую за неї і Вас, і всім, хто під нею. Але хто саме – не всіх вгадаю; є там «Сядренко», «Полботовчі», Мотронич і «Миннаряхая» ². Взагалі задля характеристики наших (певне кримських станцій, бо телеграма йшла спершу до Симферополя) слово – в слово списую Вам телеграму Вашу; чи пізнаєте Ви її? «Виншулою Новимъ рокомъ, бажаемо здоровья на караотье окрики». А що? Добре!!

Зимувати в Ялті взагалі погано, і дорого, і квартир людських нема, але сього року вже й тепла нема. Були морози перед Різвдом 5-6 R ³. Випав був сніг: чоловік з 8 їздило на санях, ніби то по снігу, а властиво по болоту. Потім було відпустило до 10⁺, а оце четвертий день десь мороз 4° та ще з таким пекельним «москалем» ⁴, що так і пронизує до кісток! І коли та в Бога весна прийде? Але ж все таки як згадаю, що в Києві стояли морози 28-30, дак наче трохи й полегшає на душі. Думаю собі: щоб то було з мене, коли б був зазимував у Києві? Певна річ – одубів би був. А тут все-таки потроху дишу і часом дещо нашкрябаю. Послав до «Зорі» листи про Крим ⁵, хочу, щоб вони були з ілюстраціями і ставали б разом і покажчиком тому з Галичан, хто б захотів поїхати до Криму. А тепер шкрябаю на 5-те число «Шевченко в дорозі з заслання» ⁶.

В Галичині не тільки кризис, а просто хаос, і в тому хаосі розпочалося просто самоїдство. Дурні б були поляки, коли б не скористалися з того. Найбільша шкода, що до того

самоїдства спричиняються і наші люди, зав'язавши собі очі. І не бачать, і не тямлять, що вони правшою запомагають інтризі проти того, за кого клопочуться (і клопочуться справедливо) лівшою!– Корень сего лиха і у нас, і там лежить в безглуздій агітації не знати за кого і за що; та в химерній погоні за вуличною популярністю. І виходить – страх яке паскудство! Дивишся: з одного боку чоловік – український патріот, а з другого – ворог української культурної справи! Здається міні, кажу Вам се по секрету, що в сьому хаотичному баламутстві і найгірший добуток буде той, що Хванька ⁷ прославлять «радікалом москалефілом» і кафедри йому не дадуть ⁸, а залишиться вона в руках Колесси, котрий останнею своєю статтею показав себе чоловіком малотямущим в філології і дав знати, що він в науці більший москалефіл, ніж Ягич, і навіть Соболевський! ⁹ Певна річ, Ви знаєте, що останній був у Львові і щось там «вирішив» саме під час, коли виражали до цісаря депутацію ¹⁰.

Чи правда, що «Киев[ское] Слово» ¹¹ бере від Ігнат'єва субсидію? ¹² Цю новину привезла міні одна пані з Київ'а, така, що вхожа і в Липковські, і в Кузнечні ¹³ сфери. Коли й правда, дак мене не дивує. Саме «по современному». Не дивує мене, що й Старицький поліз в багнюку за пенсією ¹⁴! Тому, хто сушив сухарі ¹⁵ – така річ до лиця... А «щирі українці» ще й банкет йому зададуть, бо добачатимуть «все ж таки шаг вперед на путі...» продажі матері за шмат гнилої ковбаси ¹⁶. Ні! Таки загубили ми етичний кодекс. Але від часу Бруховецького ¹⁷ чи й був він у нас? Завжди «ми» молотили на дві руки.

Від Горемікина не сподіваюся я «снисхождения» навіть «на 15 минут» ¹⁸. Швидче можна гадати, що Нехлюдов «не сотворит себе кумира» ¹⁹. А про те!

Пишіть, будьте ласкаві – вельми цікаво знати, що попривозив Хижняк ²⁰?

Поздоровляю і Вас, і Вашу пані, і всіх добрих людей з новим роком і бажаю усього, чого самі собі бажаєте. Перекажіть мій поклон і щирю повагу Василю Трохимовичу ²¹, його жінці і сестрі ²². Дуже я радий, що він

в Чернигові. Як його здоров'я? Я з мая ні чутки, ні вістки, ні від його, ні про його не мав.

Братерськи цілую вас. Ваш О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/29/603.

1. Так у оригіналі – дати проставлені за юліанським і григоріанським календарями.

2. «Сядренко», «Полботовчі», *Мотронич і «Миннаряхая»* – тут і нижче подані зразки службової байдужості працівників телеграфу до змісту телеграм та невпізнаного його спотворення при передаванні текстів.

3. *Були морози перед Різдом 5-6 R* – тобто 4-5 градусів за Цельсієм.

4. *Таким пекельним «москалем»* – йдеться про північний вітер. У недатованому листі до Г. Берло О. Кониський писав: «Мабуть, у мене гріхів вільних і невольних сила-силенна; бо вже ж ні защо більш як за гріхи вигнав мене «москаль» з Алушти. [...] Зневолив мене вітер покинути Алушту, такий ж бо там він страшенний, що як зареве та заскиглить, так просто душу рве» // Александрова Г. «...В добрий час почнемо листуватися»: Листи Олександра Кониського до Ганни Берло // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. – 2006. – № 12. – С. 53.

5. *Послав до «Зорі» листи про Крим* – «Листи з Криму» О. Кониського (всього 8) були надруковані у журналі «Зоря» у 1896 р. Див. докладніше: Доманицкий В. Библиографический указатель сочинений А. Я. Конисского, написанных по малорусски // Киевская старина. – 1901. – Т. 72. – № 1. – С. 148.

6. *А тепер шкрябаю на 5-те число «Шевченко в дорозі з заслання»* – нарис О. Кониського «Т. Шевченко в дорозі з заслання (2 серпня 1857 р. до 27 березня 1858 р.)» друкувався у журналі «Зоря» у першій половині 1896 р. (5 – 13 числа).

7. *Хванько* – А. Кримський.

8. *І кафедри йому не дадуть* – див. примітки 4, 12 до до листів №№ 28, 34. Зрештою, протеже О. Кониського не отримав кафедри, хоча сам з цього приводу не надто переживав. М. Павлик писав А. Кримському у листі від 23 січня 1896 р.: «Щодо Вас, то ніхто не думає, щоби Ви зрікалися своїх переконань для катедри, ані назви москвофіл про Вас я не чув» // Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х т. – К., 2002. – Т. 1: 1890 – 1917. – С. 229.

9. *А залишиться вона в руках Колесси, котрий останню своєю статею показав себе чоловіком малотямущим в філології і дав знати, що він в науці більший москалефіл, ніж Ягич, і навіть Соболевський* – добре обізнаний М. Павлик писав А. Кримському з цього приводу: «Тут

я позволю собі сказати Вам, що назначити Вас (або кого-небудь) професором – це смерть д[окто]ра [О.] Колесси, котрий доцентує і мав надію стати професором. Професори його люблять і взагалі він має за себе наукові рекомендації (Ягича і т. ин.), та «ново-ерці» его не люблять через те, що не іде їм під лад» // Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х т. – К., 2002. – Т. 1: 1890 – 1917. – С. 229 – 230. Сам М. Павлик підтримував кандидатуру І. Франка, але визнав: «Воно дуже сумно, що [І.] Ф[ран]ко не став доцентом і [О.] Колесса не такий освітлений, але граматику знає краще, а зрештою молодий, пильний і може дістати, – до того і радикал» // Там само. – С. 230.

10. *Саме під час, коли виражали до цісаря депутацію* – програвши вибори до Галицького сейму, українські політичні сили вирішили добитися від австрійського імператора (цісаря) скасування їхніх результатів і з цією метою організували депутацію до Відня. 12 грудня 1895 р. вона у складі 221 члена (150 селян, 25 міщан, 24 священники, 22 представники світської інтелігенції), які репрезентували 30 повітів краю, виїхали зі Львова // Аркуша О. Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 – 1895 рр. – Львів, 1996. – С. 121 – 123.

11. *«Киев[ское] Слово»* – див. примітку 19 до листа № 19.

12. *Бере від Ігнат'єва субсидію* – О. Ігнат'єв був у даний час київським генерал-губернатором. Інформація щодо субсидії відсутня. Редакція газети «Киевское слово» у рекламному оголошенні щодо підписки позиціонувала себе як «ежедневная либерально-политическая и экономическая газета». У 1896 р. буде виходити «на прежних условиях». Редактор газети – В. М. Богданов, видавець С. В. Кульженко.

13. *Вхожа і в Липковські, і в Кузнечні сфери* – натяк на те, що дана особа була близька не тільки до київської владної верхівки, але й українських кіл (на розі вулиць Жилинської та Кузнечної (тепер вулиця В. Антоновича) мешкав В. Антонович.)

14. *Старицький поліз в багнюку за пенсію* – у восьмому томі зібрання творів М. Старицького вміщено прохання «дворянина Михаила Петровича Старицького» «Его высокопревосходительству, господину товарищу президента Императорской Академии наук Леониду Николаевичу Майкову» від 17 листопада 1895 р., у якому М. Старицький просив «назначить мне пожизненную возможную пенсию для поддержания существования моего и моего семейства» // Старицький М. Твори у восьми томах. – К., 1965. – Т. 8. – С. 541 – 543. У примітках до документу зазначено, що Комісія Академії наук виділила письменникові одноразову допомогу (40 рублів) і зажадала нового прохання. У 1896 р. М. Старицький отримав пенсію у розмірі 480 рублів, у 1897 – 1898 рр. – 420 рублів щорічно // Там само. – С. 717.

15. *Тому, хто сушив сухарі* – автор белетризованої біографії М. Старицького, історію сухарного заводу (письменник взяв у оренду хлібний завод графа Браницького на Куренівці) пояснює «патріотичними міркуваннями». М. Старицький хотів бути корисним

армії, яка у російсько-турецькій війні визволяла південних слов'ян // Хорунжий Ю. Борвій: Роман-драма в чотирьох одмінах. – К., 1987. – С. 234 – 236. Цей комерційний проект зазнав невдачі, Старицький мав великі борги. Про це ж згадував і Г. Лазаревський: «він [М. Старицький. – Упорядники] теж взявся сушити сухарі, абсолютно в цьому нічого не розуміючи, вклав у це чималі кошти й несвідомо оточив себе спекулянтами» // Лазаревський Г. О. Київська старовина. – К., 2007. – С. 161.

16. Продажи матері за шмат гнилої ковбаси – неточна цитата із Т. Шевченка. Треба: «За шмат гнилої ковбаси / У вас хоч матір попроси, / То віддасте» // Шевченко Т. П. С. // Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 2. – С. 93.

17. Але від часу Бруховецького – український гетьман доби Руїни І. Бруховецький (Бруховецький) вважався символом запроданства Москві.

18. Від Горемикина не сподіваюся я «снисхождєния» навіть «на 15 минут» – І. Горемикін дійсно здобув репутацію одного з найбільш реакційних діячів миколаївської Росії. П. Милюков характеризував його, як «старого царедворця», котрий усе своє життя керувався девізом: «Пока я жив, буду бороться за неприкосновенность царской власти» // Милюков П. Н. Воспоминания. – М., 1991. – С. 412.

19. Нехлюдов «не сотворит себе кумира» – очевидно, йдеться про головного героя останнього великого твору Л. Толстого «Воскресєние» князя Дмитрія Івановича Нехлюдова. Третю редакцію роману було закінчено у 1899 р., тоді ж він і друкувався, проте задум з'явився у 1887 р. (так звана «Коневская повесть»). У 1895 р. письменник читав свій роман у Ясній Полянї. Ймовірно, О. Кониський про це знав з преси та розмов в інтелігентських колах.

20. Хижняк – В. Хижняков.

21. Василь Трохимович – В. Андрієвський.

22. Його жінці і сестрі – про дружину В. Андрієвського немає відомостей. Він мав двох сестер, котрі залишили слід у громадському житті Чернігова та України. Ганна Трохимівна Андрієвська (Белкінд) та Ольга Трохимівна Андрієвська (1876 – 1937) були членами Чернігівської «Просвіти».

Лист № 36

Початок лютого 1896 р. ¹

Відп[ові]в 8 Лютого.

Щоб Ви думали, Дорогий Ілля Людвиковичу?! Третій тиждень вже почуваю я себе зовсім здоровим! Просто чудо! сам собі не йму віри! Чи на довго тільки? І яке ж то добро – оте здоров'є! Зовсім не той чоловік стає, зовсім інакше чоловік думає! Але за те ще більш починає тягти на Україну! примів ² би зараз летів. Не скажу чи довго ще пробуду в Криму, лікар, (наш такий земляк, дяконенко ³ з Жаботина ⁴, київський семинарист, людина дуже гарна (притьмом ⁵ стоїть, щоб перебув я аж до червня; каже: чим довше пробуду – тим міцніше стану на силу). Я й сам се тепер розумію, одначе чи видержу? До того ж і з фінансами я не гаразд улаштувався, я не гадав, що тут така страшна дорожнеча і думав, що моїх грошей стане на рік, а показалось, що ледві чи дотягну з ними до $\frac{1}{2}$ березія *. Заладити [нерозбірливо] з Київом – річ і вельми довга, і незручна, а тут і під застанову душі не розживешся менш як з 3% місячно. Дак я примірковав собі трохи чудну комбінацію: вдамся за позикою до росій[ського] Литер[атурного] фонду ⁶. Коли позичать, то й зістануся й на весну. Разом з тим це буде питання і про те: як фонд стосується до українського письменника? Але про се не кажіть нікому.

Що діється у Вас в Чернигові? На чому перейшло і що прирадило доброго земське зібрання? Хто кого побив! чи Шликевич викинув Хижняка ⁷?

Мабудь, і у Вас там хаос такий, як і в Гал[ичині]. Та тепер скрізь «мода», мабудь, на хаос. По моєму – се нічого; навіть добра ознака. З хаосу постав всесвіт. Хаос може і мусить улягтись, і «буде день і буде ніч» ⁸. Он Франко як торохтів проти народовців ⁹, а тепер – читаю в «Бук[овині]» ¹⁰; що він вписався до Народ[ної] Ради ¹¹ і йде вже з Белеєм та з Романчуком. Це б було й не зле, але ж чи надовго? Може, тільки до першої зручної години, коли вигідно буде зробити «вибрик» в бік і знов кинути болотом

* До половини березня.

на народовців. З Хвань[кової] справи, здається, нічого не буде ¹², хоча певних фактів на те ще й нема. Одно тільки певна річ, що справу пильновали неофити Хванькові ¹³ і вороги і, ще більше, «приятелі». Коли не поталанить нам в цій справі – це буде велика наша втрата. На цім тиждні сподіваюся конечної звістки!

Отам з Києва прийде до Вас фотографія з Шевченкової «Катерини» ¹⁴. Будьте ласкаві, і прямо, і через других доложіть рук, щоб якомога більш продати її. Не гріх би було, коли б в Чернигові продать її сотень дві (усіх маємо 1000). А куди саме повернуть гроші за неї – про це порадимося гуртом, уважаючи на те, скільки продамо. В усякому разі гроші підуть на щось теє, що нероз'єднано злите з іменем Шевченка. Треба б сподіватися, що хоч на цей раз українці будуть совісні і купуватимуть твір батька нашого слова.

Тижднів за два писав я до В[асиля]Трох[имовича] ¹⁵ та щось відповіді нема. Чи він ще в Чернигові?

Бувайте здорові. Перекажіть мій щирий поклон Вашій пані і товариству.

Братерськи цілую вас.

Ваш О. Перебендя

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/28/603.

-
1. Лист датований за змістом.
 2. *Примів би* – міг би (умовний спосіб від дієслова приміти – могли).
 3. *Дяконенко* – тут: син диякона, а не прізвище, бо написано з маленької літери.
 4. *Жаботин* – містечко на півдні Київської губернії, тепер – село Кам'янського району Черкаської області.
 5. *Притьмом* – настирливо, наполегливо, конче.
 6. *Вдамся за позикою до росій[ського] Литер[атурного] фонду* – Літературний фонд – громадська організація, призначена для надання матеріальної допомоги письменникам. Заснована з ініціативи російського белетриста і критика О. Дружиніна у 1858 р. у Санкт-Петербурзі. У листі до Г. Берло від 1 березня 1896 р. О. Кониський сповіщав: «...грошей великих не треба; та я вже й розжився на їх і спасибі літерат[урному] фонду до мая я тепер забезпечений...» // Александрова Г. «...В добрий час почнемо листуватися»: Листи Олександра Кониського

до Ганни Берло // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. – 2006. – № 12. – С. 56.

7. *Хижняк* – В. Хижняков.

8. *І «буде день і буде ніч»* – неточна цитата із Біблії: «Бог назвав світло «День», а темряву назвав «Ніч». І був вечір, і був ранок, – день перший» // Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. – М., 1988. – С. 7.

9. *Народовці* – див. примітку 13 до листа № 22.

10. *«Буковина»* – українська газета на Буковині, яка виходила у 1885 – 1918 рр. у Чернівцях. У 90-х рр. XIX ст. її періодичність змінювалася: у 1892 – 1895 рр. – тижневик; 1895 – 1896 рр. виходила 4 рази на тиждень, у 1896 – 1898 рр. – щоденно. У 1895 – 1897 рр. редактором газети був О. Маковей.

11. *Народна рада* – політична організація народовців на чолі з Ю. Романчуком, заснована у жовтні 1885 р., у 1899 р. на її основі сформувалася Українська національно-демократична партія.

12. *З Хвань[кової] справи, здається, нічого не буде* – див. примітки 4, 12, 8 до до листів №№ 29, 34, 35.

13. *Неофити Хванькові* – тут: нові прибічники А. Кримського, котрі могли посприяти у отриманні кафедри.

14. *Фотографія з Шевченкової «Катерини»* – йдеться про фоторепродукцію з відомої картини Т. Шевченка «Катерина» (1842 р.), полотно, олія, яка зберігається у Національному музеї Т. Шевченка у Києві. Як додаток до лютневого числа журналу фоторепродукцію з даної картини вмістила редакція «Киевской старины». М. Палієнко стверджує, що текст пояснення до картини належить О. Кониському. Він писав: «В печати известно очень большое число картин, писанных Т. Г. Шевченком масляными красками; притом они известны по указаниям, заключающимся в некоторых статьях о Шевченке, снимков же с них не появлялось. В этом отношении больше посчастливилось рисункам Шевченка, снимки с которых проявлялись в разных изданиях, в том числе в нашем журнале. Чтобы познакомить читателей с этой мало известной стороной художественной деятельности Шевченка, редакция прилагает к настоящей книге снимок с картины Шевченка, писанной масляными красками на сюжет из его поэмы. Она изображает Катерину, покинутую милым ей «москалем» и видимо носящую под сердцем залог своей несчастной любви. Повидимому, картина была написана вслед за тем, как создавалась поэма, во всяком случае она относится к раннему периоду творчества Шевченка, предшествовавшему его ссылке. В настоящее время эта картина находится в собрании В. В. Тарновского в Киеве» // Киевская старина. – 1896. – Т. 52. – № 2. – Отдел II-й. – С. 79.

15. *Василь Трохимович* – В. Андрієвський.

Лист № 37

З Ялти 23 лют[ого] 96 [р.]
Центр[альная] Гост[иница]
23 лютого 1896 р.

Відповідь 29 лютого

Лютовав я на Вас, Дорогий Ілля Людвиковичу! Лютовав і на Вас, і на всіх знайомих черниговців; а потім як одійшов да розмірковав, дак став сам на себе лютовати, за те, що лютовав на Вас. Лютовав за те, що ніхто не подав міні звістки телеграмою про таке несподівано-нагле нещастя, як смерть незабутнього до віку Кума ¹! Гірко міні було, що на могилі його не було мого, як кажуть, ні слова, ні звука!.. А повинно б було бути не так. От же, кажу Вам, як одійшов трохи, як одлягло трохи серце, так і бачу: що не до того було черниговцям, що згадати в ту тяжку годину про Ялту! Коли мене тут так приголомшила смерть Алек[сандра] Амф[іановича] ², так що ж було там з вами!.. Більш тиждня ходив я наче в хмарі, наче придавлений і роздавлений! Велика-велика шкода для Чернигова!.. Тяжкий високосний рік задля Чернигова!.. От і в земстві погано. Хоч мої симпатії до Хижи[якова], яко до Голови Зем[ської] Управи були і не дуже великі, одначе ж міняти його на Уманця!.. ³ Тільки лишалась нам сподіванка, що може Господь Бог «не до конца прогневається». Більш за все боюся я за Сивого ⁴: коли б Уманець його не проглинув...

«І тут і всюди – скрізь погано» ⁵.

Он, певна річ, помітили Ви з правил о репрезентації під час короновання: як високо поставили земських начальників ⁶! От Вам і Горемикин!.. Люде, що знають його особисто, кажуть, що з ним «микатимем горе»; він, кажуть, без цвяшка в голові і вміло невеличкими і нікчемними «подачками» вмітиме «замазувать роти...» ⁷. Та хіба нашій публіці багато треба?.. От я тут стріваю людей – дійсно з усіх усюд російських і щодня доводиться балакати, сидячи біля моря з усякими «радікалами»... Ну, ну! Здається з їх бесід, що у нас тільки й лиха, що отой сільський урядник ⁸! Да ще потроху попів би треба більш освічених, а останне усе гаразд!.. Нема тієї губернії, нема того стану і професії, щоб не прислали в Ялту свого репрезентанта є і «червоні» ізми і

чорні істи... все одно! Всі в душі одного державно-трьохбарвного роду і племені...⁹ Ні, Ілля Людвиковичу! Що не кажіть, а час, який ми вже 14 літ переживаємо¹⁰ такий паскудний, що рівного йому й не знайдемо в Росії за увесь ХІХ вік. Головна річ – **темрява!** Від лискучих фраз, аж сиплються іскри, але то іскри фосфоричні в найлучшому разі... Ледві мигнула і нема!.. тільки, часом, засмердить. Я тямлю, що і скрізь по Європі пошесть «фразоблювання» і брак роботи позитивної; але ж у нас – вона перейшла усякі межі, і їдма їсть людей... А люде, наче й не помічають в хмарах ростичі – свого великого самоїдства... І в теплому Криму така ж сама тундра, як і біля Мезені і Пустозерського¹¹! Тільки що Самоїд¹² з Мезенської тундри, який є – такий і є, а самоїд Кримський і інч[ий], замість оленевої малиці¹³, надяг європейське вбрання.

І досі сам не знаю: коли рушу з Криму; відповіді з Літер[атурного] Фонду досі нема і чи буде вона¹⁴? А розпочати справу, щоб взяти білети¹⁵ у Києві, та застановити, так се протягнеться так довго і з такими формальностями і інчими «неудобствами», що ліпше й не починати. В усякому разі в Ялті досижу до 9 березіля, а там як Бог дасть.

Читав у «По морю і по болоту»¹⁶ некролог Тищинського. Не на такий я сподівався¹⁷. Чи вже ліпшого не буде?

Низенький поклін Вашій пані. Пишіть по адресі в Ялту. Братерськи цілую Вас.

Ваш О. Перебендя

Вибачте, що турбую Вас, просячи доручити Сивому листа...

Напишіть – як поводитьься Уманець з Сивим? Чи не гадає проковтнути? Коли що, дак може б заздальгідь через Василя Миха[йловича] вдаватися до його брата у Київ на залізницю¹⁷. А то Сивий сам не дасть собі ради.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/27/603.

1. Як смерть незабутнього до віку Кума – А. Тищинський помер 28 січня 1896 р. У метричній книзі Воскресенської церкви м. Чернігова зроблено запис, що 54-річний губерньський секретар

Олександр Амфіанович Тищинський помер 28 січня 1896 р. несподівано, від паралічу, похований 30 січня на цвинтарі Воскресенської церкви // Держархів Чернігівської області, ф. 679, оп. 10, спр. 988, арк. 295 зв., 296.

2. *Олександр Амфіанович* – О. Тищинський.

3. *Хоч мої симпатії до Хижн[якова], яко до Голови Зем[ської] Управи були і не дуже великі, одначе ж міняти його на Уманця* – 30 січня 1896 р. В. Хижняков відмовився від участі у виборах на посаду голови губернської управи «по случаю расстроенного здоровья». На цю посаду більшістю голосів (35 проти 24) був обраний Ф. Уманець // Рахно О. Чернігівські земці (історико-біографічні нариси). – Чернігів, 2009. – С. 229.

4. *Сивий* – В. Самійленко.

5. *«І тут і всюди – скрізь погано»* – цитата із Т. Шевченка: початок вірша // Шевченко Т. // Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 1. – С. 317.

6. *Помітили Ви з правил о репрезентації під час коронування: як високо поставили земських начальників* – коронація Миколи II відбулася в Москві 14 травня 1896 р. Про земських начальників див. примітку 16 до листа № 18.

7. *Люде, що знають його особисто, кажуть, що з ним «микатимем горе»; він, кажуть, без цвяшка в голові і вміло невеличкими і нікчемними «подачками» вмітиме «замазувать роти...»* – див. примітку 17 до листа № 35.

8. *Отой сільський урядник* – див. примітку 11 до листа № 33.

9. *Державно-трьохбарвного роду і племени* – у Російській імперії був триколірний державний прапор. Натяк на відданість російській інтелігенції духу імперіалізму та монархізму.

10. *А час, який ми вже 14 літ переживаємо* – очевидно, О. Кониський веде відлік від початку правління Олександра III (1881 – 1894 рр.) і натякає, що від Миколи II годі чекати перемін на краще.

11. *І в теплому Криму така ж сама тундра, як і біля Мезені і Пустозерського* – Мезень – місто (з 1780 р.) в Архангельській області; Пустозерськ – давньоросійське місто (XVI – XVIII ст.) біля озера Пустое (тепер територія Ненецького автономного округу Російської Федерації).

12. *Самоїд* – застаріла назва представників саамі та інших народів Північної Росії та Сибіру.

13. *Малиця* – верхній одяг із оленячих шкір у народів Крайньої Півночі.

14. *Відповіді з Літер[атурного] Фонду досі нема і чи буде вона* – див. примітку 6 до листа № 36.

15. *Білет* – тут: кредитний білет, вексель.

16. *Читав у «По морю і по болоту» некролог Тищинського* – так іронічно називає О. Кониський журнал «По морю и суше», який видавав у Одесі Панас Погибко. Ще більш негативну оцінку видання

знаходимо у М. Коцюбинського: «Помои и скуки». Див. докладніше: Куп'янський Й. Я. Літопис життя і творчості Михайла Коцюбинського. – К., 1965. – С. 177. З іншого боку, у журналі друкувалися твори М. Комарова, Олени Пчілки, О. Романової, Є. Чикаленка, матеріали про П. Гулака-Артемовського, М. Костомарова, О. Пушкіна, Т. Шевченка.

16. *Не на такий я сподівався* – у часописі «Зоря» з'явився некролог Б. Грінченка (1896. – № 17. – С. 338 – 340), зміст якого був відтворений у спогадах про Чернігівську громаду. Див.: Грінченкова М. і Верзилів А. Чернігівська Українська Громада: Спогади // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали / Під ред. М. Грушевського. – К, 1928. – С. 464 – 465.

17. *Через Василя Миха[йловича] вдаватися до його брата у Київ на залізницю* – йдеться про В. Хижнякова. Його брат Іван Михайлович Хижняков (1848 – 1920) був заступником начальника управління Південно-Західної залізниці.

Лист № 38

21-Ш з Ялти
21 березня 1896 р. ¹

Від[повів] 30 марця

Ради Святого Великодня, з котрим поздоровляю Вас і Вашу пані ², Дорогий Ілля Людвиковичу! Вибачте міні, що так довго загаявся відписати на дорогий лист Ваш, що одержав 6го с[ього] м[ісяця]. Спершу таки справді, ніколи було, бо з 4 до 13 вельми пильновав, щоб написати і одіслати Грушівському ³ нарис про перше заслання Шевченка ⁴. А потім з 16го стало знов міні препогано на здоров'я, отак, як ото було останнім часом в Києві. Воно правда: пароксизми не так часто, і не такі довгі, але я їх почуваю – гірш, ніж у Києві, мабуть, тому, що два м[іся]ці було міні вельми добре! І так мене клята жаба знесилила, що після кожного її викоту, я нарікаю вже не на те, що вона душила мене, а на те, що не задушила.

Так мені буває тяжко, що й сам не тямлю-не відаю: чи довго я ще просижу в отсій Ялті, і взагалі в Криму? Тільки того й жду, щоб стало на теплу годину в Києві, зараз помчу. В усякому разі запевне вже бачу, що не висижу в Криму стільки, скільки б треба. Захожуюся перебраться куди-небудь, в Алупку, або що; але не ручуся, що замість того, завтра, чи ще не прикрутить мене так, що й поїду до Києва! Знаю, що й там не мед, але ж там є свої люди, а тут нікогісінько. Тут я і між людьми, але все одно що в «одиначному заключенію». Уживу усіх сил, що б розум взяв гору над чуттям і щоб сидіти тут довше, але здається, буде марна праця.

Певна річ, Ви звернули увагу на те, яку побіду взяли наші «Записки» ⁵, як славно, благородно, – не поступившись ніже на волосиночку чуттям самоповаги і свідомостю своєї правди – вони виграли справу! Ви помітили, що «Киев[ская] Старина» ⁶, що колись глумилась в закутках і «наздогад буряків» друковала нісенітницю Лучицького (Фра Мориэль) ⁷ тепер пише про «Записки», що се видання

«почтенное»⁸. Така перемога вельми мене радує; доводить усім, що простим шляхом, хоч він часом і тяжкий, і колючий, наче стерня, та певніш дійдеш до своєї мети, ніж манівцями та двоїстістю! Так би було і в цілій нашій справі, коли б проводирі її менш коверзowali, менш ходили понад деревами і менш розводили генеральства і ростичі. Звістно, винна більш за їх та публіка, яка ходить помацки і кидається всім стороннім з своїм я. А нам треба своє я ховати, та покривати його роботою, не вважаючи на тих, що гавкають, хто б вони не були. Небіжчик Глібов святу правду про них казав: «набрешуться, та й перестануть»⁹.

А що діється на Божому світі? Я вже тижнів за два, або й більш, газет не бачив. Та взагалі так «оскотинивсь», що нічого не знаю. Бувайте здорові. Поздоровляю з святом громадян¹⁰, а Вас братерськи цілую.

Ваш до віку О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113-41/603.

-
1. Рік написання встановлено за змістом.
 2. *Ради Святого Великодня, з котрим поздоровляю Вас і Вашу пані* – Великдень у 1896 р. припав на 24 березня.
 3. *Грушівський* – М. Грушевський.
 4. *Нарис про перше заслання Шевченка* – нарис О. Кониського «Т. Шевченко на першому засланні (23 червня 1847 р. до 17 жовтня 1850 р.)» вперше було надруковано у ЗНТШ у 1896 р. (Т. XI, кн. 3).
 5. «*Записки*» – Записки НТШ.
 6. «*Киев[ская] Старина*» – див. примітку 10 до листа № 5.
 7. *Друковала нісенітницю Лучицького (Фра Моріель)* – йдеться про рецензію І. Лучицького, яку він підписав «Фра Моріель», на працю Омеляна Партицького «Старинна історія Галичини. – Львів, 1894. – Т. 1»; надрукована в журналі «Киевская старина». – 1895. – Т. 48. – № 1. – С. 28 – 33. О. Кониського, ймовірно, зачепили за живе не стільки зауваження по змісту, як загалом недоброзичливий, уїдливі і зверхній тон рецензента.
 8. *Тепер тише про «Записки», що се видання «почтенное»* – йдеться, ймовірно, про дві позитивні рецензії на «Записки НТШ», які за підписом Н. М. (Никандра Молчановського), були надруковані у «Киевской старине» за 1895 р. (Т. 51, №№ 11, 12, с. 70 – 80, 73 – 75). Зокрема, рецензент писав: «Бесполезно полагаем, было бы говорить о том сочувствии, какого заслуживает почтенная цель нового общества»

// Киевская старина. – 1895. – № 11. – С. 72. Були відзначені також і праці самого О. Кониського із його шевченкіани.

9. *Небіжчик Глібов святу правду про них казав: «набрешуться, та й перестануть»* – мораль байки Л. Глібова «Прохожі та собаки»: «Отак зависливі люди / (Вони є всюди!) / Якщо завидно їм – куди! – / Брехати, мов собаки, стануть... / А ти собі іди та йди / Набрешуться та й перестануть» // Глибів Л. Твори. – [К.], [1904]. – С. 12–13.

10. *Громадяни* – тут: члени Чернігівської Громади.

Лист № 39

5 квітня [18]96 [р.] Алупка.
5 квітня 1896 р.

Від[повід] 24 квітня.

Щирим серцем дякувати Вам, Дорогий Ілля Людвиговичу!, за Ваші листи. На перший я досі не відписав тому, що у п'ятницю перед Великоднем вночі знов була напосілася на мене клята жаба¹, да як «поквакала» міні три ночі (удень не займа, анахтема, а все уночі!) да так мене знесилила, що все що придбав за зиму – чисто виснажила. Мусів прохати, щоб 27 перевезли мене в Алупку і тут мушу сидіти, аж доки знов не наберуся стільки сил, щоб хоч на дорогу стало. Певне до мая.

Ну, та й весна! Мабудь, і на небі адміністрація спантеличилась. Що б Ви думали: 29 тут випав сніг трохи не на цілу п'ядь і лежав до самого вечора. Учора, здається, стало на весну. Зранку було 14-18 в холодку, тихо, ясно. Я обідав і чай пив на балконі, а увечері знов упало на 7!.. Та вже ж – не к Різдву воно йде, а к Петру² – і ми з Коцюбинським³ маємо надію, що таки діждемося весни в прекрасній Алупці.

Прийшли й сюди деякі звістки: на Коронацію⁴ буде скасована кара по тілу; дворянам – банкова пільга на $1/2\%$ знов! Новий орден буде... По коронації зараз Ванновський йде на покій, замість його або Лобко, або Горемькин – (сібирський)⁵. Побідоносець⁶ буде вице-головою ради державної, а православие, замість його, оберігатиме лейб-гусар Ігнат'єв (Микола). Замість Делянова Капустин.

Славний статут Комит[ета] Грамот[ности]⁷, але саме до смаку тим, що люблять, торохтячи на всі колеса, збирати гроші! Що ж! Нехай засновують.

Збрався написати критичну статтю в «Записки»⁸ «Глібов яко байкар». Але тепер – годі! Яке вже влітку писання! Встанеш-та швидше до моря, та й сидиш цілий день на березі і пускаєш по хвилях його свої думки і фантазію.

Ну-те, оце, дуже добре, що Уманець не хоче їсти Сивого ⁹; а коли він його трошки підлисне, да підтягне, то й добре.

От-ще одна з сучасних психопатій-двоїстости. Один чорноморець, що був у Ялті розповідав мені – як там у їх, якийсь Білобородов (москаль чистої крові), поживши два м[ісяц]і у Львові у Франка ¹⁰ і привізши повні сакви ¹¹ «радикалізму», кидає болотом на «Записки» та благає, що б ніхто їм нічим не запомагав, а гроші і праці посилали Франкові... Тепер на гроші вигадали нову фірму – якийсь «антималярський комітет» ¹² (скрізь комитети); його ще нема, але він буде, бо Франко обіцявсь організувати його. Або чи чули, що у Павлика лишилось довгу за «Народ» ¹³ – 2000, а у Франка за «Житіє і Слово» ¹⁴ 6000 гульд[енів]? ¹⁵ Може воно й правда; але як же погодити ті звістки, у «Народа» було 350, а у «Житія» 400 передплатників? ¹⁶ – Десь воно да брехня. Видання «Народу» могло коштувати щорічно 1200–1500, а «Житія» – нехай 1800. До того ж голова москалефільської друкарні ¹⁷ Хойновский допомагав виданню «Житіє і Слово»: се міні казав торік Франків приятель з Галичини...

Тут вже й не вгадати, що воно таке: чи «святобожіє», чи «обскурантизм» – чи просто «вода прорвала греблю»? ¹⁸

Нехай тепер місцеві комитети, та тільки з тих комитетів, оприч здирства нічого не буде. А се буде гірше нашого «обскурантизму». Я вважаю: ліпше мені лишитись таким «обскурантом» який і досі був, ніж, надягши червону блузу, запомагати обрусителям! – Ви правду кажете, що «двоїстість» стала в українців другою натурою; але я додам ще, що коли оті «радикальні» прихильники «Комитетського» обрусенія ¹⁹ – люде щирі, а не такі фарисеї як Науменко et K., дак вони в ліпшому разі анархісти логіки і мислі, і настільки сліпоокі, що не бачать фактів життя. Часом же здається, що оця «куряча сліпота» – просто психоз; психоз епідемічний і не вгадати – якого розміру він набереться, де зупиниться і чим його гоїти? А гоїти його зможе тільки добрий психіатр. Хиба ж Ви не згодитесь зі мною, що і Ноночка, і Шурочка, і Аркашечка ²⁰, а потроху, і Єго Превосходительство ²¹ –

психопати як більш і не треба! На мою думку – се недуг заразливий, зрощений – перш за все, на ґрунті егоїзму і необразумленого самолюбства. А публіка – звісно як публіка! Вона схарактеризована Чернишевським дуже добре в однім слові: «дуракъ», їй аби нові ворота!.. більш нічого! хоч би ті ворота й до тюрми, до неволі були, байдуже – аби нові! – Я тямлю, як Вам тяжко серед таких «высокопросвещенных» хорих людей, але що діяти! Така доля тих, хто міркує. Треба лишити їх в покої і правити своє діло практично; а змагатися годі! «Дураков не убавим в России».

Байок Глібова²² – досі не приймав. У мене була гадка 2 пр[имірники] пустити тут між сонних людей, що не видають навіть ні про яку нашу книжку, а по 3 при²³.

Якщо наберусь сили, дак з початку мая буду у Києві і, трохи спочивши, навідаюсь і до Вас, бо дуже вельми занудився за Вами. А доки що кланяюсь Вашій пані, і добрим знайомим, а Вас братерськи цілую.

Ваш О. Перебендя

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/40/603.

1. Знов була напосілася на мене клята *жаба* – народна назва астми, від якої потерпав О. Кониський.

2. Не к Різду воно йде, а к Петру – поширене українське прислів'я, яке згідно з сучасним словником має декілька варіантів, але завжди вказує на невідворотні переміни // Україна в словах: Мовоукраїнознавч. словник-довідник / Упоряд. і кер. авт. кол. Н. Данилюк. – К., 2004. – С. 498, 505. Свято Петра і Павла відзначають 12 липня.

3. Ми з Коцюбинським – у квітні 1896 р., коли поштар віддав жандармові бандероль із забороненим в Росії журналом «Зоря», М. Коцюбинський потрапив в поле зору кримської поліції. Начальник Сімферопольського ГЖУ полковник Трубников доповідав, що у травні 1896 р. жандарми виявили: М. Коцюбинский «поддерживает сношения с лицами вредного направления, проживающими в Киеве; из числа последних приезжал в Алупку и проживал там временно отставной коллежский регистратор Александр Конисский, выдавшийся с Коцюбинским ежедневно; на запрос мой начальник Киевского губернского жандармского управления уведомил меня, что это человек с безусловно противоправительственным направлением» //

М. М. Коцюбинський як громадський діяч: Документи, матеріали, публікації/ Упоряд. Н. Л. Калініченко. – К., 1968. – С. 68.

4. *На Коронацію* – коронація імператора Миколи II відбулася у Москві 14 травня 1896 р.

5. *По коронації зараз Ванновський йде на покій, замість його або Лобко, або Горемыкин – (сібирський)* – тут і далі О. Кониський переказує чутки, які циркулювали в інтелігентських колах про можливі переміщення вищих посадових осіб імперії.

6. *Побідоносець* – К. Победоносцев.

7. *Славний статут Комит[ета] Грамот[ности]* – Комітетів грамотності у Російській імперії було два: Московський, заснований у 1845 р., і Санкт-Петербурзький – у 1861 р. Це товариства, які ставили за мету всіляку допомогу початковій народній освіті. Їхня діяльність, особливо другого, поширювалася на всю імперію і об'єктивно сприяла русифікації неросійських народів шляхом поширення шкільної освіти, видання літератури, відкриття бібліотек тощо. У 1895 р. Петербурзький Комітет припинив своє існування. О. Кониський вельми критично ставився до цієї форми громадської діяльності та спроб реанімувати товариство.

8. *«Записки»* – Записки НТШ.

9. *Дуже добре, що Уманець не хоче їсти Сивого* – О. Кониський переживав, що обраний на посаду голови Чернігівської губернської земської управи Ф. Уманець звільнить В. Самійленка, долею якого вельми опікувався.

10. *Якийсь Білобородов (москаль чистої крові), поживши два м[ісяц]і у Львові у Франка* – у листі до М. Драгоманова від 25 січня 1895 р. І. Франко повідомляв: «Надто маю дві інтересні хроніки, іменно, статейку Білобородова про століття вірменської літератури...» // Франко І. Зібрання творів у 50 томах. – К., 1986. – Т. 50: Листи (1895 – 1916). – С. 14. Стаття О. Білобородова «Століття вірменської преси» була надрукована в журналі «Жите і слово». – 1895. – Кн. 2. – С. 317 – 320. Докладніших відомостей про особу О. Білобородова виявити не пощастило.

11. *Сакви* – з'єднані одним полотнищем торби, які перекидають через плече або спину коня.

12. *Якийсь «антимадярський комітет»* – у 1895 р. святкували 1000-ліття Угорщини. Ставлення до цієї події з боку радикально налаштованої галицької молоді було негативним, вона прагнула використати урочистості для оприлюднення інформації про пригноблення «угро-русинів» – українців Закарпаття. У першій книзі журналу «Жите і слово» (1896 р.) за підписом «Русько-українська молодіж академічна, комітет для справ угро-руських» було надруковано протест галицьких русинів (текст написали І. Франко та В. Гнатюк). У заяві було, зокрема, зазначено: «І коли ми нині, спонукані безвихідним, страшним і

приниженим положенням наших угорських братів, перед лицем цивілізованої Європи підносимо торжественний протест проти брутального винародування, економічного районування, духовому стемнюванню і моральному увідлюднюванню угро-руського народу, не меншому, коли не більшому як те, якого дізнають інші немадярські народності Угорщини: словаки, румуни, серби, хорвати і німці, – то ми переконані, що протестуємо не против свободи, не против поступу, а против безсильному і безсовісному надуживанню тих високих слів для брудних, навіть не національних, а вузько кастових цілей» // «І ми в Європі»: Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття (1896 р.) // Будівничий Української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упор. Д. Павличко. – К., 2006. – С. 193 – 194.

13. «Народ» – див. примітку 18 до листа № 12.

14. «Житіє і слово» – «Жите і слово». Див. примітку 11 до листа № 16.

15. *Гульден* – австрійський гульден (флорин), грошова одиниця у Австро-Угорщині (з 1857 – 1958 рр.); у 1892 р. була запроваджена золота валюта – крона, обіг гульдена і крони здійснювався паралельно до 1899 р. // Зварич В. В. Нумизматический словарь. – Изд. 4-е. – Львов, 1980. – С. 8 – 9; 45 – 46; 76.

16. *Але як же погодити ті звістки, у «Народа» було 350, а у «Житія» 400 передплатників?* – питання про борги видавців, яке цікавило О. Кониського, і проблему «виживання» галицької української періодики за рахунок передплатників із Наддніпрянської України аналізував Я. Грицак і прийшов до невтішного висновку: «Проте насправді український читацький ринок у Російській імперії був ще менш, аніж навіть галицький. Його розмір фатально обмежували дві обставини. По-перше, рівень неграмотности в українських губерніях був вищим, аніж у Галичині. [...] Другою фатальною обставиною стала негласна заборона українського друкованого слова» // Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856 – 1886). – К., 2006. – С. 374 – 375.

17. *Москалефільська друкарня* – можливо, йдеться про друкарню Ставропігійського інститута у Львові. У листі до А. Чайковського від 26 березня 1895 р. І. Франко писав: «Вірші мої – власність книгаря Ставропігійської книгарні» // Франко І. Зібрання творів у 50 томах. – К., 1986. – Т. 50: Листи (1895 – 1916). – С. 36. «Жите і слово» теж видавалося у цій друкарні.

18. «Вода прорвала греблю» – можливо, парафраз до рядків із байки Л. Глібова «Мірошник»: «Вода раз греблю просмоктала» і далі «Вода ж біжить... ще більш прорвала» // Леонид Глибів. Твори. – [К.], [1904]. – С. 5.

19. *Прихильники «Комитетського» обрусення* – див. примітку 20 до даного листа.

20. *Хіба ж Ви не згодитесь зі мною, що і Ноночка, і Шурочка, і Аркашечка* – Нона – домашнє ім'я Софії Русової, Шурочка – Олександр Русов, Аркашечка – Аркадій Верзилов. Із спогадів про Чернігівську громаду впливає, що вони підтримали ідею заснування нового Комітету грамотності у Чернігові: Русов «пропонує завести на Україні московський «Комитет грамотности», та ще й тоді, коли в недавньому часі скасовано було такі комітети в Петербурзі і в Москві за неблагонадійність, а значить, новий комітет як би його дозволено, мусів би бути сугубо благонадійним». Далі у спогадах зазначено, що ідею О. Русова підтримали С. Русова, С. Лисенко та чернігівські ліберали. «Громада доручила виступити Шрагові та Грінченкові» // Грінченкова М. і Верзилів А. Чернигівська Українська Громада: Спогади // Чернигів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали / Під ред. М. Грушевського. – К., 1928. – С. 486. Зрештою, пропозиція Русових була відхилена.

21. *Єго Превосходительство* – можливо, натяк на Б. Грінченка, адже саме його називали – генералом. У спогадах М. Грінченко та А. Верзілова немає згадки про вагання одного з визнаних лідерів громадівського руху. Проте, цілком можливо, що вони мали місце, і про це І. Шраг написав О. Кониському. З іншого боку, підозри адресанта могли бути й цілком вигаданими, поскільки він не долюблював Б. Грінченка.

22. *Байок Глібова* – див. примітку 7 до листа № 25. Хоча на першому посмертному виданні байок Л. Глібова і зазначено 1895 р., але книжка вийшла у 1896 р. Див. докладніше: Деко О. Історія одного видання // Твори. – Мюнхен; К., 2001. – Т. 4. – С. 205.

23. Текст обривається.

Лист № 40

Початок травня 1896 р. ¹

7 Мая

Дорогий Ілля Людвиковичу!

Позавчора дістався я до Києва. Їхав трохи не цілий тиждень. В дорозі було погано; але в Києві почуваю себе дуже добре; хоча тут вельми холодно, сьогодні вночі падав сніг і температура стояла на 0. Сьогодні прийняв Вашого листа, що писали в Алупку 24 квіт[ня] (я саме в той день виїхав).

Дуже хотів би я побачитися з Вами швидше; але ж доки нема тепла нічого й гадати про поїздку в Сіверію; а коли між 12–14 не поїдемо до Каніва, дак з Кучинським, може, поїдемо до Чернигова ².

Я вельми б радий був, коли б поталанило посадити Руденка ³. Досі я не просив Вас про се, бо ніяково було, – через те що й Грушівському ⁴ я радий був би на цій посаді. Коли ж тепер вже знати, що Грушівському не можна, дак вельми прошу Вас за Руденка. Сей усіма сторонами вище за Грушівськ[ого] і відповідатиме посаді.

Ой, ой! Які паскудні факти переказали мені в Харкові за Грінченка ⁶! Коли хоч половина того правда, дак я ніколи не прошу собі того, що був з ним знайомий і турбував Вас за посаду йому в Чернигові. Я тямлю, що люде завжді прибільшують, але як брати самі тільки факти, гидко стає за його. Нехай би він був в квадраті більший робітник, та й тоді – не можна виправдати його за його – не моральні вчинки.

У Києві, оприч молодіжі, з старих нікого ще не бачив. Здається, ні доброго, ні лихого – нічого нема. А вже що до Харьківа – дак то чисто пустеля якась! Всякі Багаліі ⁷ експлоатують укр[аїнську] ідею єдине на свою кар'єру.

Коли поталанить з Руденком, дак подайте звістку.

А доки що цілую Вас братерськи.

Ваш О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/3/603.

1. Рік написання листа визначено за змістом.

2. *Дак з Кучинським, може, поїдемо до Чернигова* – О. Кониський, як свідчить його лист до Г. Берло від 18 липня 1896 р., приїхав до Чернігова 17 липня. «Хоча, правду сказати, – писав він, – я не тямлю, чого я сюди приїхав? Спека й тут така, як у Києві, і така ж сама і нудота між людьми. [...] Сьогодні бачив тільки Сивенького та Шрага» // *Александрова Г.* «...В добрий час почнемо листуватися»: Листи Олександра Кониського до Ганни Берло // *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах.* – 2006. – № 12. – С. 58.

3. *Коли б поталанило посадити Руденка* – О. Кониський, як бачимо, продовжував свою тактику допомагати із працевлаштуванням «нашим» людям.

4. *Грушівський* – так О. Кониський йменував М. Грушевського.

5. *Коли ж тепер вже знати, що Грушівському не можна* – ще до захисту магістерської дисертації М. Грушевський 11 квітня 1894 р. був «офіційно затверджений на посаді ординарного професора кафедри «всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львівського університету» і з кінця вересня того ж року приступив до виконання своїх обов'язків // *Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський. Коротка хроніка життя та діяльності.* – К., 1996. – С. 20–21.

6. *Які паскудні факти переказали мені в Харкові за Грінченка* – із Криму О. Кониський повертався додому через Харків. Його відносини з Б. Грінченком почали псуватися задовго до цього. А. Погрібний у дослідженні про останнього підкреслює, що охолодження викликане було переоцінкою цінностей і відмежуванням Б. Грінченка від «хворобливого напрямку в українському громадянстві», яке нібито репрезентував О. Кониський // *Погрібний А. Г.* Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX – початку XX ст.: Питання ідейно-естетичної еволюції. – К., 1990. – С. 76. Проте, ймовірно, був і якийсь конкретний привід. У листі до Б. Грінченка від 24 червня 1895 р. А. Кримський, повідомляючи про відвідини О. Кониського, зауважив: «Чогось [С.] Жук [так адресант за одним із літературних псевдонімів називав О. Кониського. – Упорядники] на Вас ніби скося дивиться. Що таке скоїлося? Чи, може, секрет?» // *Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х т.* – К., 2002. – Т. 1: 1890 – 1917. – С. 197.

7. *Всякі Багалії експлуатують укр[аїнську] ідею єдине на свою кар'єру* – у 1893 р. Д. Багалій видав книгу «Заметки и материалы по истории Слободской Украйны», на яку відгукнувся схвальною рецензією в «Киевской старине» Ф. Тітов. Див. докладніше: *Киевская старина.* – 1894. – Т. 44. – № 3. – С. 581 – 583.

Лист № 41

30 червня [18]96 [р.] Київ
30 червня 1896 р.

Від[повів] 5 липня.

Вибачте, Дорогий Ілля Людвиковичу, що я загаюся відповідати. У Києві, такого чоловіка не трапилося тепер; є аж три охочих, але вони тільки восени стануть лікарями, здавши державний іспит. Тим часом в Таращан[ському] повіті є у мене такий саме лікар, якого Вам треба. Я ото й написав до його, і ждучи його відповіді, не писав до Вас. Зараз прийняв його листа. Не хоче й він до осені зрушати, бо в серпні дружитья ¹, пише, де живе тепер. Шкода, що не можемо забрати сього місця, та нічого не вдієш; бо певна річ – до осені не ждати.

У нас усе, як і було. 20 серпня «в 9 ч[асов] 8 мин[ут] утра екстренним поездом» приїде Полковник ². Отут тепер усі наші турбації. – Чистимося та нові тумби становимо.

Здоров'є моє, спасибіг Вам, ліпше. Ледві чи поїду куди з Києва до осені, бо куди не приміряю, скрізь виходить не до смаку.

Що чутно у Вас про Курси учительські? ³ До нас пришли звістки з Борзни: кажуть – трошки гірше, ніж позаторік було в Чернигові ⁴.

Так воно й повинно бути; бо в Борзни «наш» чоловік ⁵. – А коли Ви гадаєте до Києва?

Бувайте здорові. Вашій В[исоко]п[оважній] пані поклін.

Щиро прихильний до Вас Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/8/603.

1. Дружитья – тут: одружується.

2. Приїде Полковник – вказано на дату прибуття до Києва імператора Миколи II.

3. Курси учительські – ці курси провів відомий педагог В. Науменко у Борзни, оскільки влада не дозволила їхню організацію у Чернигові. Вони мали значний резонанс у педагогічних колах. Заступник голови Борзенської повітової земської управи звернувся

до В. Науменка з листом від 13 вересня 1896 р. з проханням: «Инспектор Народных Училищ 1го района Волынской губернии Г. Лубенец в отзыве своем на имя Управы [...] предложил ей составленный Вами отчет по ведению педагогических курсов в г. Борзне издать в 3 000 экземплярах при издаваемых им «Циркулярах по управлению народными училищами округа». При этом он просит пособия в сумме 60 р., за что обещает снабдить каждого учителя экземпляром отчета и Управу сотнею экземпляров. Управа желает знать Ваше мнение об этом предложении. Если Вы согласны, [...] то Управа покорнейше просит прислать рукопись отчета для отсылки Г. Лубенцу» // ІР НБУВ, ф. 203, № 21.

4. *Трошки гірше, ніж позаторік було в Чернигові* – ці учительські курси 1894 р. були третіми в освітянській історії Чернігівщини (до цього діяли курси у 1873 і 1874 рр.) Дані курси продовжувалися з 1 червня по 31 липня. Їхніми організаторами-керівниками стали «відомий педагог Д. І. Тихомиров» та інспектор міського трикласного училища С. П. Квасніков. Слухачами курсів були 60 учителів 5 повітів губернії: Чернігівського, Сосницького, Городнянського, Козелецького та Остерського // Черниговская земская неделя. – 1913. – 21 июля (№ 15). – С. 6. Курси мали великий успіх, можливо, саме тому наступні курси у губернському центрі дозволили аж у 1913 р.

5. *Бо в Борзні «наш» чоловік* – так називав О. Кониський людей, відданих українській справі. Можливо, йдеться, про братів Григорія та Никодима Вовків-Карачевських, із старшим братом яких Василем Никодимовичем адресант перебував у дружніх стосунках.

Лист № 42

Липень 1896 р.¹Відп[овів] 17 Липня
Очевидно, 1896 р.²

Дорогий Ілля Людвиковичу!

Маю собі на думці невідмінно приїхати до Вас на іменини³ і хочу виїхати, коли не в середу, дак в четверг. А проте – Ви знаєте, як я їзжу. Може, знов яка притичина лиха стане на дорозі. Дак про всяк случай поздоровляю Вас заздалегідь листом, бажаючи Вам щирим серцем усього того, чого Ви самі собі бажаєте.

Нового нічого не чутно; тільки «ждемо» та прибiраємося...⁴ Бодай його не ждати. А чи читали «Отчетъ» Ком[итета] Гр[амотности]⁵ за 1895? От некролог, так некролог!

Бувайте здорові. Вашій Пані і родині мій поклон.

Ваш довіку щирий О. Перебендя

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/5/603.

-
1. Датовано приблизно, за змістом.
 2. Позначено олівцем, очевидно, при впорядкуванні листів.
 3. *Невідмінно приїхати до Вас на іменини* – іменини І. Шрага відзначали на день святого Іллі (20 липня за ст. ст.). Див. примітку 2 до листа № 40.
 4. *Тільки «ждемо» та прибiраємося* – див. примітку 2 до листа № 41.
 5. *А чи читали «Отчетъ» Ком[итета] Гр[амотности]* – див. примітки 1 і 7 до листів № 17 і № 39. Петербурзький Комітет грамотності припинив своє існування у 1895 р.

Лист 43

17 XI 1896 р. ¹
17 листопада 1896 р.

Від[пові] 21 листопаду

Дорогий Ілля Людвиковичу!

Умови склалися так не добре, що ми, тутешні товариші Шевченков[ого] товариства ², мусимо вислати до Виділу ³ – колективний лист (його вже підписали усі тутешні). Ми вимагаємо, щоб Т[оварист]ва ні в якому разі не розв'язували; жодної коренної реформи не робили, не питаючи думки і голосу товаришів з України; не вносили в справи товариства ніяких партійних політичних змагань, вели діло тільки на ниві науки і літератури; коли треба викинули б з друкарні «Діло» ⁴ і «Батьківщину» ⁵. Ми хотіли, щоб був Ваш підпис. І я приміркував собі зробити так: підписати за Вас; (яко «за неграмотного»!) Але щоб не робити «підлогу», дак подержим лист до середи (далі не можемо, бо треба, щоб він прийшов туди до зборів ⁶). Коли до середи не пришлете телеграми, щоб Вас не підписувать, дак в середу підпишу і ранком подам на пошту.

Може, ж там є у Вас такі товариші, що згодяться підписатись, дак дайте швидше звістку. Опріч Ант[оновича] підписав і Науменко, і Михальчук, і Нечуй ⁷ і Рильський, і всі, хто є в Києві.

17-XI

Бувайте здорові. Ваш О. Перебендя

А чи посилали [нерозбірливо]. Коли ні – посылайте швидче. А про Андрієвського як? Чи писали до його? Чи нема йому якої посади?

Членами Т[оварист]ва в Чернігові, здається: Сивий ⁸, Руденко і Хижняк ⁹, ще може хто, запевне не скажу.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/17/603.

1. Рік написання встановлено за змістом.

2. Шевченков[ого] товариства – див. примітку 11 до листа № 20.

3. Виділ – виборний керівний орган Наукового товариства імені Шевченка.

4. «Діло» – див. примітку 6 до листа № 11. Про історію відмови від випуску газети «Діло» на поліграфічній базі НТШ див. докладніше: Шаповал Ю. Г. «Діло» (1880 – 1939 рр.): поступ української суспільної думки // Шаповал Ю. Г. Національна журналістика: Наук. праці. В. 2 т. – Львів, 2006. – Т. 1. – С. 97 – 98.

5. «Батьківщина» – популярна політично-економічна газета призначалася для селянства, виходила у Львові у 1879 – 1896 рр.

6. *Щоб він прийшов туди до зборів* – Надзвичайні збори НТШ відбулися 21 листопада 1896 р. (за новим стилем).

7. *Нечуй* – І. Нечуй-Левицький.

8. *Сивий* – В. Самійленко.

9. *Хижняк* – В. Хижняков.

Лист № 44

Листопад 1897 р.¹*Відп[ові]в 5 Грудня
Очевидно, за 1897 рік²*

Щирим серцем дякую Вам, Дорогий Ілля Людвиковичу і Вашій В[исоко]п[оважній] дружині за Вашу добру пам'ять про мене. Вельми було скрутило мене. Не сподівався був вискочити, але лікарі та добрі приятелі вирвали з пазурів смерті. Тільки се мене не радує; бо я тепер не чоловік, а просто нікчемна, ганчірка, зовсім нікчемна!.. Досі ще не то з хати не вихожу, але ледві по хаті шкандибаю. Сили зовсім нема, говорити і писати дуже трудно, аби розговорився, аби нахилився так зараз дихавиця³ і душить. Діло очевидне, що отак валятимусь цілу зиму, єдине на те, що на весні вибратись на той світ. І клянуся Вам, що тільки й бажаю – одного, щоб швидче вже, швидче. Життя не вабить мене, добре бачу, що й психична сторона чимало перетерпіла; роздратованість усієї нервової системи дуже велика; а тут ще бентежить *душу* ота *нечувана* тяганина, що зняв Грінченко з Старицьким⁴, й чутки ніби Грінченко «захожується» і на мене «вилити цебер помиїв за лист мій до Борковського⁵. Може бути, – що чутка ця – брехня, хоча задля себе я можу сподіватись від Грінченка усякого зла. – Та годі про це.

От зі Львова маю добрі звістки. На тім тиждні вийде 1 ч[исло] нового журналу⁶: мене радує те, що думка моя з'єднати ліпші наші сили до одного видання думка, яку я провадив Груш[евсько]му три роки⁷ – буде зреалізована, а що вістник матиме успіх⁸ – я певен. Коли можна на цьому ґрунті погодитись людям, то можна і на інчих, аби люде щиро бажали успіху ідеї, а не власному самолюбству; аби один одного не пхав в болото та не топтав під ноги, щоб самому вилізти нагору.

Годі! Втомився вельми! Сердечно цілую Вас братерські і кланяюсь Вашій пані.

Ваш Перебендя.

А коли будете в Києві?

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/4/603.

1. Лист датовано за змістом.

2. Позначено олівцем, ймовірно, музейними працівниками.

3. *Дихавиця* – астма.

4. *Бентежить душу ота нечувана тяганина, що зняв Грінченко з Старицьким* – історія несправедливого звинувачення Б. Грінченком М. Старицького у плагіаті коштувала чимало нервів не тільки О. Кониському. Діячі українського національно-визвольного руху взагалі-то прагнули не дуже афішувати цей факт. Олена Пчілка писала у некролозі на смерть драматурга, що він довго терпляче зносив нападки, але «з'явилося таке звинувачення, якого стерпіти Мих[айло] П[етрови]ч уже не міг: його звинуватили у викраданні чужих п'єс, при приховуванні ймення їхніх авторів, і навіть просто у шахрайстві». Він змушений був звернутися до суду, який відновив добре ім'я драматурга, визнавши всі ці твердження наклепом // Пчилка О. Михаил Петрович Старицкий (Памяти товарища) // Киевская старина. – 1904. – Т. 85. – № 5. – С. 435 – 436. Тут ідеться про цькування з боку чорносотенного журналіста І. Александровського, який обізвав М. Старицького «драматургом-хищником» у редакційній статті газети «Мировые отголоски» // Шевчук В. З вершин та низин: Книжка цікавих фактів з історії української літератури. – К., 1990. – С. 426; Хорунжий Ю. Борвій: Роман-драма в чотирьох одмінах. – К., 1987. – С. 218. Значно більше дошкулив аналогічний вчинок Б. Грінченка, про який докладно розповів у біографічному романі Ю. Хорунжий // Хорунжий Ю. Борвій: Роман-драма в чотирьох одмінах. – К., 1987. – С. 120 – 126; 217 – 222; 230 – 232. Див. також примітку 5 до даного листа.

5. *На мене «вилити цебер помийв за лист мій до Борковського* – у 1897 р. Б. Грінченко опублікував у часописі «Зоря» (11 число) під псевдонімом М. Гримач рецензію на збірник п'єс М. Старицького із приблизно тими ж звинуваченнями, що їх висував «пасквілянт» І. Александровський, завершивши таким присудом: «Я не сперечаюся, що п'єси добродія Старицького збільшили вкраїнському театрові його репертуар [...], але літературі діяльність д. Старицького не єсть ніяке придбання, а з погляду літературної етики навіть просто мінус» // Цит. за: Хорунжий Ю. Борвій: Роман-драма в чотирьох одмінах. – К., 1987. – С. 122. Очевидно, під впливом листа О. Кониського редактор часопису «Зоря» О. Борковський у наступному числі звернувся до цієї дражливої теми й помістив вибачення М. Старицькому за безпідставні звинувачення // Хорунжий Ю. Борвій: Роман-драма в чотирьох одмінах. – К., 1987. – С. 122 – 123.

6. *Новий журнал* – йдеться про «Літературно-науковий вістник» (ЛНВ), перше число якого побачило світ у січні 1898 р. у Львові. З нагоди п'ятидесятиріччя заснування часопису В. Дорошенко писав: «Головне його завдання – будівання української культурної соборности, передумови соборности державної». Серед письменників з Великої України він назвав і О. Кониського // Ясінський Б. Літературно-науковий

вістник: Показчик змісту: Том 1–109 (1898 – 1932). – К.; Нью-Йорк, 2000. – С. 529.

7. *Яку я провадив Грушевському три роки* – М. Грушевський відправився до Львова, щоб стати професором університету, у 1894 р.

8. *А що вістник матиме успіх* – Згідно показчика, укладеного Б. Ясінським, з 1898 по 1932 рр. вийшло 109 томів ЛВН. Зокрема, було видруковано 17 творів О. Кониського // Ясінський Б. Літературно-науковий вістник... – С. 177. У журналі були вміщені також два некрологи пам'яті О. Кониського: перший у томі 13, част. II; другий за підписом С. Є. (С. Єфремов) у томі 14, част. III // Там само. – С. 243, 132.

Лист № 45

Початок грудня [1898 р.] ¹*Відп[ові]в] 5 грудня
Чи не 1900 року?* ²

Вибачте міні, Високоповажний і дорогий Ілля Людвиковичу! Що я досі не подякував за Вашу звістку про «Квітки» ³ одно, що минулий тиждень був у мене і фізично, і морально такий тяжкий, що не до писання було, а друге те, що, разом з Вашою звісткою, прийшло до мене з П[етер]б[урга] супротивне. Щоб запевнитись, чи не помилився Исаевич ⁴, – я написав зараз ж в Одесу, просячи справитись у цензури, та отсе й досі відповіді не маю.

Кажучи Вам правду, самі «Квітки» мене зовсім тепер не інтересують; все одно: вони світа не бачитимуть; бо видавника не знайдуть. Мене інтересує сторона принципальна і я не від того, щоб вести сю справу до самого краю... При добрих добутках була б користь іншим людям; а я – з учорашнього дня – більш вже не робітник на тому лану, на якому йде «гуртова робота свідомих». Не зразу, ні безбач я прийшов до такого переконання! Над отсім питанням – я мірковав, болів душею цілого півроку. Фактів набралось ціла торба. Лайки, сварки, свідомі інтриги і образи «свідомих» і практика декого з них коло анонімних відкритих писем (се ж перший ступінь доносу!) і т. ін. не могли не привести і чоловіка геть за мене всіма сторонами міцнішого, до того, щоб сказати: годі! І я з совістю цілком спокійною і чистою кажу отсе: годі. – Я цілком признаю за кожним право – нехтовати, визнавати мою працю дурною, нікчемною, «божевільною», чи там ще якою кому подобається, але ні за ким з «свідомих», скоро він людина чесна, не признаю права катовати мене образами, пасквілями і «откровенними письмами». Анонімну лайку – чи друковану, чи тим гидше в листах, усі, у кого є хоч на зерно почуття честі і гідності, не може не уважати тими поміями, у яких не всякий захоче полоскати руки.

От, бачте, до якого рішення я йшов з червня і прийшов, нарешті, тільки 1 грудня. Боротись було не легко; пережить таку боротьбу те ж не легко. Чи добре я зробив? Добре – кажу я, а що скажуть «свідомі» інтригани ⁵ – на те я не вважаю...

Дякуючи небу за теплу осінь – я до кінця листопада почував себе дуже добре і се дало мені спромогу закінчити деякі роботи (а чого не скінчив – те вже так і згине). Коли б і далі не було холодів, дак би, може, і в Києві протягнув якомсь зиму, а навесні – думка – поклонитись Жемчужникову ⁶, а потім рушити в велику дорогу, аж у Томськ ⁷ на все літо. Звістно як буде здоров'є.

– Коли ж – наступлять холоди, дак може і втечу в Ялту. А коли ж Ви до Києва? Певна річ – після зібрання земства? То може статись, що вже й не застанете мене у Києві. – Перекажіть мій низький поклон В[исоко]п[оважній] Єлизаветі Ісаковні ⁸. Бувайте здорові, не забувайте і надалі щироприхильного до Вас

Олександр Кониський.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/56/603.

1. Листа датовано умовно.

2. Напис олівцем на тексті листа. Ми вважаємо, припущення щодо датування помилковим, бо О. Кониський помер 29 листопада 1900 р.

3. «Квітки» – збірника з такою назвою у покажчику «Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України. 1898–1923.–К., 1999.–Вип. 1: 1808–1900 не зафіксовано. Можливо, йдеться про видання збірки поезій «Квітки степові», яку упорядкував і видав у Чернігові Б. Грінченко у 1899 р.

4. Щоб запевнитись, чи не помилився Ісаєвич – можливо, йдеться про П. Ісаєвича – члена ради Головного управління у справах друку // Деко О. Твори. Вибране у 4-х т. – К., 2001. – Т. 4. – С. 223.

5. Що скажуть «свідомі» інтригани – йдеться про членів Київської громади і Безпартійної Української організації.

6. Поклонитись Жемчужникову – ймовірно, О. Кониський планував відвідати Л. Жемчужникова у його маєтку в Погорільцях.

7. Томськ – губернське місто на правому березі ріки Томі, засноване у 1604 р., на 1900 р. вважалось одним з найбільших міст Сибіру (понад 63 тис. жителів). У 1880 р. тут засновано перший в Сибіру університет (у 1888 р. – медичинський факультет, у 1899 р. – юридичний). Томськ «як культурний і торгово-промисловий центр випередив усі інші сибірські

міста, особливо за останні 10 – 12 років» за рахунок прибутків в основному від видобутку золота // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., 1901. – Т. XXXIII^А. – С. 490 – 491. Що змусило О. Кониського планувати таку далеку подорож наразі не зрозуміло.

8. *Єлизавета Ісаївна* – дружина І. Шрага.

Лист № 46

15 травня 1899 р. ¹Відп[овіє] 26 Мая
99 року?Високоповажний і Дорогий
Ілля Людвиковичу!

Учора прийняв я листа від Льва Михайловича ²: сердешно кличе до себе да так сердешно, що відмовити не можна, хоча моє здоров'я так, що вельми боюсь, щоб поїхавши, не наробити Льву М[ихайловичу] клопоту і щоб не вийшов з мене гость гірше татарина! Щоб хоч трохи убезпечити і себе, і його на всякий випадок, – я випрохав у його дозволу взяти з собою кого з своїх молодих товаришів. Лев Мих[айлович] між інчим пише «очень бы желал, чтобы Шраг съехался с вами; надо и вам и мне с ним списаться». – Я й собі дуже, дуже хотів би їхати і пробути у Л[ьва]М[ихайловича] якийсь час укупі з Вами. Дак, коли і Ви не від того, то яким би робом нам спорудити сю поїздку? Можна з'їхатись у Сновску ³, а може чи не ліпше б було так, щоб ми приїхали в Чернигов, та взяли й Вас? Тільки же останнє можна зробити в такому тільки разі, коли б у Чернигові можна було наняти коней до Городні з добрим, не труським фаетоном; а чи можна се? От про се я й не відаю. – Можна з'їхатись і в Крутах; або знов, приїхавши нам до Чернигова, взяти потім з Вами на Крути: тільки, мабуть, так і не зручно і кружно. – Яка про се все у Вас думка? Уважайте, що я тепер волен – як вітер – і перебути день другий в Чернигові – міні байдуже, ніщо не зашкодить. Я казав Вам, що розпочав повну ліквідацію і мастку, і самого себе. Продав дом і тепер до Києва, оприч його моральної ваги, ніщо мене не притягає. Але ж доки що треба у Києві знайти десь квартиру і перебратися. Не знаю ще, чи візьму собі окремо – де, чи у тому домі, що купує жінка ⁴. І в тому, і в сьому разі є свої вигоди і невигоди і не розберу ще – куди ліпше. Але через все отсе ранійш 26 мая ледві чи справлюсь з своєю ліквідацією так, щоб можна було виїхати? Коли справлюсь, дак хотів би виїхати 26, або 27. До того часу треба б нам запевне вже умовитися; бо Лев М[ихайлович]

просить подати йому звістку за два дні до виїзду, щоб «вислать екипаж и фургон под вещи». Здається, він собі чи не виобразив мене якимсь панком, або й паном, що возить з собою кілька пакунків і перини. То й листи до мене все надписує «Его Превосходительству», мабуть, чи не бере він мене за отого енерала Кониського з Комарівки? ⁵ Ну, буде сміху, коли довідається, що я «действительный» Коллежский Регистратор!! ⁶

Бувайте здорові. Перекажуйте поклон від мене В[исоко]п[оважній] Лизаветі Исаковні ⁶.

Ваш Ол[ександр] К[ониський]

15 мая

Адреса ще та сама, що й була ⁸.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/2/603.

1. Рік написання листа встановлено за змістом.

2. *Лев Михайлович* – Л. Жемчужніков.

3. *Сновськ* – містечко і залізнична станція, тепер райцентр Чернігівської області місто Щорс.

4. *Не знаю ще, чи візьму собі окремо – де, чи у тому домі, що купує жінка* – з подальших листів видно, що О. Кониський мешкав у будинку дружини.

5. *Чи не бере він мене за отого енерала Кониського з Комарівки?* – у Києві в цей час жив повний тезко О. Кониського – Олександр Якович Кониський (нар. у 1835 р.) – генерал-майор, військовий суддя Київського військово-окружного суду // Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства. – СПб., 1901. – Т. II: Части 3, 4, 5, 6 и приложение. – С. 144. Чи мав генерал О. Кониський маєток у с. Комарівка Борзенського повіту встановити не пощастило.

6. *Действительный коллежский регистратор* – згідно Табелю про ранги, посада колезького реєстратора була найнижчого, XIV, чину, термін «дійсний» застосовувався до I, II, і IV чинів. За військовими званнями останні були генеральськими.

7. *Лизавета Исаковна* – дружина І. Шрага.

8. *Адреса ще та сама, що й була* – Київ, вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 80. В. Біднов у своїх спогадах підтвердив, що дана адреса була останньою в житті О. Кониського: «Тіло небіжчика перенесено до Маріїнсько-Благовіщенської церкви (що була трохи не поруч із тим домом, де вмер Ол. Кониський)» // Біднов В. Забутий діяч (Памяти О. Кониського) // Літературно-Науковий Вістник. – 1925. – Т. LXXXVII. – Кн. VII–VIII. – С. 298.

Лист № 47

21 мая
21 травня 1899 р. ¹

Відп[овіс] 24 мая.

Високоповажний

і Дорогий Ілля Людвиковичу!

Вже з тиждень буде, як жду я Вашої відповіді на свій лист. Чи здорові Ви, що не відповідаєте? Я питав Вас: чи поїдете до Л. М. Жемчужникова і коли саме? Та яким би чином, коли і де найліпше нам з'їхатися; бо Л[ев] М[ихайлович] ² прохав днів за два до виїзду подати до його телеграму. Про мене все одно: коли і куди не їхати, аби не раніш 27 мая. Я пропонував Вам: коли що, дак ми приїдемо в Чернигов, щоб звідтіль вже вкупі з Вами через Крути. Але на Крути путь трохи кружна і нудна, бо треба двичі пересідати і ждати в Крутах і в Бахмачі; так чи не ліпше б найнять в Чернигові коней до Городні ³, якби трапився возниця з добрячим фаетоном, щоб не вельми бити старі кістки. – Так от, будьте ласкаві, – напишіть до мене свою думку. А коли не поїдете, дак вже сам рушу, просто на Сновське ⁴.

Звідсіль нічого доброго Вам подати, а гидке хиба? Он до «Киевл[янина]» ⁵ Флоринський пускає своїх крюків ⁶ та саме вибрав зручну для їх табору годину, знявши попереду в Археолог[ічному] Комітеті бучу, щоб не пустити на з'їзді рефератів укр[аїнською] мовою ⁷. Справа ся пішла до Хана ⁸ і, мабуть, пропаде. Учора чув, що Хан заборонив на святі Пушкіна ⁹ в Литерат[урному] Клубі ¹⁰ читати переклади на мову українську.

А ось зовсім непевна, хоч і характерна поголоска: ніби вже підписано приказ, щоб усі университети позатикати, а Київський, аж на три роки.

Бувайте здорові. Жду швидче відповіді. Ел[изаветі] Іс[аківні] ¹¹ низенько кланяюсь.

Ваш Перебендя.

21 мая.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/11/603.

2. *Л[ев] М[ихайлович]* – Л. Жемчужніков.
3. *Городня* – повітове місто і залізнична станція Чернігівської губернії (тепер райцентр Чернігівської області).
4. *Сновське* – Сновськ. Див. примітку 3 до листа № 45.
5. «*Киевлянин*» – реакційно-монархічна київська газета. Див. примітку 6 до листа № 23.
6. *Пускає своїх крюків* – крюк (застаріле) – крутій;
7. *Знявши попереду в Археолог[ічному] Комітеті бучу, щоб не пустити на з'їзді рефератів укр[аїнською] мовою* – Т. Флоринський був членом Попереднього комітету з підготовки XI Археологічного з'їзду у Києві. Він виступив непримиренним противником дозволу української мови на з'їзді.
8. *Хан* – тут: генерал-губернатор. Див. примітку 6 до листа № 27.
9. *На святі Пушкіна* – у 1899 р. в Росії урочисто відзначали 100-річчя від дня народження О. Пушкіна.
10. *В Литерат[урному] Клубі читати переклади на мову українську* – можливо, йдеться про «Літературно-артистичне товариство», яке діяло у Києві у 1895 – 1905 рр. До нього входили корифеї української культури.
11. *Єлизавета Ісаївна* – дружина І. Шрага.

Лист № 48

6-VII.99. З Києва.

Маріїн[сько]-Благовищ[енська], 80.

6 липня 1899 р.

Дорогий Ілля Людвиковичу!

Переїзд на нову квартиру, потім холоди, а далі через холод – нездорівле і досі не пустили мене з Києва. Гадаю виїхати увечері позавтраву. От би добре було, коли б і Ви знялись та приїхали в Погорільці!..¹ В літературних сферах є дещо нового і хоч трохи доброго. Між інчим: дозволено друкувати Кулішеву «Чорну Раду»² і трилогію «Байда», «Наливайко», «Сагайдачний»...³ Не відаю – чи знайде Кулішиха⁴ видавника на останні, бо колись від них вельми несло духом ярим «Возсоединения»⁵; а може, з того часу встиг Куліш переіначити їх: я кажу про те, що читав літ 13-14 назад; – коли «Наливайку» хотіли надрукувати в «Киев[ской] Стар[ине]»⁶.

Поїду я не на Чернигов, а навпростець, так швидче, от коли б я був певен, що з Чернигова заберу Вас, тоді б инча річ.

Коли 8 не виїду – дак подам Вам звістку.

– Ваш О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/12/603.

1. *Погорільці* – село Сосницького повіту на Чернігівщині (тепер Семенівського району Чернігівської області). У ньому знаходився маєток Жемчужникових. Будівлі були зруйновані, частково зберігся парк. У 2007 р. мешканці Погорілець встановили пам'ятний знак російським письменникам А. Погорельському і графу О. Толстому, котрі часто гостювали у маєтку // Асмаковский Э. Туда, где сердцу было так легко // Життя Семенівщини. – 2007. – 12 вересня. – С. 2.

2. «*Чорна Рада*» – історичний роман П. Куліша, повна назва «Чорна Рада, хроніка 1663 року». Видана вперше українською мовою в Санкт-Петербурзі у 1857 р., того ж року надрукована російською мовою в журналі «Русская беседа» (кн. 6 і 7). У 1900 р. в Одесі («типографія Е. И. Фесенка») з'явилося друге видання популярного історичного

роману // Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України. 1898 – 1923. – К., 1999. – Вип. 1: 1808 – 1900. – С. 172.

3. *«Байда», «Наливайко», «Сагайдачний»* – драматична трилогія П. Куліша, вийшла у 1900 р. у Харкові в «печатні» князя Гагаріна двома виданнями, що різнилися між собою: «Драмована трилогія: Байда князь Дм. Вышневецький; Гетьман Петро Сагайдачний; Наказный гетман Северын Наливайко». Автор був позначений – Панько К. О.) Загальний обсяг – 316 с. Друге видання називалося так само, але у підзаголовку вказувалося: «Ч. 1. Байда Князь Вышневецький: Староруська Драма (1553 – 1564); Ч. 2. Петро Сагайдашний: Староруська Драма (1621); Ч. 3. Царь Наливай: Староруська Драма (1596); «Благословляю день той и годину» [Вірш]». Автор – Панько Омелькович Кулиш. Обсяг книги – 621 с. // Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України. 1898 – 1923. – К., 1999. – Вип. 1: 1808 – 1900. – С. 172. О. Кониський міг бачити принаймні одне з цих видань. У листі до Ганни Барвінок від 23 вересня 1900 р. М. Старицький писав: «Дякую щиро Вам, шановна пані, за дорогий для мене подарунок «Трилогію» невмирущого поета» // Старицький М. Твори у восьми томах. – К., 1965. – Т. 8. – С. 609.

4. *Кулішуха* – див.: О. Куліш (Ганна Барвінок).

5. *Колись від них вельми несло духом ярим «Воссоединения»* – див. примітку 9 до листа № 3. Сучасні історики вважають, що «сьогодні на «Историю воссоединения Руси» можна дивитися лише як на важливу пам'ятку української історіографії, що мала великий вплив на історичну науку і на формування суспільно-політичної думки» // Федорук Я. Авторський список другого видання «Истории воссоединения Руси» // Молода нація: Альманах. – 2004. – № 1 (30). – С. 98.

6. *Коли «Наливайку» хотіли надрукувати в «Киев[ской] Стар[шине]»* – інформація про ці наміри відсутня.

Лист № 49

Після 8 липня 1899 р. ¹

Відповіді/16 липня.

Оце тільки тепер вернувся я до Києва і застав Вашого листа, Дорогий Ілля Людвиковичу! Та й зрадів, що Ви здорові, а то в Погорільцях ми Вас ждали-ждали та й годі сказали. Шкода, що Ви не приїхали! Я там просто раював! Так гарно, добре, спокійно. І коли б Ви бачили, як я поправився! Як добре почуваю себе на здоров'я! І за все як невимовно дякую Жемчужникову. Прекрасні люде! Бачиш їх вперше, а здається, що доки й живеш на світі, то все з ними приятелював ². – Спасибіг їм! От коли б ще де отак перебути до весни, тоді б не страшна була міні зима. Шкода, що я по дурному поїхав назад; було б седіти в Погорільцях до вересня. – А в Києві гидота: до обіда сонце пече, по обіді ливні дощі; з людей нема майже нікого. Про мову нашу на археолог[ічному] з'їзді нема ще відповіді ³. Учора В. Б. показував листа Уваровши ⁴. Пише, що вона воює за мову; але Горемикін і та [нерозбірливо] бояться, щоб земля не перевернулась, коли на з'їзді почнуть читати учені реферати, писані мовою українською. – Більш ніяких «громадських» новин не відаю, та признаться, після єзуїтськи-подлого поведження «наших свідомих» діячів, і не інтересуюсь їх новинами ⁵; ставши собі наузбіч раз назавжди.

Не будучи певним, що більш не виїду з Києва до серпня, задалегідь поздоровляю Вас з іменинами і щирим серцем зичу Вам усього того, чого Ви самі собі бажаєте.

Чи не подали б Ви мені певної звістки: що сказав Міністр Земству, за дом Мазепи? ⁶ що на останніх зборах прирадило земство за музей Тарнов[ського] ⁷ і чим мотивовав губернатор свій протест? ⁸

Бувайте здорові. Ваш О. Перебендя.

P.S. Єлизаветі Ісак[івні] ⁹ з родиною мій поклон.

P.S.S. Мені посчастлило роздобути кілька віршів Шевченкових, ще не друкованих. Є між ними дуже гарні.

Роздобув і силу варіантів до тих, що вже надруковані. Є варіанти і цікаві, і важні. Нарешті добув перше видання «Кобзаря»¹⁰.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/10/603.

1. Лист датовано за змістом.

2. *Прекрасні люде! Бачиш їх вперше, а здається, що доки й живеш, на світі, то все з ними приятелював* – О. Кониський присвятив Л. М. Жемчужникову оповідання «Ранком в Алупці» (вперше надруковано у Літературно-Науковому Вістнику – Т. 1. – Кн. 1. – С. 135 – 139 під заголовком «В тумані (Дійсність і галюцинації») // Кониський О. Оповідання. Повесть. Поетичні твори / Упоряд. і приміт. М. Л. Гончарука; вст. сл. М. Є. Сиваченко. – К., 1990. – С. 296 – 299. Л. Жемчужников теж спромігся на добре слово про свого гостя. У споминах він згадав О. Кониського як автора книги про Т. Шевченка: «Самое полное и правдивое о нем сказание написано А. Я. Конисским на малороссийском языке, изданное во Львове» // Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого. – Ленинград, 1971. – С. 351.

3. *Про мову нашу на археолог[ічному] з'їзді нема ще відповіді* – XI Археологічний з'їзд проходив у Києві з 1 по 20 серпня 1899 р. Ще у травні 1897 р. міністр народної освіти граф Делянов затвердив «Правила XI Археологічного з'їзду», згідно з якими передбачалося вільне використання, крім російської, французької та німецької мов, і мови південних та західних слов'ян. Проте українська мова була заборонена. Українська громадськість була обурена і розпочала боротьбу за відміну дискримінаційного рішення // Заремба С. Археологічні з'їзди у Києві (1874 – 1899 рр.) // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 68 – 69. Див. також: Куріло О. Внесок XI Всеросійського археологічного з'їзду у заснування перших київських музеїв // Пам'ять століть. – 2001. – № 1. – С. 56 – 61.

4. *Учора В. Б. показував листа Уваровши* – В. Антонович очолював Київське відділення Попереднього комітету з підготовки XI Всеросійського археологічного з'їзду у Києві, графиня П. Уварова стояла на чолі Московського комітету.

5. *Після сзуїтськи-подлого поводження «наших свідомих» діячів, і не интересуюсь їх новинами* – натяк на «образи» з боку очільників Старої Громади.

6. *Дом Мазени* – архітектурна пам'ятка, відома також як будинок Лизогуба, споруджена у Чернігові на території Дитинця у 90-х рр. XVII ст. чернігівським полковником Я. Лизогубом для полкової канцелярії. Див. докладніше: Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С. 399.

7. *Що на останніх зборах прирадило земство за музей Тарнов[ського]* – історія прийняття Чернігівським губернським земством безцінного подарунку – колекцій старожитностей

В. Тарновського – добре описана в листі Б. Грінченка до А. Кримського від 24 жовтня 1899 р.: «Певне, Ви знаєте, що В. В. Тарновський одказав свій гарний музей нашому земству. Т'але ж наші хами завсігди виявляють своє хамство. Ще як він живий був, то подарував сей музей, і торішні збори призначили гроші на будинок і на адміністрацію його. Але ж ізнайшлися такі добродії, що виявили проти цієї постанови протеста, мотивуючи його цілком по-хамському: земство не має права сього робити, бо се значить, що воно самоправно прибильшує свої права і т. ин.! Адміністрація не проминула сього протесту «унтер-офицерской жены», яка вже справді «сама себя высекла» і опротестувала постанову. Хоча місцеве «Губернское по земским делам присутствие», розглядаючи справу, озвалося за земство, але все ж адміністрація віддала справу до розгляду міністрові. Досі ніякої звістки нема» // Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х т. – К., 2002. – Т. 1: 1890 – 1917. – С. 289 – 290. Див. також: Уманец С. И. Украинский музей В. В. Тарновского в Чернигове. – Чернігів, 2010. – 13 с. – [Передрук із журналу «Исторический вестник». – 1910. – Август. – С. 3 – 13]; Половникова С. Музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського // Родовід: Наукові записки до історії культури України. – 1996. – Ч. 14. – С. 34 – 38; Рахно О. Діяльність О. О. Русова щодо збереження та вивчення історико-культурної спадщини Чернігівщини // Сіверянський архів: Наук. щорічник. – 2007. – Вип. 1. – С. 68 – 72 та ін.

8. *Чим мотивовав губернатор свій протест* – див. примітку 7 до даного листа.

9. *Єлизавета Ісаківна* – дружина І. Шрага.

10. *Нарешті добув перше видання «Кобзаря»* – збірка поезій Т. Шевченка «Кобзар» (8 творів) побачила світ у квітні 1840 р., завдяки моральній підтримці Є. Гребінки і матеріальній – П. Мартоса. «Цензурував книжку найліберальніший цензор тих часів П. Корсаков». Наклад видання не перевищував тисячу примірників. Після арешту Т. Шевченка «Кобзар» 1840 р. було заборонено і вилучено з продажу. Ще за життя поета – це видання вважалося «раритетом» // Шевчук В. З вершин та низин: Книжка цікавих фактів з історії української літератури. – К., 1990. – С. 55 – 56.

Лист № 50

Листопад 1899 р.¹Відп[овів] 27 листопаду
1899 р.

С 1 ноября сижу в Ялте (Екатерининская, д[ом] Шмаковой). И вот эти три недели (я выехал 27 октября) ничего не знаю, что делается в родных стенах. Напишите, пожалуйста. Отсюда, конечно, ничего нового не ждите. Чувствую себя ни се, ни то; но нудьга велика, особенно, когда увидел XI кн[игу] Л.Н.В. Ведь это безобразие!!²

Лизавете Исак[овне]³ мой искренний поклон. Сивого⁴, если узрите, поцелуйте и попросите XII кн[игу] Зем[ского] Сбор[ника] прислать сюда, а не в Киев⁵.

Будьте здоровы! Братерски лобызаю Вас.

Ваш О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/35/603.

1. Датовано приблизно, за змістом.

2. XI книга Л.Н.В. – XI книга Літературно-Наукового Вістника побачила світ лише у 1900 р. (7 – 9 номери). Ймовірно, йдеться про 11 номер цього видання за 1899 р. Обурення О. Кониського викликало вилучення царською цензурою цілого відділу часопису. І. Шраг у листі до М. Грушевського від 8 грудня 1899 р. зазначив, що знищено текст із 53 по 116 сторінки («Із історії москвофільського письменства», «З російської України», «Листи з [над] Полтви»). Окрім того, бракувало декількох сторінок із відділу «Хроніки і бібліографії» // Наулко В. І., Семко Д. М. Листи І. Л. Шрага до М. С. Грушевського // Вісник Київського славістичного університету. Серія: історія. – 2005. – Вип. № 23. – С. 245.

3. Лизавета Исак[овна] – дружина І. Шрага.

4. Сивий – В. Самійленко.

5. XII книга «Земского сборника» – В. Самійленко був секретарем редакції «Земского сборника Черниговской губернии» – друкованого органу Чернігівського земства.

Лист № 51

Січень 1900 р. ¹Від[ові]в 30 січня
1900 р.

Поздоровляючи Вас і В[исоко]п[оважну] Єлисавету Ісак[івну] ² з Новим роком, сердечно дякую за обидва листи. У мене було «воспаление слепой кишки». Пролежав, не підводячись цілий м[іся]ць. 1го почав виходити на балкон, а 10го і на улицю, одначе ще вельми-вельми слабкий і писати дуже трудно. Мабудь, довго доведеться сидіть «у моря и ждатель погоды»: їздити зовсім не можна і коли буде можна – святий знає! «Може, півроку, а може й рік». Отак!

Де тепер Лев М[ихайлович] ³ не відаю: в половині листопаду був в Погорільцях. Давно ні я до його, ні він до мене. Чи пришла 1 кн[ига Віст[ника]? ⁴ Я й досі не маю. А що ж далі вишло з Грін[ченком]? Чи секретарює, чи ні? ⁵

Бувайте здорові. Пишіть. Вельми дяковатиму за кожне слово. – Нудьга страшенна!

Ваш Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/36/603.

1. Лист датований за змістом.

2. Єлисавета Ісаківна – дружина І. Шрага.

3. Лев Михайлович – Л. Жемчужников.

4. «Вістник» – див. примітки 5 і 7 до листа № 43.

5. А що ж далі вишло з Грінченком? Чи секретарює, чи ні? – по приїзді до Чернігова Б. Грінченко «влаштувався діловодом оціночної комісії губерньського земства, а з 1898 р. зайняв посаду секретаря земської управи» // Самойленко Г. В. Громадсько-культурне та літературне життя в Чернігові у кінці ХІХ – початку ХХ ст. – Ніжин, 1999. – С. 14 – 15, 23. У листі до А. Кримського від 22 березня 1900 р. Б. Грінченко стисло повідомляв: «В земстві не служу. Певне про се читали по газетах» // Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890 – 1941 рр.) в 2-х т. – К., 2005. – Т. 1: 1890 – 1917 рр. – С. 295. І. Шраг у листі до М. Грушевського від 3 квітня 1900 р. писав про це докладніше: «Інцидент з Грінченком мабуть вже Вам відомий, через особисті відносини до нього деякі члени Рев[ізійної] Ком[ісії] почали вимагати від Уманця, щоб він його увільнив,

Уманець тримав себе у сій справі як дурень, і написавши усяких компліментів до Грінченка, висловився на Земськ[их] зборах, що він вважає його діяльність вельми корисною для Земства, а його – за особу талановиту, працювиту і т. ін. – все ж таки увільнив його з посади секретаря. Далі він сам побачив, що зробив чорт зна що, почав пропонувати Грінченкові усякі інші посади і праці, але той зрікся, і згодився тільки упорядкувати музей Тарновського, але грошей за сю працю теж зрікся» // Наулко В. І., Семко Д. М. Листи І. Л. Шрага до М. С. Грушевського // Вісник Київського славістичного університету. Серія: історія. – 2005. – Вип. № 23. – С. 246.

Лист № 52

Лютий 1900 р. ¹

Не писав я до Вас, Дорогий Ілля Людвиковичу! Тому що довідався з Вашого листу, що Ви у лютому усе їздитиме, гадав собі – що лист мій все одно лежатиме!.. Да таки було знов міні не добре; кляте оте «воспаление» має вдачу рецидивіста... А оце тижнів зо два вже вдень почуваю дуже добре, а вночі до Бога руки здіймаю – такі болі!..

І що отсе примірковав собі Сивенький?! Треба Вам, Дорогий Ілля Людвиковичу – усієї сили доложити да не пустити його на Кубань! ² Се він сам лізе в халепу! Куди таки йому смотрителювати в Колонії! Пропаде чоловік не за понюх табаки. Вже коли редакторство збірника так йому остогидло ³, дак чи не можна б його примостити у Києві на залізниці; а ще б ліпше, коли б Уманець зробив його пусто ким в музеї ⁴, лишивши і редактором: тоді б йому і грошей прибавилось і – я дуже певен в сему, музей надав би йому натхнення і він порадовав би нас ще не однією піснею про Україну.

Що Ви знаєте про заходи Шаховського переробити Ценз[урний] Устав і скасувати крпацтво нашого слова? ⁵ Скоро до мене дійшла з П[етер]б[урга] ся звістка я послав листи і до Сипягина і до Шахов[ського]. Написав до Сип[ягина] звідсіль ще один чоловік з великою вагою ⁶ і міні здається, що його слово зробить діло ліпше, ніж усі наші заходи.

В сій справі я ще дещо маю на думці зробити у квітні.

З фактів бачу я, що цензура геть пом'якішала до нашого слова, та на жаль – ми дуже мало користуємося з сього!.. «Вік» тільки тепер розпочали друкувати, а коли ж він надрукується? ⁷ Є немало і інчих фактів нашого ледарства і лінощів.

Надряпав я невеличку статейку про Шевченка, друкується вона в «Молве» ⁸ – з 7 №. Я гадав написати про цю річ до «Рус[скої] Мысли» ⁹ і написати широко і вже

умовився був з редакцією, але недуг не дав міні се зробити, дак я вже – нашвидку скомпонував для «Молвы». З сієї часописи можна нам чимало покористуватися, да щось не видно на те охоти у наших «свідомих і богорівних»; хиба «несвідомі» – може що зроблять.

Як Ваше здоров'я і Вашої родини? Що доброго по світах? Ви чимало де їздили і багацько певне, де чого чули. Напишіть теже.

Зробіть ласку – вибачте, що тружу Вас – доручить мою цідулу¹⁰ Сивенькому.

Братерськи цілую Вас

Ваш щирий до віку О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/14/603.

1. Листа датовано за змістом.

2. *Усієї сили доложити да не пустити його на Кубань* – О. Кониський не схвалював намір В. Самійленка переїхати на Кубань. Див. примітку 7 до листа № 53.

3. *Вже коли редакторство збірника так йому остогидло* – В. Самійленко редагував «Земский сборник Черниговской губернии» з 1893 р.

4. *Коли б Уманець зробив його пусто ким в музеї* – йдеться про музей Українських старожитностей, який ще тільки облаштовували у Чернігові. Див. примітку 7 до листа № 49.

5. *Про заходи Шаховського переробити Цenz[урний] Устав і скасувати крeпaцтвo нашoгo слoвa* – очевидно, у 1900 р. ходили певні чутки щодо намірів нового очільника цензурного відомства. Можливо, він сам підтримував репутацію реформатора. Так, у грудні 1902 р. Ганна Барвінок писала у листі до І. Каманіна: «Прежде цензура была чрезвычайно снисходительна к произведениям моего мужа – когда был начальником Главного Управления по д[елам] печати Николай Владимирович Шаховский. Ни одного слова из «трилогии» моего мужа не было вычеркнуто...» // *Якобчук Н. Листування І. Каманіна з Г. Барвінок про видання творів П. Куліша* // *Київська старовина*. – 2010. – № 5. – С. 154.

6. *Ще один чоловік з великою вагою* – можливо, це натяк на М. Драгомирова, який з 1897 р. був київським генерал-губернатором. Є. Чикаленко писав про нього, що він «взагалі прихильно ставився до «українофільства», а з проф. В. Антоновичем та П. Г. Житецьким був у таких відносинах, що часом заїздив до них на «вареники та слив'янку» // *Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907)*. – Нью-Йорк, 1955. – С. 400.

7. «Вік» тільки тепер розпочали друкувати, а коли ж він надрукується? – назва антології (у трьох томах) української літератури за сто років, присвячена століттю з дня виходу у 1798 р. «Енеїди» І. Котляревського. Видавалася однойменним видавництвом у Києві у 1900 – 1902 рр. До появи антології О. Кониський мав пряме відношення. С. Єфремов писав: «ідея цього видання, скільки собі пригадую, належить О. Я. Кониському. Року 1897-го, вважаючи, що на другий рік має одбутися 100-ліття од часу видання Котляревського «Енеїди», він якось запропонував нам узятись до складання збірника української поезії за 100 літ. Як зразок він розшукав і витяг свою давню, ще в 70-х роках складену і цензурою заборонену хрестоматію «Пашниця» з зразками поезії та життєписами авторів (рукопис цей Кониський згодом подарував мені). Розглянувши «Пашницю», ми всі побачили, що вона вельми застаріла, але ідея нам уподобалась, і ми гаряче взялись за виконання. [...] Збирались ми у Кониського, а коли він на зиму виїхав до Криму, у Лотоцького або у Бачинського» // Єфремов С. Про дні минулі [Спогади] / Підготовка тексту В. Плачинди // Молода нація: Альманах. – 2003. – № 3. – С. 202. У 1900 р. побачив світ том поезії. Його видрукували у друкарні С. В. Кульженка. Обсяг тому – 464 с. Серед кращих зразків українського поетичного слова були представлені й вірші О. Кониського // Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України. 1898 – 1923. – К., 1999. – Вип. 1: 1808 – 1900. – С. 166. З нагоди 80-річчя появи першої збірки «Вік» в діаспорі відзначили роль О. Кониського, бо ідея народилася «у тісному гурточку довірених друзів», які вважали, що «національна культура – це, передусім, національна книга», а О. Кониський, крім ідеї, дав і 75 рублів на видавничу справу // Львов А. До 80-тиріччя збірки поезії «Вік» // Українські Вісті. – Детройт (США), 1980. – 10 вересня (№ 35).

8. «Молва» – правильна назва «Днепровская молва» – газета, громадсько-літературний тижневик, який видавався у Катеринославі у 1898 – 1902 рр.

9. «Рус[ская] Мысль» – щомісячний науковий, літературний і політичний журнал, виходив у Москві з 1880 по 1918 рр.

10. Цидула (цидула, цидулка) – короткий лист, записка.

Лист № 53

Березень 1900 р. ¹

Відп[овіс] 20

Дорогий Ілля Людвиковичу!

Зараз отсе прийшла до мене з Києва від Лот[оцького] звістка ², що вельми порадувала мене. Та не менш того і зажурила. Се звістка про Ваш ювілей ³. Невимовно радію я, коли бачу, що українці не забувають свого обов'язку дякувати своїх трудовників! Мене не дивує, що з наших «свідомих» українців не знайшлося ніже єдиної душі, що б тямила, що коли вже не самий моральний, так хоч національний обов'язок, або хоч такт елементарної ввічливости і солідарности наказував подати про сей ювілей заздалегідь звістку і до мене... Ні! Я чи не більш би здивовався, коли б сей обов'язок справили «свідомі», а проте все ж таки прикро; бо я тієї думки, що мій голос на ювілею не пошкодив би нічий, «свідомости» і ні якому «енералу» ⁴ не став би за конкурента, – Але ж!.. Що сталося – то сталося! Тупоголова інтрига ще довго пануватиме у нас. – Хоча воно й трохи й запізно, а все ж – добре мені повітати Вас і щиро-прещиро подякувати за Вашу працю на нашій національно-суспільній ниві. Дай Боже, Вам здоров'я доброго і віку довгого, що б Ви на сій ниві попрацювали ще стільки, а то й більш.

Про себе – нема що сказати, я писав до Вас – здається, 20 лютого; з того часу ніщо на ліпше не перемінилося; тільки напала була на мене інфлуенца ⁵ і добутки її і досі відчуваю. – В Криму, гадаю – перебуду до другої половини квітня, а коли на Україні буде холодно, то й далі.

Що доброго у Вас, що там Сивий ⁶, чи такі справді переходить на Кубань? ⁷

Бувайте здорові. Мій низенький поклон Єлизаветі Ісаковні ⁸.

Ваш О. Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/13/603.

1. Лист датовано приблизно, на основі змісту.

2. Прийшла до мене з Києва від Лотоцького звістка – О. Лотоцький був учасником урочистого обіду 4 березня 1900 р. з нагоди

25-річчя громадської діяльності І. Шрага. В особовому фонді останнього зберігся список усіх 83 запрошених. Див.: Шевченко В., Демченко Т. Ювілей, який мав великий резонанс у Чернігові // Літературний Чернігів. – 1996. – № 8. – С. 52 – 66.

3. *Се звістка про Ваш ювілей* – вітальну адресу І. Шрагу з нагоди 25-річного ювілею його громадської діяльності (відзначався у Чернігові 4 березня 1900 р.) підписало 19 киян: В. Антонович, М. Лисенко, К. Мельник, Т. Рильський, В. Науменко, Олена Пчілка, М. Старицький, Л. Старицька-Черняхівська, М. Старицька, В. Доманицький, С. Єфремов, В. Беренштам, О. Черняхівський, Ф. Матушевський, В. Дурдуковський, П. Житецький, О. Лотоцький, Н. Лотоцька // І. Л. Шраг. Документи і матеріали / Упоряд. В. М. Шевченко та ін. – Чернігів, 1997. – С. 128 – 129.

4. *І ніякому «енералу» не став би за конкурента* – О. Кониський образився, що йому не повідомили про ювілей І. Шрага. «Енералами» він називав очільників Старої Київської Громади.

5. *Інфлуенца* (інфлюенца) – застаріла назва грипу.

6. *Сивий* – В. Самійленко.

7. *Чи таки справді переходить на Кубань?* – наприкінці 1900 р. В. Самійленко виїхав до Катеринодару (тепер м. Краснодар в Російській Федерації), але не прижився там. 25 травня 1901 р. він писав М. Коцюбинському: «А я тут не акліматизувався, оце думаю знову поїхати куди-небудь» // Листи до Михайла Коцюбинського / Упоряд. та ком. В. Мазного. – том IV: Науменко – Яновська. – Ніжин, 2003. – С. 102.

8. *Слизавета Ісаківна* – дружина І. Шрага.

Лист № 54

27 березня 1900 р¹.
Ялта

Відп[ові]в] 8 квітня

Сумні звістки подаєте Ви, Дорогий Ілля Людвиковичу! Найпаче за Єлис[авету] Ісак[івну]². Ось послухайтесь мене: порадьтесь у Києві з Фаворським; на Вагнера, скільки я чув, не можна покладатися. Певна річ, що Лизаветі Іс[аківні] перш за все треба тепла і спокою; значить – на ту зиму, треба покинуть Чернигів, та в Крим. Хоч як тут погано і хоч як деруть, а все-таки, скажу по собі і по інших людях, яких тут бачу, от-хоч би наш Михальчук, – Ялтинська зима, коли й не надає нової сили, дак хоч не відбирає старої. У мене, коли б не оте кляте «воспаление», то б я був собі геть добре. Цілу зиму, навіть у марті, (се ж найгірший для мене час), коли цілий м[іся]ць стоять холодні вітри і падає сніг, ні разу не зазнав я дихавиці.

До Києва вернусь в маю; думка: подорожувати повагом і по дорозі спинятися по містах да спізнатися з людьми, найпаче в Катеринославі.

Коли доходить до Вас «Молва»³, дак бачите, що часопись і редактор її – зовсім до нас дуже прихильні; на жаль, тільки – наші люде – своїм звичаєм – анітелень до неї! Хропуть собі по печах та нарікають, гризуться, а діло не роблять.

Я друкую в Ялті 3 т[ом] своїх оповідань⁴: книжка буде більш 26 арк[ушів] і, коли не задержить довго цензура, дак на май вийде. Напишіть, будьте ласкаві: скільки примірників можна переслати до Вас з прозьбою, щоб примостити її по книгарнях і так по людях? Питаю заздальгідь на те, що зручнійш і вигіднійш переслати зразу з Ялти до Чернигова, ніж перевозити спершу до Києва, а звідтіль вже розсилати.

Скорбні звістки з Одеси! Певне і Ви їх чули: Комар⁵ – трохи не помер, а Смоленський зовсім на Божій дорозі! Підходить, очевидно, тираж нашої генерації! Антонович теж

пише до мене, що недобре з його здоров'ям. Михальчук тут трохи полатався.

Бувайте здорові. Перекажіть мій поклон Елис[аветі] Іс[аківні] і, при нагоді, Уманцю.

Не забувайте, щиро прихильний до Вас О. Перебендя.

P.S. На тім тиждні послав до Вас відбірку про Шевч[енка]. – Чи дійшла до Вас?

27 Март

Ялта

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/15/603.

-
1. Рік написання листа визначено за змістом.
 2. *Єлизавета Ісаківна* – дружина І. Шрага.
 3. *Коли доходить до Вас «Молва»* – О. Кониський, ймовірно, так називав «Днепровскую молву». Див. примітку 8 до листа № 52.
 4. *Я друкую в Ялті з т[ом] своїх оповідань* – книга вийшла у друкарні Н. В. Вахтіна, надрукована «ярижкою». Її назва: «Твори О. Я. Конисского-Перебенди. – Ялта, 1900. – 423 с.». До збірника увійшло 19 оповідань.
 5. *Комар* – М. Комаров.

Лист № 55

Після 8 квітня 1900 р. ¹

Учора через агентство Пароходства пішли до Вас, Дорогий Ілля Людвиковичу, книжки ² – 45 пр[имірників] на звич[айному] і 5 на добромu папері. Той примірник, що призначив задля Вас – передам Вам особисто. – Книжки по залізниці підуть **большою** шкорошью (писати замову) ³ і сказано мені, що за тиждень будуть в Чернигові. Завтра виїжаю і за тиждень, або й раніш буду в Києві. Якщо доведеться Вам там бути, і не знайдете на Благовищ[енській], № 80, дак я буду на Шулявці ⁴ на дачі Борщаговська, 130, біля Политехникума ⁵. Дуже-дуже бажаю швидче побачитися з Вами. А якщо не швидко будете у Києві, дак напишіть (на Благовищенську) і висловіть щирю свою думку про 3-й том. Здоров'є моє кепське, та вже годі на ліпше сподіватися! «Тираж» очевидно не за горами, а за плечами. І тут, мовляв поет, і всюди – скрізь погано ⁶.

Бувайте здорові. Братерськи цілую Вас. Єлиз[аветі] Іс[аківні] ⁷ низенько кланяюсь.

Ваш Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/16/603.

1. Час написання листа встановлено приблизно, за змістом та датою, виставленою І. Шрагом у попередньому (№ 54) листі.

2. Учора через агентство Пароходства пішли до Вас, Дорогий Ілля Людвиковичу, книжки – ймовірно, йдеться про третій том творів О. Кониського. Див. примітку 4 до листа № 54.

3. *Писати замову* – тут: зробити замовлення.

4. *Шулявка* – наприкінці ХІХ ст. окраїна Києва, тут споруджували будівлі Політехнічного інституту.

5. *Біля Политехникума* – політехнічний інститут засновано у Києві у 1898 р. 15 серпня того року було відкрито перший корпус в приміщенні 1-го Київського комерційного училища, а 30 серпня закладено фундамент приміщень інституту на ділянці в 36 десятин // Київ: Энциклопедический словарь. – К., 1982. – С. 446.

6. *І тут, мовляв поет, і всюди – скрізь погано* – цитата із Т. Шевченка: *І тут, і всюди – скрізь погано* [початок поезії] // Шевченко Т. // Твори в п'яти томах. – К., 1978. – Т. 1. – С. 317.

7. *Єлизавета Ісаківна* – дружина І. Шрага.

Лист № 56

1900 р. ¹

Дорогий Ілля Людвиковичу!

І листи Ваші, і гроші пришли до мене. Спасибіг.

За того парубка я ще не маю відповіді з Одеси, а в Києві – воно само собі нашкодило; чи полагажу тут діло, чи ні – ще й сам не скажу; а без Києва – каша не звариться. Тим-то треба доки що зачекати. Але про всяк случай от-що: коли той чоловік – що Ви, здорові есте, балакали – колегія ², дак можна з ним говорити, а коли він людина жадненька, то треба б нам знати, хто він такий, бо не в усякій криниці вода на страву годиться і треба знати, чи можна від його прийняти!

Парубійко той доки не складе іспиту на «аттестат зрелости» ³ – не може дістати урядової стипендії, на мою думку: [нерозбірливо] за рік він дістане її; а до того часу було б йому роботи по саму шию: оприч головних обов'язків ⁴ (комісіонерства, редаговання, коректи) знайшлося би чимало іншого, хоч і дрібного, але неминуче потрібного. До того ж моя думка – така, що – годі вже ганятися за «величним»; треба робити дрібне, пам'ятаючи, що усе велике складається з дрібного і без дрібного – ніщо здорове – річ неможлива.

І Лаврську дзвіницю ⁵ – складали з дрібних цеглинок. – Значить, в сьому разі – висловити яку-будь певну, конкретну «определенную» річ неможливо.

Бувайте здорові. – Братерські цілую Вас,

Ваш Перебендя.

ЧИМ, інв. № Ал 59-113/19/603.

1. Дата написання листа визначена за змістом (згадка про гроші – див. лист № 55) та спробами «примостити» когось із «своїх» на колишню посаду В. Самійленка редактора «Земского сборника Черниговской губернии».

2. Коли той чоловік – що Ви, здорові есте, балакали – колегія – йдеться про здатність претендента працювати в гурті, на українську справу.

3. Атестат зрілості – документ про закінчення гімназії, який видавався в разі успішного складання випускних екзаменів.

4. Окрім головних обов'язків (комісіонерства, редагування, коректи) знайшлось би чимало іншого, хоч і дрібного, але неминуче потрібного – очевидно, йшлося про заміщення посади редактора «Земського сборника Черниговской губернии».

5. Лаврська дзвіниця – очевидно, йдеться про Велику дзвіницю Києво-Печерської лаври – пам'ятку архітектури, споруджену у 1731 – 1744 рр. за проектом архітектора І. Г. Шеделя.

Анотований іменний покажчик *

А. Л. – див. Лазаревський О.

А. Ч. 74

Айхенвальд Ю. 80

Александрова Г. 23, 116, 125, 129, 145

Александровський І. 152

Анастасьєв О. 210

Андрієвська Г. (Белкінд) 127

Андрієвська О. 127

Андрієвський Василь Трохимович (близько 1861 – 1918) – український громадський діяч, учасник нелегальних товариств – Братства тарасівців, Громади. Працював діловодом у Чернігівському відділенні селянського земельного банку, з 1908 р. жив у Кролевеці, працював у повітовому земстві, у 1918 р. – заступник голови Борзнянської повітової управи. Загинув від рук більшовиків. 51, 60, 62-66, 70, 72, 124, 127, 129, 130, 149

Андрієвський Є. 67

Андрієвські 16

Антонович Володимир Боніфатійович (1834 – 1908) – видатний український історик, археограф, археолог, професор історії в Київському університеті, головний редактор видань «Временной Комиссии для разбора древних актов», підготував до друку 8 томів джерел з історії Правобережної України XVI – XVIII ст. в «Архиве Юго-Западной России». В. Антонович майже півстоліття очолював український громадсько-політичний рух, був головою Старої Громади у Києві. 10, 13, 18, 32, 55, 70, 72, 87, 126, 149, 163, 164, 170, 173, 174

Антонович Д. 79, 80

Антонович М. 13, 14, 16, 18, 22, 23, 29, 34, 193

Арабажин К. 44

Арендар Г. 99

Аркуша О. 126

* Анотації у покажчику даються лише до імен персоналій, які загадуються у листах О. Кониського. Прізвища з передмови, коментарів, бібліографічних посилань увійшли до даного покажчика без анотацій.

Асмаковський Е. 161

Б. – див. Барвінський О.

Бабореко А. 117

Багалій Дмитро Іванович (1857 – 1932) – видатний український історик, громадський діяч. З 1883 р. – доцент, потім професор Харківського університету, академік Української Академії наук (1919 р.). Сфера наукових інтересів – історія Слобідської, Лівобережної та Південної України XV – XVIII ст. 144, 145

Бадені Казимір 94

Байда – герой української народної думи, прототипом якого став князь, перший з достовірно відомих козацьких гетьманів Дмитро Вишневецький (помер у 1563 р.) 161, 162.

Балмашев С. 203

Барвінок Ганна (псевдонім Куліш Олександри Михайлівни; уроджена Білозерська; 1828 – 1911 – українська письменниця, дружина П. Куліша, яка багато зробила для увічнення його пам'яті. У фондах Літературно-меморіального музею М. Коцюбинського (Чернігів) зберігається близько 400 листів Ганни Барвінок до І. Шрага. Частково вони оприлюднені. Див.: Листи Ганни Барвінок до Іллі Шрага / передм. С. Короненко; публ. О. Єрмоленко, Н. Коцюбинської // Київ. – 2006. – № 10. – С. 137 – 163; № 11 – С. 122 – 151; № 12. – С. 129 – 140 та ін. 162, 170

Барвінський Олександр (1847 – 1927) – видатний український педагог, історик, громадсько-політичний діяч. Учителював у гімназіях міст Бережани, Тернопіль, з 1888 р. – професор учительської гімназії у Львові. Автор низки підручників для українських шкіл, запровадив фонетичний правопис. У 1891 – 1907 рр. обирався послом до Віденського парламенту, у 1894 – 1904 рр. – до Галицького сейму. Один з лідерів народовського руху, автор «Правди», активний член «Просвіти». 42, 43, 45, 46, 47, 70, 79, 91, 92, 94, 105-107

Бачинський В. 171

Беднарський К. 40

Безгін, жандармський ротмістр 51

Белей Іван (1856 – 1921) – громадсько-політичний діяч Західної України, журналіст, літературний критик. У

1884 – 1902 рр. був редактором щоденної української газети «Діло», яка виходила у Львові. 55, 128

Беренштам В. 173

Берло Г. 23, 55, 116, 125, 129, 145

Беранже П'єр Жан (1780 – 1857) – французький поет, який здобув широку популярність своїми сатиричними віршами і революційною поезією 56, 57

Біднов В. 9, 22, 158

Білецький А. 97

Білиловський (Білило, Цезарко, Кадило Іван та ін. псевдоніми) Кесар (Цезар) Олександрович; 1859 – 1934) – український письменник, перекладач, за фахом лікар. 95, 96

Білобородов О. – кореспондент галицьких радикальних часописів 139, 141

Білозерський В. 38

Білозерські 15

Богданов В. 126

Бондаренко М. 58

Борковський Олександр (1841 – 1921) – західноукраїнський публіцист, педагог, громадський діяч. У 1886 – 1897 рр. – редактор «Зорі», співробітник газети «Діло», один із засновників «Просвіти». 151, 152

Боровиковський Левко Іванович (1806 – 1889) – український поет, фольклорист і етнограф. 56

Браницький, граф 126

Браницькі 32

Брокгауз Ф. 67, 80, 156

Брюховецький (Бруховецький) Іван Мартинович (р.н. невідомий – 1668) – гетьман Лівобережної України у 1663 – 1668 рр. Був обраний гетьманом на Чорній Раді у Ніжині (1663 р.), став першим гетьманом, який поїхав до Москви, отримав титул боярина від московського царя. Підписані ним Московські статті 1665 р. значно обмежили державні права Гетьманщини, посилили адміністративну й фінансову залежність. Промосковська політика гетьмана викликала повсюдне обурення і зрештою призвела до його загибелі. 124, 127

Будзиновський В. 75

Бунге Микола Християнович (1823 – 1895) – російський державний діяч, доктор політичних наук, професор кафедри поліцейського права Київського університету, ректор цього ж університету у 1859 – 1880 рр. (з перервами), з 1881 р. – міністр фінансів Російської імперії, у 1887 – 1895 рр. – голова Комітету міністрів. 109, 110

Бурлака Г. 106, 107, 113, 114

Вагнер Кіндрат Едуардович – доктор медицини, професор Київського університету, лікар Київської міської лікарні. 174

Ванновський Петро Семенович (1822 – 1894) – російський державний діяч, генерал, у 1881 – 1897 рр. – військовий міністр, у 1901 – 1902 рр. – міністр народної освіти. 57, 138, 141

Варзар В. 99

Василь Дементійович – див. Новицький В.

Вахнянин А. 37

Вахтин Н. 175

Вербицький-Антіох М. 183

Вербицький-Антіох Федір Миколайович (1866 – після 1920 р.) – чернігівський земський діяч, старший син відомого українського поета і громадського діяча М. Вербицького-Антіоха. Згідно поліцейського рапорту від 4 травня 1903 р. був виключений з 8 класу гімназії за «недобросовестною проделку во время экзаменов» // Держархів Чернігівської області, ф. 145, оп. 2, спр. 1165, арк. 103. Згодом, очевидно, здав екзамени екстерном, здобув вищу освіту, статус приватного повіреного (юриста не на державній службі), на початку 1900-х рр. працював при Чернігівському міському банку, був обраний у квітні 1903 р. гласним Чернігівської міської думи. Місцевий поліцейський виступив категорично проти, оскільки вся численна родина Вербицьких перебувала під підозрою через політичну неблагонадійність, і «если Федор Вербицкий не был привлечен еще к дознанию, то следует это приписать только его хитрости и изворотливости» // Там само, арк. 104. У 1912 р. губернатор не затвердив його навіть на посаду голови сирітського суду // Черниговская земская неделя. – 1913. – 17 мая (№ 10). – С. 6. У 1915 р. обирався секретарем

Чернігівської земської повітової управи, згодом останній (1918 р.) голова цієї установи // Студьонова Л. Чернігівське повітове земство: Сторінки історії. – Ніжин, 2003. – С. 16 – 17. У 1919 – до 5. 02. 1920 р. Ф. Вербицький-Антіох – співробітник Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України // Постійна комісія УАН – ВУАН для складання Біографічного словника діячів України. 1918 – 1933: Документи. Матеріали. Дослідження / Авт.-упоряд. С. М. Ляшко. – К.: НБУВ, 2003. – С. 268. 33, 34

Вербицькі – відома чернігівська родина. 41, 183

Вержицький Ф. – див Вербицький-Антіох Ф.

Верзило – див. Верзилов А.

Верзилов (Верзилів) Аркадій Васильович (1867 – 1931) – український історик, громадівський і громадський діяч, багаторічний (з 1906 і до 1917 рр.) голова Чернігівської міської думи. Автор цікавих спогадів про культурно-громадське й наукове життя Чернігівщини. 33, 34, 66, 68, 71, 96, 134, 139, 143

Вернадський В. 110

Верстюк В. 145

Вишенський І. 121, 122

Вітте Сергій Юлійович (1849 – 1915) – граф (1905), російський державний діяч, мемуарист. З 1886 р. – керуючий Південно-Західною залізницею в Києві, у 1889 р. – директор департаменту залізниць Міністерства фінансів, з лютого 1892 р. – міністр шляхів сполучення, а з серпня того ж року – міністр фінансів Російської імперії. У 1905 р. – прем'єр-міністр, автор цікавих мемуарів. Див.: Вітте С. Ю. Воспоминания: В 3-х т. – М., 1960. 57, 59

Віхман С. 206

Вовк-Карачевський Василь Никодимович (1834 – 1893) – український громадський діяч, лікар, належав до київської Старої Громади. Залишив художні твори, історичні праці. Мав братів на Чернігівщині – Никодима і Григорія, які жили у селі Британи Борзенського повіту (тепер с. Дуболугівка Ніжинського району). Його син – Василь Вовк-Карачевський (1873 –?) – обирався чернігівським губернським гласним і депутатом від Чернігівської губернії

до Другої Державної думи Росії (1907 р.) 27, 28, 32, 54, 55, 65, 66, 147

Вовк-Карачевський Г. 147

Вовк-Карачевський Н. 147

Вовчок Марко 15

Волков (Вовк) Ф. 15, 107

Волковинський В. 102

Володимир Боніфатійович – див. Антонович В.

Володимир Іванович – див. Самійленко В.

Гаврилов Михайло Степанович (приблизно 1855 – до 1898) – учитель, а згодом інспектор Сирітського будинку у Чернігові. Цікавився етнографією та історією Чернігівщини, про що свідчать його публікації у «Киевской старине». Повідомлення «Уцелевшая старина» про шпиталі в Чернігівській губернії (1883. – Т. 6. – № 8. – С. 757 – 760) дає підстави для ототожнення автора із чернігівським вчителем. 16, 45

Гагарін, князь 162

Гаркуша 55

Гирич І. 21, 43

Глібов Леонід Іванович (1827 – 1983) – видатний український письменник (автор понад 100 байок), журналіст, громадський діяч. У Чернігові жив і працював з 1858 р. О. Кониський добре знав його ще з 60-х рр. XIX ст., високо цінував творчість і громадську активність. 37, 40, 41, 48, 49, 51, 52, 54, 55-58, 98, 99, 120, 122, 136-138, 140, 142, 143

Гнатюк В. 141

Гоголь Микола Васильович (1809 – 1852) – великий російський письменник українського походження. Автор широковідомих творів, насичених українським етнографічним і фольклорним матеріалом. 66, 68, 104

Голобуцький О. 24

Головацький Яків (1814 – 1888) – український поет, історик, літературознавець, етнограф і педагог. Закінчив Львівський університет, з 1848 р. професор вищезазначеного університету, згодом ректор. Належав до «Руської трійці», один із видавців альманаху «Русалка Дністровая» (1837 р.) У 60-х рр. XIX ст. перейшов на московфільські позиції,

переїхав до Російської імперії, жив і працював у Вільно (тепер Вільнюс – столиця Литви). 70, 72

Головченко В. 58

Голубець М. 93, 94

Гольцев Віктор Олександрович (1850 – 1906) – російський публіцист і юрист, редактор журналу «Юридический вестник». Багато років був редактором журналу «Русская мысль». Див. про нього: Памяти Виктора Александровича Гольцева: Статті, воспоминания, письма / Под. ред. А. А. Кизеветтера. – М., 1910. 27, 28

Гончарук М. 24, 75, 164

Горемикін Іван Логінович (1839 – 1917) – російський державний діяч, у 1895 – 1899 рр. – міністр внутрішніх справ Росії, голова Ради міністрів у 1906 і 1914 – 1916 рр. 124, 127, 131, 163

Горемикін Олександр Дмитрович (1832 – 1904) – генерал-лейтенант, генерал-губернатор Східного Сибіру 138, 141

Городецький В. 44

Гофтштетер Василь Андрійович – чернігівський дворянин, у 90-х рр. ХІХ ст. працював архіваріусом-бібліотекарем Чернігівської губернської земської управи. 56, 57

Гребінка Євген Павлович – (1812 – 1848) – український поет-романтик, прозаїк, видавець. Автор байок «Малороссийские приказки», ліричних поезій, прозових творів з української історії (повість «Нежинский полковник Золотаренко», роман «Чайковский» та ін.). У 1841 р. видав альманах «Ластівка». 62, 165

Гридень К. – див. Мухин М.

Гримач М. – псевдонім Б. Грінченка.

Грицак Я. 72, 142

Грінченки 15, 16

Грінченко Борис Дмитрович (1863 – 1910; літературні псевдоніми Василь Чайченко, М. Гримач та ін.) – видатний український письменник, громадсько-політичний діяч, літературо- і мовознавець, педагог, видавець. Жив і працював у Чернігові з 1894 по 1900 р. Активний учасник місцевої Громади та всіх її заходів. 12,

17, 39, 41, 42, 46, 48, 49, 60, 61, 65, 66, 69, 71, 87, 105, 107, 134, 143-145, 151, 152, 155, 165, 167, 168

Грінченко М. 34, 71, 96, 134, 143

Гротенко М. 32

Грушевський Михайло Сергійович (1866 – 1934) – видатний український історик, громадський і політичний діяч. Своєю кар’єрою і спрямуванням діяльності він багато в чому завдячує О. Кониському, який вважав його своїм улюбленим вихованцем саме в плані громадської активності. Див. докладніше: Грушевський М. С. Щоденник (1888 – 1894 рр.) // Упоряд. Л. Зашкільняка. – К., 1997. – 263 с. На сторінках видання прізвище О. Кониського зустрічається понад 70 разів. 67, 9-11, 13, 21-23, 28, 29, 34, 38, 43, 70, 71, 77-79, 87, 88, 92, 93, 96, 105-107, 112-114, 119, 134-136, 143-145, 153, 166-168

Грушевські – брати Михайло і Олександр Сергійовичі
55

Гулак-Артемівський П. 134

Гуня Д. 38

Гутман В. 23

Давид – біблійний персонаж. 80

Давидов Ю. 194

Данилюк Н. 140

Данте Аліг’єрі 107

Дашкевич Я. 21, 43

Дейша В. 51, 60

Деко О. 143, 155

Делянов Іван Давидович (1818 – 1897/98; граф з 1888 р.) – російський державний діяч, з 1882 р. – міністр народної освіти, проводив реакційну освітню політику (обмеження для вихідців із нижчих станів при вступі до гімназій («циркуляр про кухарчиних дітей»), євреїв до середніх та вищих навчальних закладів, урізування університетської автономії, перешкоди на шляху розвитку жіночої освіти). 109, 138, 164

Демченко Т. 23, 24, 112, 173

Денисівна – чернігівська знайома О. Кониського. 85,
86

Депенчук Л. 58

Доманицький В. 55, 125, 173

Дорошенко В. 9, 22, 152

Дорошкевич О. 44, 107

Драгоманов Михайло Петрович (1841 – 1895) – видатний український громадсько-політичний діяч, літературознавець, історик, публіцист, економіст, філософ, фольклорист. 9, 10, 22, 23, 33-35, 67, 70, 71, 90, 103, 104, 141

Драгомиров М. 170

Дражевська Л. 23

Дрентельн О. 28

Дружинін О. 129

Дудко В. 16, 24, 205

Дурдуковський В. 173

Дурново Іван Миколайович (1834 – 1903) – російський державний діяч, у 1889 – 1895 рр. – міністр внутрішніх справ, провів вкрай непопулярні у ліберально-демократичних колах Росії судову, земську і міську контрреформи. З 1895 р. – голова Комітету міністрів. Див. про нього: Петрункевич І. На Чернігівщині (Уривки із спогадів громадського діяча кінця XIX – початку XX ст.). – Чернігів, 2009. – С. 110 – 115. 34, 57, 65, 67, 95, 96, 109, 110

Дюма-батько Олександр. 80

Дяченко О. 23

Є. С. – див. Єфремов С.

Євгенія Максиміліановна (1845 – 1925) – принцеса Ольденбурзька (дружина принца Олександра Петровича), уроджена княжна Романовська, герцогиня Лейхтенберзька 65, 67, 68

Єлизавета Ісаківна – див. Є. Шраг.

Єрмоленко О. 24, 51, 181

Єфимовський-Мировецький Іван – видавець газети «Оренбургский листок», кореспондент О. Кониського і, як впливає з листування останнього зі Шрагом, старий знайомий І. Шрага. 98, 99-101

Єфремин А. 58

Єфремов С. 7, 8, 10, 12, 13, 15, 21-24, 31, 55, 153, 171, 173, 192

Єфрон І. 67, 80, 156

Жемчужніков В. 117

Жемчужніков Олександр 117

Жемчужніков Олексій 117

Жемчужніков Лев Михайлович (1828 – 1912) – російський художник, який створив багато творів на шевченківські сюжети, зокрема, написав олією картину «Кобзар на шляху» (1854 р.). Залишив цікаві спогади про перебування у садибі Лизогубів у Седневі, а також у Линовиці, Качанівці, Сокиринцях (тепер – всі населені пункти Чернігівської області). Див.: Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого. – Ленинград, 1971. – С. 140 – 229. 111, 112, 155, 157-160, 163, 167

Жемчужнікови 161

Живний 105, 107

Житецький І. 144

Житецький П. 170, 173

Жук – власник дачі, котру винаймав О. Кониський у Дахнівці 37

Жук М. 16

Жук С. – псевдонім О. Кониського

Жуковський А. 22

Журавський Митрофан Петрович – колезький секретар, у першій половині 90-х рр. виконував обов'язки секретаря Чернігівської духовної консисторії. 56, 57

Забіла В. 15

Забіла Я. 44

Залуські 110

Заньковецька Марія Костянтинівна (дівоче прізвище – Адасовська) (1854 – 1934) – видатна українська актриса. На професійній сцені з 1882 р. у трупях М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського. 27, 30, 31, 77, 78, 80

Заремба С. 164

Зашкільняк Л. 70, 79, 187

Зварич В. 142

Іваницька С. 11, 22, 203

Іваничук Р. 55

Ігнатович В. 44

Ігнат'єв М. 138

Ігнат'єв Олексій Павлович (1842 – 1906) – граф, генерал-лейтенант, київський, волинський і подільський генерал-губернатор у 1889 – 1896 рр. 104, 124, 126

Іоанн, апостол 102

Ілля, святий 148

Ілля Людвикович – Ілля Шраг.

Ісаєвич П. – цензор, член ради Головного управління у справах друку 154, 155

Калініченко Н. 51, 97, 141

Каманін І. 55, 170

Капустін Михайло Миколайович (1828 – 1899) – російський вчений, освітній і державний діяч, юрист за освітою, попечитель Дерптського, а у 1890 – 1895 рр. – Петербурзького учбового округу 138

Карманський П. 23, 191

Катерина II, імператриця 35, 110

Катренко А. 97

Качковський Михайло (1802 – 1872) – громадський діяч в Галичині, суддя, сприяв розвитку видавничої справи, матеріально підтримував авторів; залишив товариству «Народний дім» і кошти для нагород за кращі твори українською мовою. Його ім'ям у 1876 р. було названо просвітнє «Общество». 37, 74, 75

Квасніков С. 147

Квітка Григорій Федорович (псевдонім – Основ'яненко) (1778 – 1843) – український письменник і культурно-громадський діяч. Один із засновників Харківського професійного театру, з 1812 р. його директор. Автор численних драматичних творів російською та українськими мовами. Найбільш відомі з його п'єс – «Сватання на Гончарівці» (1835 р.) та «Шельменко-денщик» (1838 р.) 62, 80

Кейкуатов Микола Іванович (1808 – 1865) – князь, чернігівський поміщик, мав маєток у с. Бігач поблизу Седнева. Т. Шевченко виконав портрети дружини і дітей М. Кейкуатова. 89, 91

Кизеветтер А. 186

Киричинська Н. – донька О. Кониського 82, 116

Кін Едмунд 78, 80

Кістяківський Богдан Олександрович (1868 – 1920) – відомий український і російський соціолог, філософ, юрист. Професор Київського університету, автор численних публікацій на політичні теми, які підписував «Украинец». 57, 58

Кістяківський О. 38, 93

Козак Б. 80

Козаченко В. 32

Колесса Олександр (1867 – 1945) – український літературознавець, мовознавець, фольклорист, поет, посол до австрійського парламенту, згодом ректор Українського Вільного Університету, автор праці «Столітє обновленої українсько-руської літератури (1798 – 1898)» (1898), яку міг читати О. Кониський. 71, 105, 106, 124-126

Комаринець Т. 55

Комаров (Комар) Михайло Федорович (1844 – 1913) – бібліограф, літературознавець, етнограф, громадський діяч, член Старої Громади, один із засновників Одеської громади, в майбутньому фундатор і голова Одеської «Просвіти». 134, 174, 175

Коллард Ю. 193

Колодкевич Микола Миколайович (1850 – 1884) – відомий російський революціонер, народоволець, двоюрідний брат І. Шрага, народився і виріс у містечку Седнів під Черніговом. Навчаючись в Київському університеті входив до гуртка чайковців; з 1876 р. декілька притягувався до відповідальності за участь у революційних акціях. Член Виконавчого комітету «Народної волі». Заарештований 26 січня 1881 р., проходив по процесу 20-ти, був засуджений до смертної кари, заміненої на пожиттєве ув'язнення в Петропавлівській фортеці, де невдовзі й помер. Див. про нього: Світленко С. І. Микола Колодкевич: доля людини і суспільного діяча // Світленко С. І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття: Збірник наук праць. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 194 – 204. 89

Кониська Євгенія (Єня) 116

Кониська Марія – дружина О. Кониського. 82, 83

Кониська Марія – донька О. Кониського. 116

Кониська Ольга (Люся) 116

- Кониська Надія (Киричанська Н.) 89, 116
Кониський Олександр Якович, генерал 158
Константинович М. 99
Корвін-Пиотровський К. 108
Корелин А. 59
Короненко С. 181
Корсаков П. 165
Косач-Кривинюк О. 9, 22
Косачі 9, 29
Костенко Л. 6
Костомаров М. 38, 134

Котляревський Іван Петрович (1769 – 1838) – основоположник нової української літератури, визначний поет і драматург. Від появи у 1898 р. перших розділів поеми «Енеїда» розпочалася нова доба в історії національної літератури. Широковідомі також драматичні твори І. Котляревського – «Наталка-Полтавка» та «Москаль-чарівник». Відкриття пам'ятника письменнику у Полтаві (1903 р.) стало, згідно з оцінкою С. Єфремова, «святом української інтелігенції». 62, 171

Коцюбинська М. 14, 23

Коцюбинська Н. 24, 51, 60, 181

Коцюбинський Михайло Михайлович (1864 – 1913) – видатний український письменник. З 1898 р. постійно мешкав у Чернігові. Листи М. Коцюбинського до О. Кониського невідомі; 11 листів О. Кониського (1893 – 1896 рр.) оприлюднені у чотиритомнику «Листи до Михайла Коцюбинського», упорядкованому В. Мазним. Див.: том III: Карманський – Мочульський. – Ніжин, 2002. – С. 80 – 100. 15, 17, 23, 24, 51, 97, 134, 138, 140, 141, 173

Коцюбинські 60

Кримський Агатангел Юхимович (1871 – 1942) – видатний український вчений-сходознавець; поет, прозаїк, перекладач, академік Української Академії наук (з 1918 р.) Загинув у сталінських таборах. 71, 106, 110, 119, 121, 122, 124-126, 129, 130, 145, 165, 167

Крип'якевич І. 94

Кролевець С. 102

Кропивницький Марко Лукич (1840 – 1910) – видатний український драматург (автор понад 40 п'єс), актор, режисер і композитор. 30, 31, 109

Кудашев – див. М. Кейкуатов

Кузьменко П. 15

Кузьмин И. 117

Кулик В. 24

Кулінська С. 23

Куліш О. – див. Ганна Барвінок

Куліш Пантелеймон Олександрович (1819 – 1897) – відомий український письменник, історик, етнограф, літературний критик та перекладач. 16, 22, 29, 33, 35, 38, 121, 161, 162, 170

Кулішиха – див. Ганна Барвінок

Куліші 15

Кульженко С. 126, 171

Куп'янський Й. 134

Курас Г. 34

Куріло О. 164

Курочкин Василь Степанович (1831 – 1875) – російський поет і революціонер, один із керівників товариства «Земля і воля» (1861 – 1863), редагував сатиричний журнал «Искра», автор сатиричних поезій, перекладач П. Ж. Беранже. 56, 57

Кучер Р. 86

Кучинський Андрій – у 1892 р. закінчив Чернігівську чоловічу гімназію із золотою медаллю // Тутолмин М.Т. Столетие Черниговской гимназии. 1805 – 1905: Краткая истор. записка. – Чернигов, 1906. – С. 473. Навчаючись у Київському університеті, був членом української студентської громади (1893 – 1894 рр.) // Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897 – 1906 / Вст. сл. і ред. М. Антоновича. – Торонто, 1972. – С. 25. На початку 1900-х рр. – учитель Київського реального училища Св. Катерини. 16, 144, 145

Лаврівський Ю. 37

Лазаревський Г. 127

Лазаревський М. 38

Лазаревський О. 41

Лазаревські 15

Лев Михайлович – див. Жемчужников Л.

Левадний І. 22

Левицький Володимир (літературний псевдонім В. Лукич; 1856 – 1938) – західноукраїнський письменник і громадський діяч, редактор численних видань. 40, 56, 58

Левицький Іван – див. (Нечуй-Левицький, Нечуй І.)

Леонід Іванович – див. Глібов Л.

Лизанчук В. 70, 72, 104

Лизогуб Андрій Іванович (1804 – 1864) – виходець із відомої української родини козацько-старшинського походження. У 30-х рр. XIX ст. поселився у родовому маєтку в містечку Седневі, який завдяки його зусиллям перетворився на гостинний притулок для багатьох видатних діячів. Родина Лизогубів шанувала своїх предків, відзначалася глибоким інтересом до історії й культури українського народу. У 1846 та 1847 рр. у маєтку Лизогубів гостював Т. Шевченко, після заслання поета листувався з ним // Шевченківський словник: У двох т. – К., 1976. – Т. 1. – С. 353. 89, 90

Лизогуб Дмитро Андрійович (1850 – 1879) – середній син А. Лизогуба, революціонер-народник. Навчався на юридичного факультеті Санкт-Петербурзького університету, брав участь у заснуванні організації «Земля і Воля», підтримував зв'язки з народницькими осередками в Україні, фінансував багато революційних акцій. Заарештований і страчений в Одесі. Див. про нього: Давыдов Ю. На Скаковом поле, около бойни... (Повесть о Дмитри Лизогубе). – М., 1978. – 335 с.: ил. – [Пламенные революционеры] 89, 91

Лизогуб Ілля Іванович (1787 – 1867) – старший брат А. Лизогуба, військовий, брав участь у франко-російській війні 1812 р., після відставки поселився у Седневі. Т. Шевченко написав олією портрет І. Лизогуба // Шевченківський словник: У двох т. – К., 1976. – Т. 1. – С. 353. 89, 90

Лизогуб Федір Андрійович (1851 – 1928) – український земський громадський і державний діяч, член партії октябристів. Молодший син А. Лизогуба. Як голова Полтавської губернської земської управи посприяв

спорудженню пам'ятника І. Котляревському (1903 р.) У 1918 р. – міністр внутрішніх справ у гетьманському уряді, а згодом – голова Ради Міністрів. Помер на еміграції в Югославії. 87, 89-91, 95, 96

Лизогуб Я. 164

Лизогуби 89, 90, 91

Лисенко М. 18, 173

Лисенко С. 143

Лисяк-Рудницький І. 35

Ліске Ксаверій 117

Лобко Павло Львович (1838 – 1905) – російський військовий і державний діяч, генерал-лейтенант, начальник канцелярії Міністерства оборони, професор Академії Генерального штабу. 138, 141

Лотоцька Н. 173, 201

Лотоцький Олександр Гнатович (1870 – 1939) – визначний український громадсько-політичний діяч, публіцист, професор церковного права. У 1896 р. закінчив Київську духовну академію. Залишив щирі, сповнені любові і поваги спогади про О. Кониського. Див.: Лотоцький О. Сторінки минулого // Праці Українського наукового інституту . – Варшава, 1932. – Т. VI. – Ч. 1. – С. 175 – 180. Докладніше про нього див.: Швидкий В. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890 – 1930-ті рр.). – К., 2002. – 366 с. 10, 12, 17, 22, 24, 55, 82, 84, 85, 171-173, 199

Лубенець Г. 147

Лубенець Т. 44

Лука, апостол 102

Лукич – див. Левицький В.

Луцький Ю. 46, 66

Лучицький Іван Васильович (1845 – 1918) – історик – дослідник Західної Європи (Франція) й України (Лівобережжя), з 1877 р. професор Київського університету, у 1908 р. обраний членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук. Громадський діяч, член Старої Київської громади і Українського Наукового товариства (УНТ), депутат III Державної думи. Редактор і видавець газети «Киевские отклики». 135, 136

Львов А. 171

Ляман Г., німецький лікар 107

Ляшко С. 184

Мазепа І. 163, 164

Мазний В. 23, 173, 192

Майков Л. 126

Маковей О. 130

Маланюк Є. 12, 22

Мальков – генерал, у будинку керуючого маєтками якого винаймав житло у Криму О. Кониський. 120

Манжура І. 55

Марко, апостол 102

Марков Осип (Йосип, 1849 – 1909) – західноукраїнський журналіст, москвофіл, редактор пресових видань, які виходили в Галичині на кошти російського уряду, зокрема, «Галичанина». 71, 92

Маркович Опанас Васильович (1822 – 1867) – український етнограф, фольклорист, театральний і громадський діяч. Один із засновників у 1860 р. драматичного гуртка «Товариство, кохаюче рідну мову». Похований у Чернігові, дякуючи піклуванню чернігівських «громадян» могила збереглася до наших днів. 38, 40, 41

Мартос П. 165

Матвій, апостол 101, 102

Матушевський Ф. 173

Мау Марія Іванівна – начальниця Чернігівської жіночої гімназії на початку 90-х рр. ХІХ ст., наприкінці цього ж десятиріччя працювала головною наглядачкою Київської міністерської жіночої гімназії. 74, 76

Мачерет – див. Шраг Є.

Мельник К. 173

Месняєв Сава Миколайович – у 90-х рр. ХІХ ст. присяжний повірений при Київському окружному суді. 81, 82

Микешин Михайло Йосипович (1835 – 1896) – російський скульптор і графік. Автор проектів пам'ятників «Тисячоліття Росії» в Новгороді (1862 р.), Богдану Хмельницькому у Києві (1879 – 1888 рр.), адміралам В. Корнілову (1895 р.) та П. Нахімову (1898 р.) у Севастополі, ілюстрацій до творів Т. Шевченка «Ілюстрований «Кобзар»

(1896 р.) М. Гоголя (1869 – 1872 рр.), залишив спогади про Т. Шевченка. 67, 69, 71, 73, 75

Микола I, імператор 38

Микола II, імператор 102, 133, 141, 146

Милорадович Г. 158

Милуков П. 93, 127

Мирний Панас 12, 79

Мировицький І. – див. Єфимовський-Мировицький І.

Мисюра О. 23, 24

Михальчук Кость Петрович (1840 – 1914) – визначний український мовознавець, основоположник української діалектології, громадський діяч, член Старої Київської громади, дійсний член НТШ. 65, 66, 149, 175

Міцкевич Адам 122

Молодченко – гуртовий псевдонім. 44

Молчановський Н. 136

Мордовець (Мордовцев) Данило Лукич (1830 – 1905) – російський і український письменник, який прославився своїми історичними романами й повістями переважно на сюжети з української історії. Більшу частину життя прожив у Петербурзі, але свій архів заповідав Україні. Був першим головою відомого «Благодійного Товариства для видання загальнокорисних і дешевих книг» (1898 р.) 67, 69, 71

Морозова А. 46

Мочульський М. 23, 191

Муравйов Микола Валеріанович (1850 – 1908) – російський державний діяч, у 1894 – 1905 рр. – міністр юстиції. Див про нього: Витте С.Ю. Воспоминания: В 3-х т. – М., 1960. – Т. 1. – С. 320 – 328. 57-59, 65, 67

Муравйов Михайло Миколайович (1796 – 1866) (граф з 1865 р.), генерал від інфантерії – російський державний діяч. У 1863 – 1865 рр. генерал-губернатор Північно-Західного краю. За жорстокість у придушенні польського повстання 1863 – 1865 рр., криваві розправи над повстанцями отримав прізвисько «Вешатель». 65, 67

Мухин М. 10, 22

Н. М. – див. Молчановський Н.

Нагірний В. 94

Наливайко Северин (бл. 1560 – 1597) – керівник козацького повстання 1594 – 1596 рр. в Україні проти польських феодалів. Страчений у Варшаві. 161, 162

Наулко В. 166, 168

Науменко Володимир Павлович (1852 – 1919) – український педагог і громадський діяч, член Старої громади, редактор «Киевской старины» (фактично з 1890 р. до припинення журналу у 1906 р.) У 1907 р. – редактор журналу «Україна». Активний учасник революції 1917 – 1921 рр. Загинув від рук більшовиків у Києві. Див. про нього: Панкова Є.В. Володимир Науменко (1852 – 1919) // Укр. іст. журн. – 1998. – № 6. – С. 90 – 102. 35, 103, 104, 146, 147, 149, 173

Наумович Іван (1826 – 1891) – греко-католицький священник, громадський діяч, посол до галицького сейму, редактор і видавець часопису для селян «Наука», засновник «Общества им. Качковского». З 1886 р. перейшов у православ'я, жив і похований у Києві. 50, 51

Нахлік Є. 29, 35

Нечуй-Левицький (Нечуй) Іван Семенович (1838 – 1918) – видатний український письменник. 12, 74, 75, 149, 150

Ніконова І. 102

Новицький Василь Дементійович – полковник, генерал-майор (1899 р.), начальник Київського губернського жандармського управління з 1878 по 1902 рр. У своєму проханні про призначення пенсії він скаржився: «25-летняя служба в Киеве, день в день, вся была в нервах и безусловно подорвала всю нервную систему» // Новицкий В. Д. Из воспоминаний жандарма. – М., 1991. – С. 40. 77-79, 83, 85

Новодворський О. 51, 61, 97

Номис (Симонов) М. 102

Нос С. 15

Огієвський (Огієвський-Охотський) П. 15

Огоновський Олександр 37

Огоновський Омелян (1833 – 1894) – філолог, історик літератури, громадський діяч, професор української мови Львівського університету, автор праць з історії української мови та літератури. Один із засновників «Просвіти». Автор

«Історії української літератури» в 6 т.; у цій праці чимало місця відводилося й описові життя та аналізу творчості О. Кониського. 34, 105, 106, 117

Одоєвський В. 65, 66

Олександр Амфіонович – див. Тищинський О.

Олександр, великий князь Литовський 38

Олександр II, імператор 34, 70, 93, 107

Олександр III (1845 – 1894) – російський імператор з 1881 р. 93, 97, 133

Олесницький Є. 92

Орішко-Якименко О. 110

Острогорський М. 52

Павелко 57

Павелко-Поволоцький О. 102

Павлик М. 58, 75, 121, 125, 126, 139

Павличко Д. 22, 34, 142

Павличко С. 29

Павло, апостол 140

Павлюк (Бут) П. 37

Падалка Л. 44

Палієнко М. 41, 130

Панкова Є. 198

Панченко В. 12, 22

Паньківський Кость (1855 – 1915) – західноукраїнський громадський діяч, економіст, видавець, редактор відділу новин щоденної газети «Діло», один з піонерів галицької кооперації, редактор щорічних календарів «Просвіти». 56

Партицький О. 136

Пахльовська О. 19, 24

Петро, апостол 138, 140

Петро I, імператор 35

Петрункевич І. 188

Перебендя О. – псевдонім Кониського О.

Пильчиков Д. 23, 55

Пиріг Р. 145

Пихно Д. 93

Плачинда В. 21, 31, 55, 171

Побєдоносцев Костянтин Петрович (1827 – 1907) – російський державний діяч, вчений-правознавець. У 1880 – 1905 рр. – обер-прокурор Синоду. *109, 138, 141*

Погибко П. *133*

Погорельський А. *161*

Погрібний А. *145*

Подколзин – див. Суханов-Подколзин Б.

Половець В. *206*

Половникова С. *165*

Полунін В. *44*

Понятовський Станіслав Август (1732 – 1798) – король Речі Посполитої у 1764 – 1795 рр., орієнтувався на Росію. *36, 37*

Потоцький М. *38*

Пріцак О. *106*

Протопопов Д. *75*

Пушкін Олександр Сергійович (1799 – 1837) – великий російський поет. *134, 159, 160*

Пчілка Олена *29, 71, 75, 134, 152, 173*

Радоминский М. *76*

Распутін І. *102*

Рахно О. *99, 133, 165, 201, 206*

Рашевський *57*

Рашевський І. *99*

Реомюр Р.А. *116*

Реутовська Т. *51, 60*

Рильський М. *29, 31*

Рильський Гадей Розеславович (1841 – 1902) – український культурний та громадський діяч, публіцист, етнограф, член Старої громади. *55, 149, 173*

Рогозинский А. *76*

Родіонов А. *122*

Романова О. *134*

Романчук Юліан (1842 – 1932) – український політичний і громадський діяч, один з творців галицького відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст. Один із засновників «Просвіти» (у 1896 – 1906 рр. – голова товариства) та НТШ; один з фундаторів щоденної газети «Діло»; у 1883 – 1896 рр. – посол до галицького сейму, у 1891 – 1897 рр. і 1901 – 1918 рр. – депутат віденського парламенту. *37, 92, 128, 130*

Руденко Іоїль Мефодійович (близко 1868 – після 1917) – громадський діяч, педагог, походив з родини священника. У Чернігові опинився завдяки О. Кониському. О. Лотоцький (котрий, до речі був одружений із сестрою І. Руденка – Нимфодорою) писав про нього: він «учителював у початковій школі на Соломенці, передмісті Київва, був дуже рухливий в праці та здібний, – визначався і добрим публіцистичним хистом. Його статті в «Правді» (підписувався «Чуб») були дуже живі й інтересні. Се був зразок свідомої, політично-вихованої людини, зовсім готової до політичної праці. [...] З села на Київщині І. Р[уденко] перенісся після на педагогічну посаду до Чернигова і тут знову оджив та приймав діяльну участь в життю місцевої української громади, «Просвіти» та інших національних організацій» // Лотоцький О. Сторінки минулого // Праці Українського наукового інституту. – Варшава, 1932. – Т. VI. – Ч. 1. – С. 52. На початку ХХ ст. (1901 р.) – І. Руденко – інспектор Чернігівського сирітського будинку // Календарь Черниговской губернии на 1902 г. – Чернигов, 1901. – С. 45. Після закриття притулку викладав у міському Олександрівському ремісничому училищі історію та географію // Календарь Черниговской губернии на 1905 г. – Чернигов, 1904. – С. 24. *144, 145, 149*

Руже де Лілль К. Ж. *51*

Румянцев, студент *50*

Румянцев М. *110*

Румянцев-Задунайський П. *110*

Русов Олександр Олександрович (1847 – 1915) – український вчений (засновник земської статистики), етнограф, музикознавець, земський і громадський діяч. Родина Русових жила на Чернігівщині у 1876 – 1879 і 1894 – 1899 рр. Див. докладніше: Рахно О. Чернігівські земці (історико-біографічні нариси). – Чернігів, 2009. – С. 150 – 185. *99, 100, 105, 107, 108, 139, 143, 165*

Русова Софія Федорівна (дівооче прізвище Ліндфорс, 1856 – 1940) – українська громадська діячка, педагог, одна із засновниць жіночого руху в Україні. Уродженка Чернігівської губернії (село Олешня Городнянського повіту), дружина О. Русова. Залишила великий науковий спадок, в тому числі числі мемуари «Мої спомини» (1939 р.), на сторінках яких чимало цікавої, маловідомої інформації про Чернігівщину та її діячів. *61, 139, 143*

Русови 15, 143

Сагайдачний Петро (Конашевич-Сагайдачний, близько 1570 – 1622) – гетьман українського реєстрового козацтва, видатний полководець, політичний та культурно-просвітницький діяч. 161, 162

Садовський Микола Карпович (справжнє прізвище – Тобілевич; 1856 – 1933) – видатний український актор, режисер, театральний і громадський діяч. На професійній сцені з 1881 р. У 1888 – 1898, 1898 – 1900 рр. очолював власні трупи та керував театральними колективами інших антрепенерів. 27, 29-31, 78

Саксаганський Панас Карпович (справжнє прізвище – Тобілевич; 1859 – 1940) – видатний український актор і театральний діяч. Брат М. Садовського. На сцені з 1882 р. Грав у трупах М. Старицького, М. Кропивницького, М. Садовського, утримував власні трупи у 1890 – 1910 рр. 109

Самійленко Володимир Іванович (псевдоніми Сивий, Сивенький; 1864 – 1925) – український поет, перекладач, громадський діяч, чиє життя тісно пов'язане з Чернігівщиною: у 1893 – 1900 рр. жив і працював у Чернігові, з 1907 по 1917 р. – у Добрянці. Літературний спадок ретельно досліджується і сьогодні, громадська діяльність значно менш відома. Див. докладніше: Дорошкевич Ол. Володимир Іванович Самійленко (1864 – 1925): Передне сл. // Самійленко В. Вибрані твори. – К., 1926. – С. 7 – 55; Сипливець С. Українська культура в художній рецепції Володимира Самійленка // Слово і час. – 2010. – № 10. – С. 55 – 63. 15, 16, 27, 28, 37, 39, 41-44, 46, 48-50, 52-58, 60, 63-66, 70, 72-75, 77, 78, 96, 105-107, 109, 110, 116, 117, 120, 122, 131-133, 139, 141, 145, 149, 150, 166, 169, 170, 172, 173, 178

Самойленко Г. 167

Самохіна Н. 90

Сапон В. 41, 90

Сверстюк Є. 19, 24

Свідерський Ф. 51, 64, 97

Світленко С. 23, 191

Сембратович Сильвестр-Самуїл (1836 – 1898) – митрополит Галицький греко-католицької церкви, архієпископ львівський, кардинал (1895 р.) Очолив церкву у 1885 р., відомий своїми заходами по вихованню молоді. Брав активну участь у політичному житті Галичини, прихильник політики «нової ери». 42, 43

Семко Д. 166, 168

Сиваченко М. 24, 75, 164

Сивенький, Сивий – див. Самійленко В.

Сипливець С. 202

Сипягин Дмитро Сергійович (1853 – 1902) – російський державний діяч, з 1900 р. – міністр внутрішніх справ. Убитий есером С. Балмашевим. 109, 169

Ситий І. 99

Сігуров Є. 90

Сігуров М. 90

Сквозников В. 117

Скидан К. 38

Славінський М. 10

Смілянська В. 28, 90, 91

Смоленський Леонід Анастасійович (1844 – 1905) – український педагог і громадський діяч, один із засновників і керівник Української громади в Одесі. Див. докладніше: Іваницька С. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець ХІХ – початок ХХ століття). – Запоріжжя, 2011. – С. 109 – 124. 174

Соболевський Олексій Іванович (1856/57 – 1929) – російський вчений, філолог, один із зачинателів вивчення історії російської мови, цікавився також історією української та білоруської мов. Академік Петербурзької Академії Наук (з 1900 р.), згодом АН СРСР, автор праць з давноруської писемності, палеографії, етнографії, фольклору. 124, 125

Соловей Е. 22

Соловцов М. 31

Сохань П. 21, 43

Старицька М. 173

Старицька-Черняхівська Л. 18, 24, 38, 173

Старицький Михайло Петрович (1840 – 1904) – видатний український письменник, театральний і культурно-громадський діяч. У 1892 – 1897 рр. – директор і режисер трупи М. Садовського. 17, 28, 66, 68, 74, 75, 77-80, 124, 126, 127, 151, 152, 162, 173

Старовойтенко І. 67, 68

Стасюлевич М. 96

Статкевич Юсиф Якович – у 1890 р. був земським начальником І-ої дільниці Суразького повіту Чернігівської губернії. 48-50, 52

Стебницький П. 67, 68, 71

Степанець Г. 24

Стешенко Іван Матвійович (1873 – 1918) – громадський і політичний український діяч, педагог, літературознавець, письменник, перекладач, був членом Старої Громади, згодом УСДРП і ТУП'у. За доби Української революції – член Центральної Ради, Генеральний секретар освіти, підтримував тісні стосунки з чернігівськими українцями. 62, 64

Стороженко Микола Ілліч (1838 – 1906) – видатний російський текстолог, професор Московського університету. У 1860 р. закінчив Московський університет, навчався у професорів О. Бодянського і Ф. Буслаєва. Стажувався за кордоном, де обрав спеціалізацію – англійська література. Магістерську дисертацію написав на тему: «Попередники Шекспіра» (1872), докторську – «Роберт Грін». Із листа О. Кониського й адреса, написаного, скоріш за все, ним же видно, що М. Стороженко цікавився й українським літературним життям. Друкувався у «Киевской старине». 60, 61, 63, 64

Стрижевський Іван Прокопович (? – 1893) – студент Київського університету, член гуртка університетської молоді, заснованого старогромадівцями у середині 80-х рр. XIX ст. Друкувався у «Киевской старине». 42, 44, 55

Студинський Кирило (1868 – 1941) – визначний український вчений-літературознавець і громадський діяч. Дійсний член НТШ і Всеукраїнської академії наук (1929 – 1934 рр.) 105, 106

Студьонова Л. 183, 205

Сумбатов-Южин О. 80

Суханов-Подколзин Борис Гаврилович (1847 – 1904) – полковник, у дитинстві натурщик і учень Т. Шевченка. Його спогади надруковані в журналі «Киевская старина». 100, 101, 105, 107-110

Тарновський Василь Васильович-молодший (1834 – 1899) – визначний український меценат, власник унікальної колекції українських старожитностей, яку він заповів Чернігівському губернському земству для облаштування музею свого імені. Значною мірою матеріали його колекції заклали основу Чернігівського історичного музею, який з 1991 р. носить його ім'я. 19, 99, 130, 163-165, 168

Теліга О. 22

Тимошок П. 44

Тимченко Євген Костянтинівич (1866 – 1948) – учений-мовознавець, педагог, член-кор. АН СРСР (1929 р.) Пізно, у 1910 р., закінчив Київський університет, здобув авторитет на ниві мовознавства. Був заарештований у 1938 р. і засуджений на заслання. До Києва повернувся у 1948 р. 33, 55, 85-87, 92, 108, 109

Титаренко М. 44

Тихомиров Д. 147

Тищинський Олександр Амфіанович (1835 – 1896) – відомий громадський і земський діяч Чернігівщини, один із фундаторів місцевої Громади. Про щире ставлення до нього О. Кониського свідчать оприлюднені листи. По смерті О. Тищинського Б. Грінченко написав некролог («Зоря». – 1896. – № 17. – С. 338 – 340). Цікаві спогади залишили М. Грінченко і А. Верзилов. Див. також: Дудко В. Олександр Тищинський: сторінки життя і творчості // Сіверянський літопис. – 2006. – №6. – С. 76 – 83; Студьонова Л. Чернігівське повітове земство: Сторінки історії. – Ніжин, 2003. – С. 79–80. 16, 24, 28, 33, 34, 37-40, 48, 49, 51, 52, 57, 59, 60, 63-66, 70, 72, 74-78, 83, 84, 92, 94, 96, 107, 109, 110, 112, 113, 116, 117, 120, 122, 131-133

Тітов Ф. 145

Толстой Л. 127

Толстой О. 117, 161

Троїцький Н. 59

Троцини 15

Трубніков, жандармський полковник 140

Тутолмин М. 193

Тулуб О. 15

Тучапський Павло Лукич (1869 – 1922) – діяч українського та російського соціал-демократичного рухів. Починав із членства у нелегальному українському студентському гуртку, який діяв наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XIX ст при Київському університеті, співпрацював з виданнями радикальної партії у Галичині. Згодом перейшов на позиції марксизму, член УСДРП. 57, 58

Уварова Прасковія Сергіївна (1840 – 1924) – російський археолог, дружина графа О. С. Уварова – археолога і одного з фундаторів Всеросійських археологічних з'їздів, які відіграли визначну роль у розвитку науки. З 1884 р.

– голова Московського археологічного товариства і, починаючи з 7-го, незмінний організатор започаткованих її чоловіком з'їздів. 163, 164

Українка Леся 9, 22, 29, 71

Уманець С. 165

Уманець Федір Михайлович (1841 – 1917) – відомий земський і громадський діяч Чернігівщини, історик. Завдяки його зусиллям у Чернігові на базі унікальних колекцій В. Тарновського було відкрито Музей старожитностей. Див. докладніше: Половець В. М. Федір Михайлович Уманець (1841 – 1917 рр.). – Чернігів, 2006. – 146с.; Рахно О. Чернігівські земці (історико-біографічні нариси). – Чернігів, 2009. – С. 223 – 250. 131-133, 139, 141, 168-170, 175

Фаворський Іван Васильович – лікар, спеціаліст з «внутрішніх хвороб», відомий у Києві наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., лікував Лесю Українку, Л. Жебуньова. Леся Українка в листі до сестри О. Косач від 10 березня 1907 р. назвала його: «досвідчений і поважний спеціаліст» // Українка Л. Зібрання творів у 12 т. – К., 1979. – Т. 12. – С. 197. 174

Федоров В. 79

Федорович В. 37

Федорук Я. 162

Федорченко А. 90

Феоктистов Євген Михайлович (1828 – 1898) – російський державний та освітній діяч, публіцист, редактор «Журнала Министерства народного просвещения» у 1871 – 1883 рр., начальник Головного управління у справах друку Російської імперії у 1883 – 1896 рр. 95, 96

Філішов Тертії Іванович (1825 – 1899) – російський державний та церковний діяч, сенатор, письменник, державний контролер Російської імперії. Див. про нього: Витте С.Ю. Воспоминания: В 3-х т. – М., 1960. – С. 307 – 309. 109

Фільолог – див. Тимченко Є.

Флоринський Тимофій Дмитрович (1854 – 1919) – російський філолог, славист, професор Київського університету, голова Київського цензурного комітету. Боровся з українським рухом, вважаючи його «польською інтригою», своїми публічними виступами добився заборони української мови на ХІ Археологічному з'їзді у Києві (1899 р.) 159, 160

Франко Іван (1856 – 1916) – великий український письменник, громадсько-політичний діяч, вчений,

журналіст. У 1890 р. разом з іншими галицькими діячами заснував першу українську партію (Русько-українська радикальна партія), був її визнаним лідером. Незважаючи на суттєві розходження з О. Кониським, які особливо поглибилися у 90-х рр. XIX ст., у 1901 р. написав про покійного письменника прекрасний нарис. Див.: Франко І. Про жите і діяльність Олександра Кониського. – Львів: Видавництво товариства «Просвіта», 1901. – Ч. 253. – Кн. 6. – С. 3 – 36. 7, 18, 22, 34, 43, 58, 69-71, 72, 75, 92, 94, 103, 105-107, 115, 117, 121, 122, 126, 128, 139, 141, 142

Франко О. 71

Хванько – псевдонім Кримського А.

Хижняков Василь Михайлович (1842 – 1917) – відомий земський і громадський діяч Чернігівщини ліберально-демократичного напрямку, голова міської думи (1875 – 1879 рр.) і губернської управи (1886 – 1896 рр.), педагог. Автор мемуарів „Воспоминания земского деятеля. – Петроград, 1916. – XV, 251 с.» Див. докладніше: Рахно О. Чернігівські земці (історико-біографічні нариси). – Чернігів, 2009. – С. 186 – 222. 73, 75, 124, 127, 128, 130, 131-134, 149, 150

Хижняков І. 134

Хлопець – див. М. Грушевський

Хмельницький Б. 38

Хмельницький Т. 38

Хойновський А. 139

Хорунжий Ю. 64, 127, 152

Хуторненко – гуртовий псевдонім. 44

Цвіт Ю. 15

Чайковський А. 142

Чайченко – див. Грінченко Б.

Чалий М. 15

Червінський П. 99

Чернишевський Микола Гаврилович (1828 – 1889) – видатний російський революціонер, вчений, письменник, літературний критик. Його романи «Что делать?» (1863 р.) і «Пролог» (бл. 1867 – 1869 рр.) справили значний вплив на російський революційний рух. 140

Чернявський М. 15

Черняхівський О. 17, 173

Чикаленко Є. 18, 24, 134, 170

Чихладзе Л. 52

Чорновіл І. 43, 47, 94, 106, 107

Шаповал Ю. 43, 150

Шара Л. 41

Шаховський Микола Володимирович (1856–1906) – князь, російський державний діяч, статський радник. У 1900–1902 рр. – керівник Головного управління у справах друку. 169, 170

Швидкий О. 195

Шевелі (Шевельови), чернігівська родина. 41

Шевченко В. М. 32, 40, 46, 66, 173

Шевченко Тарас Григорович (1814–1961) – великий український національний поет, видатний художник і громадський діяч. У вивчення життєвого шляху великого сина України вагомий внесок зробив О. Кониський. 11, 16, 24, 27, 28, 30, 31, 32, 34, 36-38, 47, 62, 64, 65, 67, 68, 71, 75, 76, 80, 82, 85-91, 96, 98, 99, 109, 115, 116, 121, 123, 125, 127, 129, 130, 133, 134-136, 149, 163-165, 169, 175, 177

Шевчук В. 121, 152, 165

Шедель І. Г. 179

Шекспір В. 80

Шелухин А. 16

Шелухин С. 44

Шишацький (Шишацький-Ілліч) О. 15

Шликевич Олександр Полікарпович (1849–1909) – відомий земський діяч Чернігівщини, один із засновників Статистичного управління при губернській земській управі і фундаторів земської статистики. Був також активним членом місцевого українського руху, членом Чернігівської громади. М. Грінченко і А. Верзилов писали про нього: «це був видатний земець-економіст», відзначали його як переконаного патріота, який щиро працював для України. Десь наприкінці 90-х рр. XIX ст. О. Шликевич перебрався до Санкт-Петербурга і влаштувався на роботу в страхове товариство «Наdejда» // Грінченкова М. і Верзилів А. Чернігівська Українська Громада: Спогади // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали / Під ред. М. Грушевського. – К., 1928. – С. 466–467. 42, 43, 46-48, 73, 99, 128

Шмакова – домовласниця, у якої винаймав житло О. Кониський 166

Шраг Єлизавета Ісаківна (дівооче прізвище Мачерет, 1860–30-ті рр.) – вдова присяжного повіреного С. Віхмана,

друга дружина І. Шрага (1890 р.) У першому шлюбі мала четверо дітей, у шлюбі із І. Шрагом – троє. Судячи із документів та спогадів сучасників, це було щасливе подружжя. Є. Шраг користувалася повагою всіх кореспондентів і друзів свого чоловіка. 58, 101, 102, 106, 107, 109, 110, 155, 156, 158-160, 163, 166-167, 172, 173-177

Шульгин В. В. 93

Шульгин В. Я. 93

Шульгин Я. 44

Щепкін Михайло Семенович (1788 – 1863) – видатний український і російський актор, друг Т. Шевченка. Творчу діяльність розпочав у 1805 р., грав на сцені Харківського, Полтавського театрів, гастролував у Києві. Зіграв ролі у найкращих тодішніх українських п'єсах. 62

Щербина О. 55

Юркевич 15

Юркевич Костянтин Миколайович – крелевецький повітовий предводитель дворянства у 1885 – 1893 рр. У «Листах з Чернігівщини» І. Шрага, публікацією яких у часописі «Правда» переймався О. Кониський, йому дана вкрай негативна характеристика, бо разом з предводителем дворянства Глухівського повіту він намагався зібрати серед дворянства губернії гроші на коштовний подарунок шойно звільненому з посади місцевого губернатора О. Анастасьєву, якого всі в краї ненавиділи. Ходили чутки, що останнього імператор може призначити міністром внутрішніх справ, тому цей вчинок розцінили як вияв підлабузництва і кар'єризму // Див. детальніше: І. Л. Шраг: документи і матеріали / Упоряд. В. М. Шевченко та ін. – Чернігів, 1997. – С. 82 – 88. 39, 40

Юцевич А. 44

Ягич Ватрослав (1838 – 1923) – хорват за походженням, відомий європейський вчений, філолог, славіст, дійсний член ряду академій, професор Новоросійського, Берлінського, Петербурзького; у 1886 – 1908 рр. Віденського університетів. 124-126

Якобчук Н. 170

Яновська Л. 173

Ясінський Б. 152, 153

УДК 94 (477.51) "18" (0,44)

ББК ТЗ (4 Укр-4ЧЕР) 5

Л 63

Листи О. Кониського до І. Шрага

**Упорядники – Т. П. Демченко, О. О. Мисюра
Коректор – Морозова Г.Г.**

Підписано до друку 12.07.2011

Формат 60X80 1/16. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 8,5. Наклад 300 екз.

Зам. 284. 14000 Чернігів, вул. Воровського, буд. 10.

«Просвіта»

ISBN 966-533-308-6

2011 © Т. П. Демченко, О. О. Мисюра